

# VIGILIA

Szennay András:  
**Istenbizonyítás, istenhit  
és ateizmus**

1 9 7 6  
j ú n i u s

Rónay György:  
**Szerápcion legendák**

Bellér Béla:  
**A koraközépkori egyház  
képe ifjúsági regénye-  
inkben**

Mezey László:  
**Az esztergomi érsekség  
primiciává fejlődése**

Simone Weil:  
**Lelki önéletrajz**

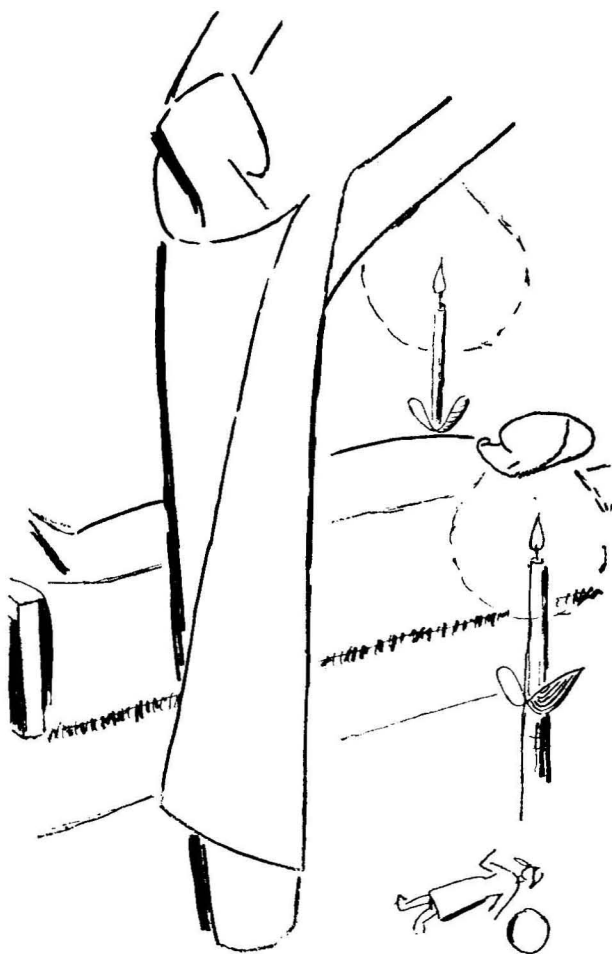
Magyar Kálmán:  
**A korai magyar egyház-  
szervezés történetéről**

Latinovits Zoltán:  
**A Bagó story**

Czipri Éva, Hegyi Béla és  
Erdélyi János versei

Somogyi Győző:  
**Az én Krisztusom**

Vasadi Péter:  
**Ezüst és arany**



Ósze András grafikája

|                   |                                                                                                                                                                  |     |
|-------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| SZENNAY ANDRÁS    | Istenbizonyítás, istenhit és ateizmus (Teológia és igehirdetés konfrontálása korunk ateizmusával) — —                                                            | 361 |
| MEZEY LÁSZLÓ      | Az esztergomi érsekség primáciává fejlődése (1000—1452) — — — — — — — —                                                                                          | 368 |
| BELLER BELA       | A koraközépkori egyház képe újabb ifjúsági történelmi regényeinkben — — — — — — — —                                                                              | 374 |
| MAGYAR KÁLMÁN     | A korai magyar egyházszervezés történetéről. A somogyvári apátság Szent Péter titulusa — — — — —                                                                 | 381 |
| RÓNAY GYÖRGY      | Szerápcion legendák — — — — — — — —                                                                                                                              | 386 |
| GREGUSS SÁNDOR    | Látogatóban (vers) — — — — — — — —                                                                                                                               | 391 |
| SIMONE WEIL       | Lelki önéletrajz (Reisinger János fordítása) — — — — —                                                                                                           | 392 |
| HEGYI BÉLA        | Pluralitás, Egy intrikushoz, Konzekvenciák, Krimi, Testvérem vagy, Az emmauszi úton (versek) — — — — —                                                           | 400 |
| LATINOVITS ZOLTÁN | A Bagó story (VI., befejező rész) — — — — — — —                                                                                                                  | 402 |
| ERDELYI J. ISTVÁN | Amulettek (versek) — — — — — — — —                                                                                                                               | 406 |
| VASADI PÉTER      | Ezüst és arany — — — — — — — — — —                                                                                                                               | 407 |
| CZIPRI ÉVA        | Közeledés (vers) — — — — — — — — — —                                                                                                                             | 409 |
| RÓNAY GYÖRGY      | Búcsú Toldalagi Páltól — — — — — — — —                                                                                                                           | 410 |
| KÉPEK             | A somogyvári Szent Péter dombormű a 412., Somogyi Győző grafikája a 427. oldalon, fényképek a Szent Mihály plébániatemplom liturgikus teréről a hátsó borítókön. |     |

## NAPLÓ

Siki Géza: Versek — pályák — 413; D. I.: Nemes Lampérth József. Remsey Jenő, Patay László, Mihály Pál és Barcsay Jenő kiállításai — 416; K. V.: Caligula — 420; R. L.: A világ zenéje, Ízelítő Vivaldiból — 421; Tóth Sándor: Musica rinata — 424; Somogyi Győző: Az én Krisztusom — 426; Tájékozódás — 429; A Vigilia hírei — 430; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 431; T. S.: A Szent Mihály plébániatemplom liturgikus tere — a hátsó I. borítón.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

## Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 188-098, 185-414. Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hirlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 11,80 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámjára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12,— Ft. Előfizetés egy évre: 140,— Ft, félévre: 70,— Ft, negyedévre: 35,— Ft.

Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26,921.

# ISTENBIZONYÍTÁS, ISTENHIT ÉS ATEIZMUS

## *Teológia és igehirdetés konfrontálása korunk ateizmusával*

Bertolt Brecht *Geschichte vom Herrn Keuner* c. írásában valaki ezt a kérdést teszi fel Keuner úrnak: „Vajon van-e Isten?” — Keuner pedig így válaszol: „Azt ajánlom, gondolkozz el azon, hogy megváltozna-e magatartásod a kérdés megválaszolása után? Ha nem, akkor azonnal félretehetjük a kérdést. Ha azonban igen, akkor legalábbis abban lehetek segítségedre, hogy kijelentsem: már döntöttél is! Igen, mert szükséged van Istenre.”

Úgy vélem, a Brecht által előadott kis dialógusban benne rejlik hit és nem-hit, hívó és ateista konfrontációjának lényege. Filozófiai és teológiai, elméleti és gyakorlati szinten egyaránt. Ha ugyanis bárminemű választ, főleg ha pozitív választ vár és fogad el valaki az istenhit kérdésével kapcsolatban, máris kilépett az ézigazságok hűvös világából, és az *életigazságok* területén tájékozódik. Ha nem így lenne, már maga a kérdés is közömbös, érdektelen számára. Egy marxista filozófus jelentette ki néhány évtizeddel ezelőtt: végtére is lehetséges, hogy van Isten. De semmit sem tudunk róla, s éppen ezért a probléma közömbös számomra. Az, mivel életünkbe nem folyik bele, nincs ránk semmi hatással.

Közelítsük meg most más oldalról témánkat. Ha *közvéleménykutatással*, szavazással kellene eldöntenünk, vajon mi aktuálisabb napjainkban, mi áll inkább az érdeklődés középpontjában: az istenbizonyítás problémája-e, vagy az ateizmus — azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy a megkérdoztetek jelentős többséggel az utóbbi mellett foglalnának állást. Jómagam feltétlenül így nyilatkoznék. Már csak a *hic et nunc*, a saját helyzetünk *Sitz im Leben*-je miatt is. Lehet-e hazai társadalmi-ideológiai adottságok mellett az igehirdetőnek és a teológusnak izgalmasabb témája, mint az Isten-kérdés, következésképp az istenhit és ateizmus problémája.

De ezen túl is, a *teológiatörténeti* vizsgálódás könnyen rávezet, hogy az ún. klasszikus istenbizonyítás, az istenérvek tárgyalása túl szűkre méretezte a probléma bemutatását, napjainkban viszont minden teológus és igehirdető számára istenhit és ateizmus feszülése húsba-vérbe vágó, szorongató-kihívó-követelő kérdéssé és feladattá nő. Istenről, istenhitről ma aligha szólhatunk az ateistáknak és az ateizmusnak — hogy úgy mondjam — kontextusa nélkül<sup>1</sup>.

Félreértés ne essék: az istenbizonyítás, az istenérvek problematikája *valódi bölcséleti kérdés* maradhat számunkra. Ma sem lehet semmibe venni, hogy az istenérvek — legkülönbözőbb megjelenési formájukban, mint pl. ontológiai, teológiai, kozmológiai, morális érv — évszázadok során a teológia bevezető, esetleg alapozó ismeretanyagához tartoztak. A mintegy száz évvel ezelőtt megfogalmazott, ide vonatkozó I. vatikáni zsinati tanítás mindegyikünk előtt közismert. Az is ismeretes, hogy a zsinati fogalmazás nyomán a természetes és logikus gondolkodást tükröző érvelés sokak számára a természetfölötti kinyilatkoztatott igazság rangjára emelkedett. És ez az a pont, ahol már meg kell állnunk, és kissé el kell gondolkodnunk. Az Isten szóban inkarnálódott Igéjéből, a Szentírásból táplálkozó teológia a természetes istenérveknek ilyen rangemelését aligha teheti magáévá. Nem említve a súlyos kérdést, vajon valóban „bizonyítanak-e”, s miként ezek az istenérvek, mindenekelőtt arra kell utalnunk, hogy Isten a Biblia világában a kinyilatkoztatás tanítása szerint mindig a hallgató, a választ adó, az önmagát, életét elkötelező, *hívó emberrel* lép kapcsolatba, tár föl valamit önmagáról, saját életéről. Szövetsége személyes odaadást, bizalmat jelent és követel. Ha viszont az istenbizonyításon olyan gondolatsort értünk, melynek segítségével Isten mindenki számára, aki „normálisan” gondolkodik, mintegy kényszerítő erővel, bizonyítottan demonstrálható, akkor eleve semlegesítettük a személyes hit minden értékét, sőt ki is kapcsoltuk már az ember életéből<sup>2</sup>. Ha valóban a kinyilatkoztatás Isténére gondol valaki, akit nevének szólít az ember, aki nem csupán a fogalmi világban bukkán föl számára, és nem csak egy jól megszerkesztett szillogizmus záróköve, — akkor eleve tudhatja azt is, hogy úgynevezett semleges gondolkodással, szellemi operációval ezt a személyt, a vele személyes kapcsolatban létezőt el nem érheti.

Ha azonban mégis ragaszkodnék valaki az „istenérv” kifejezéshez, akkor — bármennyire tűnnék is első hangzásra ellentmondásosnak — a „szövetségi érvről”, pontosabban a „*hitből forrászó érvelésről*” beszélhetünk csupán. Amint *Henri de Lubac* írja egy helyen: „De fide ad fidem — hitünk elemzésében és igazolásában nem az értelmet, hanem a hitet kell megtenni kritikánk legfőbb alapvének. A hit ugyanis sokkal radikálisabb kritikának a princípiuma, mint az értelem, mivel a kimondhatatlan és szent Istenhez való odakapcsolódás. Ez a kapcsolat pedig nem engedi meg, hogy az értelmi gondolkodás megrekedjen olyan tapasztalati szinteknél, amelyeken csak a bálványokat lehet elérni.”

Oly korokban, melyekben az Isten létéről való meggyőződés többé-kevésbé közmeggyőződés is volt, a teljesség, az elméleti alapozás megkívánta, hogy *prelimináris* tételként Isten létét bizonyító érveket soroljon föl a teológia is. Napjainkban ez az eljárás — legalábbis a hagyományos módon — nem igazolt, és nem is célravezető. Hogy van-e Isten vagy nincs — ezt a kérdést minden teológusnak és minden teológiai témának újra és újra meg kell válaszolnia, akár az áteredő bűn, akár a gondviselés, vagy épp Krisztus, Egyház, az örök élet, sőt az alapvető morális problémák kerüljenek elő a teológiai munka során. Ha az *egész* teológia nem lenne egyetlen nagy istenérv, akkor csupán szellemi munkává, esetleg kevesek időtöltésévé degradálnának<sup>3</sup>.

Talán itt vethetjük fel a kérdést: egyáltalán lehet-e Isten létét úgynevezett *kényszerítő erővel* bizonyítani? Úgy például, mint a matematikai tételeket, fizikai törvényeket, vagy esetleg úgy, amint egy bírósági eljárás a bizonyítékoknak ellentmondást nem tűrő, kényszerítő erejével bizonyítja a vádlott bűnös-ségét. Azaz úgy, hogy a bizonyítékok ellen ésszerű módon ellenvetést már nem lehet felhozni. A mi esetünkben ez annyit jelentene, hogy az, akit Istennek hitünk, vallottunk, már nem Isten, hanem csupán egy az evilági valóságok közül, melyet mintegy „befogtunk” szellemi látásunk horizontjába. Itt áll, ha tetszik: fekszik előttünk, mint sejt a tárgylencsén, mint a levezetett tétel a papíron. Ha csak egyetlenegyszer is valóban és helyesen megsejtettük, hogy *kicsoda* az Isten, akkor egyetlen válaszunk marad: ő a *fölfoghatatlan*, a *teljességgel soha nem bizonyítható, kényszerítő erővel nem igazolható*. Más szóval: egy olyan „isten”, akinek létét lezárt, korrekt bizonyítással, hogy úgy mondjuk: „geometriai módon” bizonyítani lehetne, — már nem lenne az Isten<sup>4</sup>.

Ami Istennek ún. bizonyítását illeti, egészen kézenfekvő, hogy *ezt nem a természettudományoknak kell elvégezni*. De a bölcséleti gondolkodás, a metafizikai igazolás sem képes itt hiánytalan munkát végezni. Nem feledhetjük ugyanis: minden olyan igazság, mely nem csupán a mérhető, fogható, a „tárgyi világot” fejezi ki, tárja elénk, s melyet ezért sokkal inkább nevezhetünk „*életigazságnak*”, csakis akkor lesz a *mi igazságunk*, akkor „győződünk meg róla”, és egyben akkor fog minket is meggyőzni, ha magunk is közelítünk hozzá, ha *akarjuk* megismerni. Az objektív logika és a metafizikai érvelés mit sem ér az olyan ember számára, aki igazságra törő vágyát nem akarja kielégíteni, aki nem akar mintegy túllépni önmagán, a foghatón, a tapasztalhatón. Nem feledhetjük, hogy azt az igazságot, mely élet, mely *követelő igazság*: az Istent csakis értelem és akarat együttműködése képes ember igazságává tenni. A természettudomány területén és számos más tudományszaknál természetesen más a helyzet. Ott nem az a fontos, vajon én meg vagyok-e győződve az igazságról, hanem, hogy bizonyított-e a szóban forgó tény, eredmény. Nem így filozófiai-világnézeti síkon, még kevésbé a hit igazságánál. Itt magamnak is állást kell foglalom, én magam személyesen kerülök kapcsolatba az igazsággal. Van ugyan itt is ún. szellemi munka és fogalmi tisztázás, de mindezek végén nem a „*kényszerítő eredmény*”, hanem a „*felszabadító igazság*” vár. Isten felé fordulva oly pótolhatatlan értéket ismerek fel, mely már nemcsak ajándék számomra, hanem feladat is: állásfoglalást, életet követelő valóság.

Isten titokzatos jelentkezése soha nem kényszerítő erővel tör be az ember világába. Ezért is követeli az isteni Te a partner, a *teljes emberi személyiség* bekapcsolódását akkor, amidőn megszámíthatatlan módon szavát hallatja. Itt már nem lehet a logikai ratiotínium síkján, sem pedig az emberi tapasztalás síkján megrekedni. Nem, mivel itt már nem csak az ember kereséséről, kérdéseiről, ismeretre törő vágyáról van szó. Itt már maga az abszolút „TE”, az Isten kérdez, Ő hív, intéz felszólítást az emberhez. És ezt a kérdést, hívást végző soron mindenki — ki így, ki úgy — megválaszolja.

Egyébként is mindaz, amit kényszerítő erővel bizonyítani tudunk, a tapasztalat tanúsága szerint könnyen közömbössé, érdektelenné válik számunkra. Hiszen akkor is igaz, ha tudom, de akkor is, ha nem törődöm vele. Egy „bizonyítási feladatot” megoldottam, most félreteszem és egy másik felé fordulok. A kényszerítő érvelés, bizonyítás csakis értelmemet, tudásszomjamat — és nem egész személyemet érdekli. Nem indítja akaratomat, nem zavarja érzelmvilágomat, nem kéri számon felelősségtudatomat. Az az Isten azonban, aki Ábrahámot szólította, aki Mózesnek megjelent — és folytathatnók végig az üdvtörténet jelen órájáig — nem lehetett ún. *semleges ismeretanyag* többé senki számára, akivel csak megismertette önmagát. — Jól vigyázzunk: természetesen Istennel kapcsolatban is kell ismeretről, megismerésről szólni. De olyanról, melyet nem lehet egyetlen vagy több érveléssel, elméleti érveléssel, bizonyítékok sorával mintegy birtokba venni, melyet nem lehet az ún. józan ész alapján senkire rákényszeríteni, mivel csakis egész emberi egzisztenciánk bevezetésével juthatunk annak birtokába.

De Lubac nyomán ismételjük: istenhitünk *mindenekelőtt hit*. Ez nem tautológia, nem fölöslegesen ismételt szószaporítás. Istenhitünk olyan ismeretre épül, mely szükségképpen az egész embert érintő *magatartást* is provokál. Olyan ismeret, mely „mozgásra” készítet, mellyel a láthatatlan Isten felé indulunk, mert hiszünk benne, hiszünk neki. A *személyes* momentum az igaz Isten ismeretétől elszakíthatatlan. Személy kapcsolódik a másik személy gondolatához, tanításához, életéhez. Nem bizonyítás, érvelés, nem a józan ész kizárólagos és hűvös szava, hanem a másik személy felé való fordulás, őszinte felnyíltság és önátadás: ez a keresztény istenhit.

A hívő ember gondolatvilágában Isten léte igazság, sőt *biztos igazság*. De egyben olyan igazság is, mely nem rideg tézisként, egy érvelési láncolat eredményeként fekszik előtte vagy villan fel számára, hanem mely az ő „*saját igazsága*” is. Igazság, melyben egyaránt felcsillan számára Isten bölcsessége és szeretete. Ha valóban komolyan vesszük: mit is jelent az Isten-ismeret és az azzal egybeforrott istenhit, akkor fog csak igazán óriásként előttünk állni a második Vatikánum által is „korunk egyik legsúlyosabb tényeként” említett *ateizmus* s az azzal összefüggő nagyszámú teológiai és lelkipásztori probléma.

Mint mondtuk: Isten létét kényszerítő erővel nem lehet bizonyítani. Ha pedig így van — *contra facta non valent argumenta* — akkor az ateizmus, illetőleg ateista meggyőződés valóban *emberi lehetőség*. (Csak zárójelben említem: természetesen nem feltétlenül bűnös lehetőség. Hiszen a II. Vatikánum is úgy fogalmazott: „...qui *voluntarie* Deum a corde suo arcere... conantur, dictamen conscientiae suae *non secuti*, culpae expertes non sunt”<sup>5</sup>. Ily módon az ateisták és ateizmus mintegy természetszerűen útítársává, dialógus-partnerévé, kihívójává, esetleg ellenfelévé válik az istenhívő embereknek, a *fortiori* a teológiának és a teológusoknak.

Ez a felismerés viszont *új helyzetet* teremtett a legutóbbi időben a teológiai munka számára. Így számunkra is. Köztudott, hogy az egyház és a teológia története mögött mintegy háttérként bizonyos természetszerű „vallásos” alapbeállítottság húzódik végig. De már így volt ez a Biblia világában is. Az izraeliták és az Újszövetség első generációinak hívője számára az igazi kihívás a pogányok vallása volt, a pogány istenek — és nem az istentelenség, az istenellenesség az ateizmus. S ez marad a vallás- és kultúrtörténeti háttér egészen az újkorig. Az ateista különleges kivétel volt. Talán ennek volt következménye az a spontán természetesség is, mellyel Aquinói Szent Tamás kijelentette például a mozdulatlan első mozgatóról, hogy azt *mindenki* Istennek tartja (*Hoc omnes intelligunt Deum*). És ebből eredt az is, hogy a komoly, kitartó és meggyőződéses ateizmusnak a teológia több mint másfél ezer éven át *még a lehetőségét sem mérte fel*. Tudjuk, ma a vallás- és kultúrtörténeti vagy társadalmi háttér, esetleg bázis — mindenekelőtt a hajdan ún. keresztény Európában — jelentősen megváltozott. A szekularizációs folyamat lassan szekularizmushoz vezetett. A szinte teljes evilágiság a maga immanencia-dogmájával nemcsak súlyos lehetőségként, de tényként is vett körül mindannyiunkat. E folyamat során az ateizmus nem csupán néhány filozófus elméleti bázisává lett immár, hanem társadalmi-politikai mozgalmak zászlajára is került. És bár szükségesnek tartjuk, hogy különbséget tegyünk metodológiai és világnézeti ateizmus között — analóg módon a szekularizáció és szekularizmus fogalompárhoz — a gyakorlati életben mégis

lépten-nyomon azt tapasztaljuk, hogy a módszertani feltételezést világnézeti megmerevedéssé formálják. Mert más dolog azzal számolni, hogy Isten mint fogható, megragadható tárgy semmiféle tudományos vizsgálódás során soha nem áll elénk. Így lehet és kell is ezért a tudományoknak vizsgálódásaikat úgy folytatniuk, hogy a metodológiai feltételezést: *et si Deus non daretur* — legálisnak tekintsek. De már lényegesen más alapbeállítottság az, ha bárki is ezt a módszertani feltételt világnézeti alaptétellé teszi, és ún. tudományos ateizmusként bölcséleti rendszerré építi. Korunkat, környezetünket viszont épp az jellemzi — sajnáljuk-e vagy sem, ez a tényhelyzet szempontjából teljesen közömbös —, hogy a metodológiai és világnézeti ateizmus egyre inkább egymásba olvad és vallás nélküli, Isten nélküli alaptönust, hátteret biztosít a történelmi jelen számára<sup>6</sup>.

E tényhelyzettel teológiánknak is szembe kell néznie. Mindenekelőtt azt a kérdést kell felvetnie: vajon a nagy változások során a teológia szükségképpen elszakadt-e az élettől, a világtól, a világ pedig, az emberek, a tömegek érdeklődése eltávolodott-e a teológiától? De még ennél is komolyabban kell felvetnünk, megfogalmaznunk a kérdést: ha a teológia az istenhit, az istenismeret ébresztését és elmélyítését hivatott szolgálni, márpedig ez a feladata, akkor a világ, az emberek nem is annyira egy tudományszaktól idegenkednek, hanem az istenhittel kerültek szembe, bizonyos értelemben Isten-távolba kerültek. Hogy ez az eltávolodás milyen mértékű, arra egyértelmű és kimerítő válasz adott kereteink között aligha adható. Úgy vélem azonban, hogy egyetlen, hivatását csak kissé is komolyan vevő teológus és igehirdető nem ringatja magát illúziókba, és jól látja, hogy szavahihető módon, intellektuális becsületességgel és bizonyos közérthetőséggel nem egykönnyű dolog ma Istenről beszélni, róla ismereteket közölni. Nem csupán az ateisták kritikusok, de igényesebb lett minden istenhívő is, — talán éppen azért, mert a környezet realizálása nyomán jól átéli, hogy ő maga is *potenciális ateista*. Mégis, bár szembenézhetünk a nehézségekkel, okatlan dolog lenne, ha ezeket mintegy dogmatizálnánk. Úgy vélem, mindannyian rendelkezünk olyan tapasztalatokkal is, melyek a jelenlevő nehézségeken kívül a biztató jeleket is felcsillantják. Bármennyire is olyan világban élünk, mely tudatosan és programozottan szegődött az ateizmus zászlaja alá, és híveket toboroz oda — az Istent kereső, a kutató tekintetekkel újra és újra szembetalálkozunk, az Istent kérdező hang *ma és itt* változatlan realitás marad világunkban. Sőt, ha kicsit is figyelünk a marxista-ateista filozófusok, írók megnyilatkozásaira, úgy olykor-olykor ezek is sejtetik, hogy „az Isten még nem halt meg egészen” (V. Gardavsky).

Annak is tudatában vagyunk azonban, hogy az ilyen, számunkra legalábbis érdekesnek nevezhető jelenségeket nem lehet túlértékelni. Ateista környezetünk nőttön nő és erősödik. Mégis: vajon nem éppoly *legális kérdés az Isten felől való kérdés*, az őt kereső, a vele való találkozásra irányuló bátortalan törekvés ma, mint tegnap? Oly kérdésről-keresésről van ugyanis szó, mely tegnap sem volt az ún. vallásos apriorihoz kötve, és ma sincs ateista apriorival eleve ellentétben. Sőt: sajátos és még máig sem eléggé kihasznált, talán kellőképp még fel sem ismert és nem értékelt lehetőségeket rejt magában, hogy épp *ateista*, és nem vallásos, istenhívő *környezetben kell Istenről beszélnünk*. Talán így majd újra előtérbe fogjuk helyezni a specifikusan „istenit”, azaz az igazi és hiteles keresztény beszédet Istenről. Az „Istentan” címmel jelzett fejezet hidegnek és tárgyilagosságnak tűnik. Esetleg egyre erősebbé válik majd teológiánkban az a törekvés, hogy a „közénk jött Istenről” vagy a „megfeszített Istenről” szóljunk, és ne istenbizonyítási érvekkel, mi több: szillogizmusokkal álljunk hallgatóink, híveink elé. Esetleg a „filozófiai istenfogalom”-hoz, vagy az istenbizonyítékok felsorakoztatásához görcsösen ragaszkodók számára az „ostobaság és botrány” teológiájaként hat majd szavunk. De hát nem így volt-e ez már az első keresztény generáció idején is?

De tovább is nézhetünk: Vajon a *keresztről*, a szenvedő és keresztre lépő, majd meghaló, de feltámadó Istenről szóló szavunk nem kerülhet-e közelebb korunk szenvedőinek és ateistáinak gondolatvilágához és szívéhez? Nem látnak-e meg, fedeznek-e fel valamit ebben a számukra ismeretlen Istenben, amit a távollévő, a trónusán ülő, a fogalmak hűvös világában lakozó Istennel kapcsolatban képtelenek voltak tudomásul venni? Merésznek tűnhet az állítás, mégis megkockáztatom: a „vallásos korszakban” élő, a vallás „törvénye” alatt álló ember számára a nagypénteki és húsvéti híradás Istene *nincs* eo ipso közelebb, mint az „ateista törvény” alatt álló, ebben élő, gondolkodó ember számára. Az evan-

gélium és a kinyilatkoztatást közvetítő teológia mindenki számára szól és szól ma is. Az ateistákhoz is elhangzik szava. A szenttamási és egyéb istenérvek csak a szellemi elithez jutottak és juthatnak el.

Az elmondottakból talán már kitűnik, hogy a kétfajta, az ún. teista és ateista meggyőződés és az abból forrásozó magatartás akkor és ott válik *megkérdőjelezhetővé* és problematikussá, ahol „*törvényként*” írják elő azokat. Nagy veszélye lehet ezért minden ún. ésszerű és bizonyító istenérvnek, hogy „*törvényként*” állítják az emberek elé. E törvény súlya alatt a hívó szemében az ateista bűnössé, gonosszá, vagy legalábbis butává, abnormálissá válik. Ha az istenhitet ideológia zászlajára tűzzük, biztos utat készítünk az ateizmus elterjedése számára. Természetesen mindez a veszély az ateizmustól, illetőleg az ateistáktól sem áll távol. A törvényerőre emelt, dogmatizált ateizmus szintén egzisztenciális veszélyt jelenthet az ember, emberek csoportjai számára. Az emberiség története mindkét szélsőségre sajnos gazdag példatári anyaggal szolgál.

Úgy vélem, csatlakozhatunk a bázeli protestáns teológus, Heinrich Ott véleményéhez, aki azt vallja, hogy minden prédikáció és minden teológiai eszmefuttatás voltaképp nem más, mint *konfrontáció az ateizmussal*. Mégpedig a legtagabb értelemben: az ateizmussal, mely jelen van a világban, az emberekben — mely hat az egyházban is, de mindenekelőtt ott szunnyad önmagunkban is. Ha pedig így van, akkor szükségképpen feladata, hogy ne csupán Istenről szóljon, hanem bizonyos értelemben istenérvként is hasson. Elsősorban azzal, hogy valóban az élő Istenről szól, tanúskodik. A teológiának és a keresztény igehirdetésnek végső soron is csak egyetlen témája lehet: maga az *Isten*. Az Újszövetség világában természetesen *a közénk jött Isten*. Ha mást hirdetnénk, mint a megfeszített Jézus Krisztust, nem lehetnénk többé teológusok. Minden korban érvényes volt ez a megállapítás, de különösképp áll ma, amikor nem filozófusok versengésére, hanem Isten megvallóira van szükség.

Tudjuk: mintegy kézzelfoghatóvá tenni, megjeleníteni az Istent — a bajok és szenvedés egzisztenciális megtapasztalása közben — nem áll módunkban. Szintén lehetetlen vállalkozás — voltaképpen ez volt mindig —, hogy bármely meggyőződéses ateista kortársunkat szillogizmusokkal, istenbizonyító érvekkel megnyugtató módon meggyőzzük, istenhivővé változtassuk. De vajon hány istenhivő számára jelentett vigaszt, erőt az élet nehéz óráiban egyetlen hagyományos istenérv? Addig a pontig a bizonyítás során talán még eljuthatunk, hogy az ateista is, a kétkedő hívő is belátja: Isten léte valódi lehetőség. Esetleg nem talál benne ellentmondást, sőt ésszerűnek is tartja, hogy legyen valaki, akit Istennek nevez. De ha nem tudtuk átlépni azt a kritikus pontot, melyen túl az ateista és a kételyektől gyötört hívő a *saját maga* számára fedezi fel az utat, azt *ti*., melyen járva Isten már az ő lehetősége, az ő sorsa és megmentője, felemelője — akkor nem sokra vagy semmire sem jutottunk szellemi erőfeszítéseink során. Az az érv, mely nem hagy nyomot bennünk, mely nem vág húsba-vérbe, saját *egzisztenciánkba*, egykönnyen a feledés homályába merül. Egyébként — amint fentebb utaltunk már rá — kényszerítő erővel semmit sem bizonyíthatunk, mihelyt magunk mögött hagyjuk a hétköznapi tények vagy az egzakt tudományok világát. Kényszerítő bizonyossággal lehet igazolni (bár itt talán néhány modern természettudós csóválná a fejét), hogy bizonyos kísérleti feltételek mellett bizonyos eredmények következnek be, előidézhetőek, és azt is, hogy egy-egy konkrét eredmény *de facto* létre is jött. Ha azonban már arról van szó, hogy a konkrét emberi cselekedetet etikailag értékeljük, vagy hogy a hit és a szeretet hatékonysági fokát és eredményeit bizonyítsuk — más szóval: *ha a hermeneutika területére lépünk*, már kihullik kezünkől minden ún. *kényszerítő* bizonyosság. Ha pedig a nagy témával, a nagy „üggyel”, Istennel konfrontáljuk önmagunkat, már az sem képzelhető el, hogy az ember pusztán megközelítse témáját, hogy foglalkozzék azzal, ha *előzetesen* már nem hozta meg azt az alapvető egzisztenciális döntést, ami valamiféle *ősbizalom*, s ami valamilyen ős-elemi meggyőződésből fakadhat csupán. Olyan *alapdöntésből*, mely minden kényszert kizár, az ilyennek ellenáll, s mely nem elméleti-intellektuális bizonyíték-sor végén jelentkező eredmény, konklúzió.

Mivel tehát az istenprobléma semmiféle szellemi, erkölcsi vagy fizikai kényszerrel nem tisztázható, azért az istenhít, illetőleg az *ateizmus jelenléte* és hatékonysága világunkban örökké *nyitott lehetőség* marad. Soha nem fogunk oly ponthoz elérkezni, amelynél a dialogizáló, vitatkozó partnerek vagy akár ellen-

felek *szükségképpen* kell, hogy feladják pozícióikat. Erre gondolva természetesen jogosult a megállapítás, hogy a szellemi küzdőtéren az elméleti érvelés, a metafizikai istenbizonyítás végeláthatatlan mozgást, dinamizmust, de nem egyszerűsmind az ügyet véglegesen lezáró döntést, ún. nyert csatát biztosító erő.

Az a tény azonban, hogy semmiféle ún. kényszerítő bizonyítékunk nem áll rendelkezésre, nem jelenti egyszerűsmind azt is, hogy nem tudunk semmit sem *felmutatni, utat mutatni*, hogy ne tudnánk valamire a figyelmet felhívni. A teológia és az igehirdetés ezért a magabiztos bizonyítást hátrahagyva, inkább *útjelző táblákra* mutasson rá — akár a külvilágban, akár saját egzisztenciánk mélyén találja meg az ilyeneket. Valahogy így: nézzétek, ilyen és ilyen tapasztalatok nyomán valóban van értelme, hogy Isten felé megnyiljunk; hogy az ő valóságát komolyan vegyük, hogy megbocsátására, irgalmára számítsunk, hogy Valaki előtt őszintén és önmagunk előtti becsületességben felelősséget vállaljunk.

Korunk emberének kérdései *ősi emberi problémákról* tanúskodnak, legfeljebb újabb, valóban a ma emberének tudatvilágából fakadó *megfogalmazásban* törnek elő. S bár a kérdésekkel jelentkező emberek olykor távol állnak a vallásos hit világától, problémáik megfogalmazása szinte „kínálja” a teológia, az igehirdető számára, hogy azokban bennfoglaltan az Isten felől kérdező ember hangját fedezze fel. E töprengő-kérdő gondolatok és szavak nyomán nem istenbizonyítékok születnek ugyan, azok mégis modern istenérvek alapjául szolgálhatnak. Csak egy-kettőre szeretnék itt utalni.

Az ember saját egzisztenciájára reflektálva mindenütt annak *korlátaiba, határaiba* ütközik. Mindig és mindenütt, ahol evilági létről szólunk, fogyatékos-ságokat, léthiányt is tapasztalunk. Áll ez mennyiségi és minőségi vonatkozásokra egyaránt. Aki azonban átéli, felfogja, az valamiképpen már *át is lépte* ezt a „határt”, korlátot. Az tud már „valamiről”, ami a „határon túl van”, az megsejt már valamit a határtalan, korlátlan lét létezéséről. E határokat nem ismerő, végtelen létező persze még csak sejtéseiben él, esetleg még csak az újszülött gyengeségeit viselő gondolat. Mégis, e talányos mélység, e korlát nélküli határtalanság, ennek csupán megsejtése is csodálatos perspektívát tár fel a saját létre reflektáló és egzisztenciáját számba vevő ember számára.

Az ölünkbe hullott lét — ez ismét egzisztenciális alapélmény — *bizonytalan és fenyegetett lét*. A változás és labilitás eljegyzettje. Ugy tűnik, hogy a semmiből merült föl és az ürességbe süllyed majd vissza. Tudatosan vagy sem, de minden ember „kényszerül” átélni egzisztenciájának ezt a „lebegő”, félelemekkel és gondokkal terhelt voltiát. A kitaszítottságot, félelmet és gondokat azonban az ember nem képes végleges és a semmibe vezető állapotnak felfogni. Mindaz, aki azt mondaná, hogy erre képes, az teljességgel „embertelen” lenne. Az ember ösztönös vonzódással kapaszkodik, hisz és bíz a teherbíró, végső valóságban. Saját egzisztenciájának fennmaradásában ugyan napról napra átéli a lét diadalát a semmi fölött, s ennek nyomában félelme, szorongása is fékezi panaszát. Ennél azonban többre is képes. Lassan egy másik, *ősi emberi* érzés kezd feltámadni és erősödni benne. Annak tudatosítása, hogy múlt egzisztenciája az örökletben horgonyoz. Hogy attól érkezik és afelé tart; hogy nem a semmibe hull vissza, hanem majd az abszolút és örökké létezőnek ölen pihen meg.

Emberi egzisztenciánk különös *ajándék*. Olyan, melyet kaptunk, melyet ránk bízta, s melyet nem tudtunk elutasítani. El kellett fogadnunk. S legyen bár kényelmetlen vagy kedves ajándék, meglétéről, létezéséről tudomást kell vennünk. De ez az adomány nem csupán „van”, hanem *követel is*. Feladattá válik. A feladat pedig *döntésre kötelez*. Hogy igent vagy nemet mondunk, az tőlünk függ. De döntenünk kell. Mert a kitérés, a visszavonulás: a felelősség elhárítása. S a döntés kötelezettségének, elkerülhetetlenségének, a felelősségtudatnak a háttérben mintegy spontán módon felvillan előttünk a *Kötelezőnek*, a döntés kötelezettségét vállalunkra *Helyezőnek*, a nagy *Akaratnak* a megsejtése. Ahol küldő vagy hívó szó van, ott van valaki, aki küldött és aki hívott.

Az istenprobléma, sőt istenhit — mint néhány gondolattal utaltunk rá — alapján *összefonódik az élet alapkérdéseinek* egzisztenciánk által mintegy „tálat” *problémáival*. Az ember mindig „kényszerül” rá, hogy túllépje saját egzisztenciális korlátozottságát. S ennél a „túllépésnél” *két út is áll* előtte. Vagy *viszszamegy a forráshoz*, vagy *előre tekint* a tenger, a cél felé. Mindkét esetben ugyanoda jut: a határt, korlátokat, bizonytalanságot, fenyegetettséget nem ismerő, határtalan élethez, az értékek, vágyak beteljesítőjéhez.



Az eddig mondottak *semmiféle negatívumra* nem kívántak ösztönzést adni. Nem azt akarták célozni, hogy az ún. klasszikus istenbizonyítást, istenérveket töröljük le a teológia lapjairól. A teológusoknak legalábbis illik ezzel az ismeretanyaggal is rendelkeznie. Ugyanakkor le kell szállnia arról a tanítói magaslatról, melyen a *beati possidentes* módján tudja, mert *bebizonyítja*, hogy van Isten. Soha nem feledheti, hogy annak, aki Istenhez közelít, hinnie kell, *credere oportet* (vö.: Zsid 11,6), továbbá arra is kell gondolnia, hogy a régi bizonyítékok és érvek új kérdésekhez vezető, azok felé nyitott megfogalmazások —, nem pedig a bölcsélet, vagy a teológia alaptételei vagy épp végeredményei.

Az elmondottakból talán az is kitűnt, hogy mindenféle, az ún. legmodernebbül hangzó istenérv, Isten felé vezető gondolatmenet egyben *dialogus az ateizmussal*, illetőleg *az ateistákkal*. Azokkal, akik sorainkon kívül állnak, de talán mindenekelőtt azokkal, akik potenciálisan közöttünk élnek. Párbeszéd, melynek során soha nem leszünk képesek Istent látóterünkbe hozni, vagy asztalra helyezni, melynek azonban mindig *irányt* kell mutatnia<sup>7</sup>. Irányt, melyben minden tapasztaló, gondolkodó, saját egzisztenciájára reflektáló ember valóban elindulhat, és eljuthat az Istenhez. Azt talán fölösleges emlitenünk, hogy az ilyen típusú szemnyitogató, utat jelző gondolatmenet, ha úgy tetszik: érvelés, soha nem válhat öncélú apologetikává vagy vitává, és mindenekelőtt annak istenhitét, az élő Istennel való kapcsolatát fejezi ki, aki Istenről szól. Nem arra kell törekednünk, hogy istenbizonyítékok álljanak rendelkezésünkre, hogy új és modern istenérvekkel állhassunk elő. Sokkal inkább az a feladatunk, hogy önmagunk és mások előtt istenbizonyítókként tudjunk megállni. „Úgy világítson világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jótetteiteket és magasztalják a mennyei Atyát” (Mt 5,16).

Martin Buber figyelmeztet, hogy teológiánkkal nem annyira az Istenről, mint inkább az Istenhez kell szólni. Az istenhívó embernek teológiájában is dialogikus kapcsolatba kell kerülnie Istennel. Nem beszélhet róla a semleges, harmadik személy módján, és még kevésbé illő, hogy merőben tárgyként szöljön róla. S ha mégis úgy tűnnék, hogy a teológus és igehirdető olykor ilyen semleges kijelentéseket tesz: Isten ilyen vagy olyan, — ez voltaképp csak látszat. Hiszen a hívő ember Istenről sohasem adhat csak hűvös információkat, hiszen Istennel való dialogikus kapcsolatából egyszerűen ki sem tud törni. Nem, sőt a harmadikat, a többi embert, a hallgatóságot is bevonja ebbe az intim kapcsolatba. S mindezt — kifejezett szándékkal vagy bennfoglaltan — azért teszi, hogy a másik, a többi ember is kilépjön zártágából és Isten felé fordulva őt szólítsa, vele beszélgessen. Természetesen ezt a feladatot eredménnyel — ha szabad mondani: sikerrel — csakis az *Istent megszólító* teológus és igehirdető — azaz: az *imádkozó* ember képes vállalni és végezni<sup>8</sup>.

Az a teológia, mely gyökereit mélyen az üdvtörténeti gondolkodásba ereszti, továbbra is nyugodtan fogja ezt a *metafizikai* kijelentést zászlajára tűzni: Isten a *lét teljessége*. E kijelentését azonban nem az ún. tiszta idea, nem az elvont természet horizontján, hanem a történelem, a történelmi találkozás, a végső, személyes találkozás távlatában fogja újra és újra megtenni. Így számára az örökkévalóság sem negatív kategória lesz, ti. az idő fölszámolása, hanem az Isten uralmát, az örök és abszolút jövőben elérkező országát fogja jelenteni.

Egy immár nem — és főleg nem kizárólagosan — metafizikus teológia programja nem filozófiaellenes jelszavakat sorakoztat fel. Pozitív programot és munkát jelent, — annak szükségességét, hogy végre elérkezzünk ahhoz a *hit-tudományhoz*, mely valóban a hitben és hit által bizonyít, mely a hitet éleszti és erősíti, — ha tetszik: a teológiai teológiához. A közénk jött, megfeszített és majd újra elérkező Isten felé forduló teológia *csak* hitben (és ez a „csak” nem privativum!) ragadhatja meg a tárgyát. Nem lép ki — ezt nem is teheti — a lét kategóriájából, ezért ontológiai teológia marad. De talán kifejezőbb, ha e helyen most a magyar szót használjuk: a valóság, a *teljes valóság teológiája*. A világ és az Isten kettéválasztásából, sőt szembeállításából fakadó metafizikai dualizmus egyik szomorú, de reális vadhajtsa lett az ateista monizmus. A helyesen átgondolt dualizmus Jézus Krisztusban ismeri fel és öbenne foglalja egyszersmind egységbe mind az Isten, mind a világ valóságát<sup>9</sup>.

Az ateizmus tegnap, ma és holnap egyaránt — kell-e ezt ezek után még ismételnünk — *lehetőség*. A „rejtett Isten” felé nem mindenki találja meg a közvetlen utat. Sokszor csak hosszadalmas kerülő utak vezetnek el hozzá. Isten szavát nem úgy érzékeljük, mint embertársainkét. Csak „akinek füle van a hallás-

ra...” — az egészen sajátos hallásra. Isten úgy áll az egész emberiség történetében, úgy „halad” előttünk sejtelmesen, mint az izraelitákat vezető felhőoszlop: nappal sötét volt, az éjszakában pedig világított. Isten mindkettőt teszi: kinyilatkoztatja önmagát és egyben el is rejtőzik. Ezért járja az ember is saját története során az ismeretlen tájakra, új haza felé vezető „exodus” útját, mely szüntelen „felfedező út” marad számára. S tudjuk, hogy a felfedező, a rejtett kincs után kutatók munkáját nem koronázza mindig siker. Az igazság után kereső-kérdező ember — tegnap és ma — az Isten, a rejtett istenség után keres-kérdez. Még akkor is, ha olykor kilátástalannak tűnik, hogy valaha is megismeri és megtalálja őt. Még akkor is, ha sosem gondol rá, hogy a „felfedező” út végén Isten a Vele való nagy találkozás beteljesülésével fogja megjutalmazni.

**Jegyzetek:** 1. **H. Ott:** Gottesbeweis und Atheismus, in: Dogmatik im Dialog, Güterslohe Verlagshaus Gerd Mohn, 1974. 189–93. — 2. **J. M. Lochman:** Gottesbeweis und Atheismus, in: Dogmatik im Dialog etc. — 3. **H. Ott:** Gott, Kreuz Verl. Stuttgart–Berlin 1971. 48. — 4. **H. Ott:** Gottesbeweis etc. — 5. Gaudium et spes, 19. — 6. **J. M. Lochman:** Gottesbeweis etc. 187. — 7. **H. Ott:** Gottesbeweis ... 139–41. — 8. **K. Delahaye:** Die Gottesfrage als Problem der Verkündigung, in: Die Frage nach Gott. Quaest. Disp. 56. Freiburg i. Br. Herder 1972. 142–74. — 9. **C. Geffré:** Sinn und Unsinn einer nichtmetaphysischen Theologie, in: Concilium 1972/8. 443–50.

MEZEY LÁSZLÓ

## **AZ ESZTERGOMI ÉRSEKSÉG PRIMÁCIÁVÁ FEJLŐDÉSE\***

(1000—1452)

Talán túlságosan is szokszor idézték már a Hartvik-féle István legenda ama szavait, melyek az első magyar királyi város egyházának érseki rangra emelése és a magyar egyház élére állítására vonatkoznak. Mondanivalómnak alkalmasabb és indokoltabb elindítást mégsem találhatok, mint ha a legendát magát idézem. „Szent Péternek, az apostolok fejedelmének utódjától azt kérelmezte, hogy a pannoniai részekben keletkezett új kereszténységre bőséges áldást adjon; aláírásának tekintélyével hagyja helyben az esztergomi egyház metropolissá emelését, a többi püspökséget áldásával erősítse. (Strigoniensem ecclesiam in metropolim suae subscriptionis auctoritate sanciret...)” Semmi okunk sincs abban kételkedni, hogy az apostoli tekintély által megerősített intézkedés benn volt abban a levélben, amit Asztrik Rómából magával hozott: az apostoli áldás levele (benedictionis apostolicae litterae) azonos a korai pápai oklevéladás terminológiája szerinti auktoritással. Következésképpen a tényleg létezett, Magyarországra elhozott apostoli levél az esztergomi érsekség első alapítását hagyta jóvá.

Esztergom Szűz Mária és Szent Adalbert egyháza a metropolitai szék jogával és kötelességeivel ékesítve és terhelve emelkedett a többi püspökség fölé. Hazai és külföldi forrásaink oly egyértelműséggel emlegetik az István tartományainak tíz püspökség alá rendelését és a tíz püspöki egyház közül egynek, az esztergominak a többi fölé emelését, hogy Esztergom első főpapjairól, mint Magyarország érsekeiről, joggal beszélhetünk. De arról is helyes szólni, hogy Esztergom egyháza mestere lett az egész magyar egyháznak, az egész országnak vallásban és kultúrában egyaránt. Hogy ismét a legenda szép fogalmazásával éljek: „Ezek után tartományait (a megyéket) tíz püspökségre osztotta és úgy intézkedett, hogy az esztergomi egyház, a római szék beleegyezése és aláírása által, majd a többi metropolisa és mestere lesz. Post haec provincias in decem partitus episcopatus (et Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistrum per consensum et subscriptionem Romanae sedis apostolicae ceterarum ecclesiarum fore constituit).”

\*Az 1973. november 9-én Esztergomban, a város milleniumi ülésszakán elhangzott előadás.

Amikor Asztrik az apostoli áldást tartalmazó levéllel, a koronával és a keresztel visszátért, még nem létezett ténylegesen a magyar hierarchia, de az első széket és az egyházat, amiben állott, hamarosan építeni kezdték és felszentelték, vagy a már korábban missziós püspökké volt szentelve, érseki székebe ültették Pannonia első metropolitáját. Erre szükség volt, mert gyakorolnia kellett hamarosan érseki egyházának egyik legjelesebb jogát, az ország királyainak királlyá kénését és első koronázását, a szentelést.

Forrásaink egybehangzó és megbízható tudósítása az egész országban egy érsekről beszél, István országa tehát egy érseki tartományt alkotott. Mellőzni kívánom most a másik provincia István-kori alapításának kérdését. Inkább arra a tényre szeretném felhívni a figyelmet, hogy az esztergomi egyház bármily elsőrangú szerephez jutott is királyi alapítójának akaratából és bármennyire kétségtelenül az ország hierarchiájának alapkövét képezte, kezdetben primási névvel nem volt illelhető. A ténynek egyszerű a magyarázata: nem volt vagy nem voltak olyanok, akik fölött primási jogokat lehetett volna gyakorolni, nem voltak az esztergomin kívül az országban érsekek. Ahogyan ugyanis több püspök fölött az érsek, úgy áll több érsek fölött az a metropolita, akit primásnak monduk.

\*

Hogy a primáciának mint jogintézménynek természetével tisztába jöjjünk, át kell tekintenünk annak fejlődését és sorsát, a bennünket érdeklő korig. — A kereszténység hierarchikus megszervezése az antik-mediterrán municipalitás elvei szerint történt. Az antik élet legtermészetesebb kerete a város, a polis és ez lett a keresztény egyházszervezés magva is: a várospüspökség. Minden civitas, minden polis a maga környékével (ager — khóré) egy püspök és presbiteri területe gondozása alatt áll. Rangjának emelkedésével megnövekszik a püspök rangja is.

A civitasok provinciába vannak összefogva. Székvárosa a metropolis, püspöke ennek megfelelően métropolités. Majd ahogyan a késő császárkorban a provinciákat dioecesisekbe fogják össze, megjelennek — az egyháztörténelemszövegeknél újabban divatos szóval élve — a több metropolita fölött álló „nagy metropoliták”, rendszerint nem joghatósági, hanem tiszteletbeli, zsinatokon elnöklési elsőbbséggel. A birodalom keleti és nyugati félre osztása után a megfelelő hierarchikus birodalmi rész élére kerül egy érsek, akit pátriárkának neveznek. A régi Róma és az új Róma osztoznak az új cím dicsőségében, mint már előbb az Anatólia, a Kelet korábbi első városának, Antiochiának érseke is. Róma, Konstantinápoly, Antiochia, Alexandria érsekeit mondták pátriárkának. Közülük az előbbi kettő, mert a birodalmat alkotó két lakott földrész, oikumené, a görög és latin, első császári városának püspökei voltak, oikoumenikos pátriárkának mondták őket, szemben például az antiochiaival és az alexandriaival.

Érsekek fölé a birodalmi igazgatásnak megfelelően tehát a pátriárka kerül, mégpedig vagy „oikumenikos”, vagy „tés dioikéseós”. Afrika két dioecesiset alkotott, a görög első érseke az az alexandriai pátriárka, a latin dioecesis hierarchikus szervezete élén a karthágói érsek áll, címe azonban *primás*.

Különösen a nyugati félben, a birodalmi közigazgatás korán jelentkező zavarái miatt egyrészt, másrészt a császár nélküli régi Rómában szabadabban érvényesülő pápai, pátriárkai egyházkormányzás, a latin dioecesisekben bár nem tudta megakadályozni a nagymetropolitai szervezetek kialakulását, de ezek inkább delegált, semmint rendes joghatósággal rendelkező érsekek alá kerültek. Jellemző példák lehetnek erre a IV—V. században létrejött, egy ideig létező apostoli vikariátusok. Thessaloniké az illír provinciák fölé rendelve Damasus pápa (366—384) által (az Illyricum a pars occidentishez számított a Diocletianusi birodalmi beosztásban), Arles 417-től a galliai két provinciából álló viennei dioecesis és Sevilla, a hispán dioecesis fölé emeltetett. A pápai delegáltként működő három érsek különbözősége, a saját joghatóságú keleti nagymetropolitáktól feltétlenül megemlítenendő.

Különösen azért fontos ez, mert a nyugati középkori kanonisztika a *primás és pátriárka elvi azonosítását* nemcsak gyakran emlegette, hanem a gyakorlatba is átvitte. 585-ben a maconi zsinat, a viennei, roueni, bordeaux-i, sens-i és bourges-i metropoliták fölött állónak mondja a *lyoni érseket és pátriárkának* nevezi.

A lyoni, lényegében egész Galliára kiterjedő patriarkátusból a VIII–IX. században már a karoling egyházszervezet korában kivált a *bourgesi* érsek alatt szervezett *Aquitania*, fővárosának érseke alá rendelve az auch-i, bordeaux-i, narbonne-i majd 1678-tól az albi érsekeket. II. Paschalis 1116-ban a *bourgesi* érsek primási jogát tisztázza az auch-i érsekkel szemben, de a *bourgesi* szék főpapja még a XVII. században is „patriarcha Bituricus, primas Aquitaniae”.

Thessaloniké, Arles, Sevilla, Lyon, Bourges esetében egy-egy nagyobb birodalmi rész, vagy egykori dioecesis területe főhelyének érsekét éri az a kitüntetés, hogy mint apostoli vikárius az első három esetben, pátriárka vagy primás az utolsó kettő esetében, az érsekek élén álljon. A zsinatokon elnököl, az érseket ő szenteli fel, és az egyháztartományok vitás ügyeiben dönt. A régi római birodalmi szervezethez simultak a korábbi nagymetropóliák. E rendezés alap-gondolata, hogy a terület első városa szolgáljon székhelyül, a középkorban módosul. A berendezkedő barbár *regnumok* ugyanígy csak a királyság székhelyére gondolkodnak mint az egyházi szervezet központjára. A frank királyságban így lesz frank-galliai primás a reimsi érsek, de Lyon és Bourges késő-római remniszcenciákat őrző különleges helyzetével szemben tényleges joghatóságot érvényesíteni sohasem tud. A vizigót királyok székhelyének érseke, Toledo évszázadokon át próbált az antik keresztény metropóliákkal (Braga, Tarragona és természetesen Sevilla) szemben hierarchikus és nemcsak tiszteletbeli jogokat szerezni. Az arab hódítás a kísérletezést értelmetlenné tette. A reconquista Toledo igényeit fölélesztette most már Compostella, és, az aragon korona jogán, az eredetileg Galliához számító Narbonne irányában is. Hamarosan látni fogjuk, hogy a már castíliai főváros, Toledo jogai valamelyes elismerésre csak a XV. században találhatnak.

Más volt a helyzet Britanniában, ahol az ír-kelta misszió után kialakuló római egyházszervezet központja, a hét királyság a heptarchia egyik főhelye, Canterbury, különleges dísz, egyházpolitikai jelentőséget, címet is biztosított az érseknek. Szent Dunstan canterbury-i érsek (959–988) életrajzában olvassuk, hogy a király (Edgar) őt „*primae metropolis Anglorum primatem et patriarcham instituit*”. A canterbury-i primás vagy pátriárka, mint az első szék birtokosa, vitathatatlan elsőbbséget élvezett címben és rangban. De joghatóságot a másik érseki székekkel szemben érvényesíteni egészen a reformációig nem tudott. Végül is a yorki érsek is primásnak mondotta magát.

Canterbury érseke, akár a toledói is, mint az állami központ főpapja, egyedül volt feljogosítva (sőt ezt az érseki egyházat illető dologi jognak tekintették), hogy a középkori államéletben oly fontos szakrális aktust, a király felszentelését elvégezze. A nagykarolyi birodalom központjának első palatiuma Aachen volt. Nem volt püspöki székhely, a liège-i püspökség területéhez tartozott a múlt század elejéig. Közéleben két ökeresztény érseki egyház volt: Köln és Trier. A birodalom első főpapja mégsem a két említett hely főpapja lett, hanem Mainz érseke, a harmadik rajnai metropolita. Ez az elsőbbség a karoling egyházszervezet alapjait lerakó Bonifacius Wilfried az első, vértanú halált szenvedett érsek emlékeztetést tisztelte. Bonifác angolszász hazájának egyházszervezési elveit és az „*auctoritas romana*” érvényesülését vitte keresztül, hatalmas, a Majna torkolatától mélyen be Thüringiába, Erfurton túl terjedő egyházmegyéjében. Az ő személyére kell gondolnunk, amikor Mainz elsőségének eredetét próbáljuk megmagyarázni. VII. Benedek pápa 975-ben Wilgis mainzi érsekhez ír: „...egész Germániában és Galliában, a legesúcson álló főpap (a pápa) után, minden egyházi ügyben, azaz a király felszentelésében és a zsinat tartásában és más egyebekben mind az érsekeknek, mind a püspököknek, miként az igaznak és helyesnek tartatik, fölébe emelkedik”. A királyszentelés apostoli tekintéllyel, birodalmi zsinaton elnöklés, a többi érsek és püspök elé helyezés a jogintézmény két lényeges alkotó elemét jelenti. Az egyik új a királyszentelés fontos államjogi aktusának elvégzéséhez való jog, a másik a régebbi: apostoli tekintéllyel történő zsinati elnöklés, a hajdani apostoli vikáriusok régi joga. Némileg kibővítve, zsinaton kívüli joghatósággal is felruházva, „apostoli legációának” mondták. Mainz elsőségét azonban a birodalmi főkancellár díszes címe még inkább kifejezte, mint a kétes sikerű és értékű, talán soha nem érvényesített apostoli legatusság.

A mainzi érsek „*primas per totam Germaniam et Galliam*” lényegében üres címe, primáciájának valójában közjogi tartalma mutatja, hogy a koraközépkor

nagy társadalmi és politikai villongásai mennyire elhomályosították a nagymetropolitáknak, alapjában a birodalmi szervezet calque-jaként létrejött intézményének igazi fogalmát. A IX. században a pseudoisidori dekretálisokban ismét felmerül, mint a metropoliták fölé helyezett instancia, a pápai szék felé. Az új kanonista gondolkodás a XII. században ilyen értelemben veszi használatba. III. Jenő 1146-ban így rendeli az armaghi érseket a másik három írországi érsek, III. Sándor a lundi érseket az új svéd érsek, az upsalai fölé.

A nagymetropoliták pátriárka nevezete már a konstantini egyházszervezés idejében kimutatható. Abban a történeti összefüggésben, amiben keletkezett, reális jogi tartalmat fejezett ki a cím. Az előbbieken ismertetett változások, de főként a római joghatósági primátus egyre határozottabb érvényesülése nyugaton, a primáciát olyan területi, tiszteletbeli méltósággá alakította, melynek valós jogi értékét a pápai delegatio, a legatus formában adott. Ez a nyugati felfogás, mely a címzést nézte csupán és nem annak jurisdikcionális értékét, juttatja kifejezésre III. Ince pápának 1204-ben a tirnovói bolgár érsekhez intézett levele az unio ügyében: a primási és pátriárkai nevezet ugyanazt jelenti, mondja a pápa. És ez igaz is, ha a latin kereszténység olyan jelentéktelen két pátriárkájára gondolunk, mint az aquileiai, vagy a gradói, akik az igazi nyugati pátriárka, a pápa mellett alig jutnak szerephez. Ez a III. Ince-féle pápai levél, mely dekretálissá lett, befolyásolhatta V. Mártont, aki 1428-ban a toledói érsek primási jogán rendezni kívánva, ezeket mondja: „A mindenkori toledói érsekek a pátriárkák és ezért tiszteletre méltó testvéreinknek primás mintájára, kik a primásoktól csak névleg különböznek, ugyanazon méltóságban vannak.” Méltóságban, tegyük hozzá, de csak tiszteletbeliben.

Ez a hosszas — de elmellőzhetetlen áttekintés hozzásegített ahhoz, hogy a primácia intézményének tartalmát az 1000. év táján rekonstruáljuk. Milyen elemekből tevődik össze a primácia tartalma? 1. egy vagy több más érsek fölötti elsőbbség; 2. rendszert a királyi székhely érseket illeti (Canterbury, Toledo, Reims); 3. feltétlen joga a koronázás (ekkor még consecratio regis); 4. tényleges jogi hatást azonban a csatlakozó méltóság, a legatio révén fejt ki.

\*

Az *esztergomi érseki szék* alapítása idején az érsek, ha megtehetette volna, a nyugati egyház felfogása szerint székének jogaként a primácia intézményét maga és utódai számára így biztosíthatta volna. De nem tehetette két oknál fogva, mert nem volt az országban még egy másik érsek, aki fölött ő primásként áll, és ha lett volna is, az esztergomi érsekség tényleges jogállásának rendezése az egyházat és államot szervező király dolga volt. Hogyan lett az esztergomi érsek az ország primása? Kezdetől fogva egy tény és egy jog emelte az esztergomi szék tekintélyét: ő a királyi székhely főpapja és a királyt ő koronázza. Az előbbi ténnyel függ össze az állam életében vitt fontos, sőt bizalmi szerepe, amire IV. Béla is céloz még nehéz ügyekben „in arduis et secretis negotiis”, ő a király tanácsadója. Későbbi fő és titkos kancellári rangja is e szerepre emlékeztet. De nemcsak a király székhelyének, hanem a *regnum anyaegyházának* is főpapja. István Esztergom egyházát in metropolim et matrem regni instituit. (A kifejezést nem szabad a legendaíró semmitmondó szóvirágjának tekinteni.) A mater regni ugyanúgy figyelmet érdemel, mint a metropolis, annál inkább, mert ha tényleges jelentése tisztázódik, az esztergomi szék különleges jogállásának megerősítéséhez közelebb jutunk.

A *mater regni* első értelme az lesz, hogy az esztergomi egyház a többi magyar egyház anyja, azaz elseje. Nem olyan értelemben első, hogy a legrégebb egyház emelkedett volna az esztergomi várhegyen, hanem hogy a hierarchikusan megszervezett magyar kereszténység rangban első egyháza. Ahogyan 1317-ben Károly Róbert mondja: „Az esztergomi szentegyház más magyar egyházak anyja”. Vagy ahogyan Nagy Lajos 1362-ben sokkal költőibben fogalmazó kancelláriája kifejezte: „miként a rózsza a liliomok között, országunk egyéb egyházai fölött bíborlóan tündököl”. Ez még mindig az a fény, ami az egykori királyi székhely ragyogásából árad az esztergomi székre. Az, amit a konstantinápolyi pátriárka címzés fejez ki: a császári város érseke. Ebből következik — legalább részben — a királykoronázási jog, amit III. Sándor, III. Kelemen, III. Cölesztin után III. Ince 1201-ben is előad.

Mindezek szokott és ismert jogai a székváros érsekének. Az *esztergomi főkáptalan* azonban, amikor 1397-ben a vizitáció alkalmával megkérdezik az esztergomi egyház jogai felől, a koronázást *második* helyen említve, elsőként hozza szóba a király, királyné és udvaruk fölötti rendes joghatóságot, természetesen nem helyhez, hanem személyhez kötve. Megemlíti továbbá a temetésnek a középkorban oly fontos jogát. Ezeket a jogokat kétszáz évvel korábban, 1191-ben III. Cölesztin említi, és a király, a királyi udvar főtisztviselői fölötti joghatóságot: a lelki ügyekben ítélkezést. Ez a lelki hatalom a királyi udvar fölött nemcsak joghatósági, hanem közvetlenül a papi rendből folyó hatalom is. IX. Gergely 1231-ben, nem sokkal a dekretálisok kibocsátása előtt, III. Kelemen és III. Cölesztin nyomán megerősíti: „ama jogot, amit Magyarország királyainak és királynéinak, valamint utódaiknak a szentségek kiszolgáltatása által gyakorolsz...” A szentségek kiszolgáltatása a keresztlő egyházakhoz kötött jog volt. E lelki szolgálat fejében a *tized* fizetése járt: „tizedet fizetni az esztergomi érseknek, kitől a keresztségben a hitet és a koronát nyertük” — mondja Imre király 1198-ban, s hozzáteszi: ezt István és László királyok rendelték így, „apostoli intézkedés szerint”. A király, mint minden keresztény, tizedet fizet; ő az esztergomi egyház javára teljesíti ezt a kötelességét, mert az az ő keresztlő egyháza. Teljesen ennek megfelelően mondja Várdai Pál a Mohács utáni években „Magyarország mindenkori királyainak plébánosa vagyok”.

A király bárhol van családjával és udvarával az országban, bármelyik egyházmegyében vagy egyháztartományban, mindig az esztergomi „keresztségi nép” (plebs baptismalis) tagja. Nem jelentéktelen tény ez, hanem a szokványos metropolitai jogokhoz az első fontos joghatósági többlet. Ez visszavezethető — Imre király állítása szerint — Istvánra és a művét befejező Lászlóra. Az első és utolsó Árpád-házi király e gondolatban még találkozók. III. Endre az esztergomi egyházat a mi szentséges anyáknak nevezi.

A szokottnál bővebb — és tegyük azonnal hozzá — Nyugaton nem ismert érseki jogokat erősít meg IX. Gergely előbb idézett levelében, megint csak XII. századi elődeire hivatkozva: ez az ún. királyi alapítású, vagy velük egy jogállásra emelt apátságok és prépostságok fölötti joghatóság. Az esztergomi „iurisdictionio spiritualis” ez esetben többet jelent, mint személyi joghatóságot. A kiváltóságos egyházak a birtokaikon levő keresztlő egyházakkal tartoztak közvetlenül az esztergomi érsek alá, mely így csaknem minden magyar egyházmegye területén, még a másik érseki tartományban is (sőt magában a bácsi főmegyében a titeli társaskáptalan) kisebb-nagyobb saját joghatósági területet mondhatott magáénak. Ezek prelátusai az esztergomi Szent Adalbert-napi zsinaton jelentek meg, és általában mint az érseki joghatóság delegáltjai szerepelnek. Esztergomhoz tartozásuk egészen Mária Teréziáig, sőt máig elismert maradt. (Pl. Tolna-Baranya: Szekszárd, Pécsvárad, Bába és ma is még Budapest.) A jogintézmény első említése a veszprémvölgyi görög oklevélben maradt meg hitelesen. Részletesebben a pécsvárad, zalavári és bakonybéli hamis, vagy erősen interpolált alapítólevelek tájékoztatnak, melyeknek azonban az esztergomi exemptiót illető részeit, minthogy tényleg elismert, gyakorolt, sőt magától értetődő jogokat tartalmaznak, el kell fogadnom. Magától értetődő jogokat említettem és azt hiszem, helyesen. Hiszen, bár a latin egyház joga nem ismeri az institutiót, mégis III. István „constitutio de ecclesiis regalibus” változtatás és megjegyzés nélkül öröközte meg a vatikáni Liber censuumban.

A madoccai apát és a pécsi püspök közötti vitában III. Sándor és III. Lucius annak egész terjedelmét elfogadta. Amikor alkalmam nyílt a madoccai bulák hitelességének kérdését elemezni, arra a konklúzióra jutottam, mint már előbb is, hogy a latin jogban ismeretlen intézmény azonosítható a keleti egyház sztauropégiának nevezett exemptiós formájával. Azaz a birodalomban alapított császári kolostor a pátriárka alá tartozik közvetlenül, valamint azok a monostorok is, amelyeknek alapításában a basileus valamilyen formában részt vett és a püspök, a kanónikon elengedésével joghatósága alól kibocsájtott. A pátriárkai keresztet a templom előtt földbe tűzik. Innét az exemptio neve szlauropégia, azaz a kereszt letűzése.

Ez a két előkelő jog volt az, amire az esztergomi egyház kezdettől fogva leginkább vigyázott, a koronázási jog mellett. A királyi személyes plébánia és az esztergomi érseki exemptio, az érseket olyan, területileg nem korlátozott joghatósági előnyökhöz juttatta, amihez hasonlóval egyetlen érsek vagy primás sem

rendelkezett. Éppen ezért hasztalanul igyekezett a XII. században egyesült kalocsai és bácsi egyházak érseke magát az esztergomival egyenlőnek mondani, mint III. Ince 1205-ben megbotránkozva emlegeti. Ugyancsak ez a pápa az esztergomi főkáptalan közbelépésére, visszautasítja azt az egyezséget, amit a Kalocsáról Esztergomba került János érsek néhány szuffragáneusa és egyes kalocsai tartományi püspökök kötöttek, jellemző módon a két előbb említett jognak a kalocsai érsekség területén való gyakorlására. Ugyanakkor a királynak írva mondja róla, hogy: első szék és első szó, az említett jogokkal, melyeket te és az említett királyné, nemkülönben a kalocsai fél, az előbb mondott Esztergomi Egyháznak elismertetek.

Sarkalatos jogainak megvédése után, az esztergomi egyház kihasználva a IX. Gergely-féle kodifikációval kialakult kanonisztikai biztonságot, elindult a primácia tényleges elismertetése felé. Egy jelentős joghatósági többlet birtokában szinte természetesen hangzanak Esztergomról az ilyen nyilatkozatok, mint IV. Bélaé 1239-ben, mivel ismeretes, hogy „a Szent Esztergomi Egyház országunkban a primás helyét tölti be, mind az Apostoli Szentsek, mind az első király, a mi szentséges ősrünk által... az Esztergomi Egyház alapításától fogva... egész Magyarország minden székesegyháza fölött álló primásként áll ékesen... „Ezeket a szavakat szó szerint ismétli Károly Róbert 1332-ben.

Igy érkezik el lassanként az ideje annak, hogy az esztergomi *primácia*, mint jogintézmény *kiteljesedjék*. A primácia először mint *személyes jog* tűnik fel az esztergomi egyházban: IX. Bonifác 1393-ban *Kanizsay János* érseket a primácia jogaival ruhazza fel, két lényeges megszorítással. Az egyik: csak a személyének szól; „míg Te ugyanazon Esztergomi Egyház élén állsz...”, a másik: csak az esztergomi szék szokott és sajátos metropolitai joghatósági területén. *Kanizsay János primási hatósága tehát több jogot nem tartalmazott, mint amennyit érseksége alapításától kezdve magáénak tudhatott*. E szokatlanul kiterjedt jogkör birtokosát nevezi most először a pápa *primásnak* és a nyugati szokásnak megfelelően született követnek (legatus natus).

De bármennyire primásnak volt Kanizsay mondható IX. Bonifác bullája birtokában, hiányzott a primácia leglényegesebb vonása, *a más érsek vagy más érsek feletti elsőbbség joghatóság* tekintetében. Amikor e hiányosságon segített 1452-ben V. Miklós pápa „*Excellens apostolicae sedis providentia*” kezdetű bullájában, az esztergomi érseket, Széchy Dénes bíborost primássá teszi „Magyarország minden székes- és főszékesegyházában... (Cathedralibus etiam metropolitibus) és más, ámbár kiváltságos egyházakban...”

Ezzel az *esztergomi érsekség primáciává fejlődése befejeződött*. És különleges metropolitai állása, mely a királyi család és udvara, valamint a királyi egyházak fölötti különleges ordináriusi jogokban gyökerezett, a latin egyház jogrendszerébe integrálódott, annak felfogása szerint rendeztetett.

Ez a rendezés azonban nem szüntette meg az esztergomi szék birtokában levő két sarkalatos jogot; amivel az alapító első király *nem nyugati, hanem keleti* minták után indulva felruházta. Ezért az esztergomi érsek mint primás is *több joggal* rendelkezett, mint a latin egyház más primás-érsekei. *Primáciája soha nem volt csak tiszteletbeli*, pusztán cím. Ezt a helyzetet ismertette el az akkor még nem bíboros Simon János primás, amikor az I. vatikáni zsinaton az összes többi érsekeket és primásokat megelőzve, a bíborosok után közvetlenül követelt magának és kapott is helyet. A tudományos közfelfogás is kiemeli *az esztergomi primácia egyedül megőrzött joghatósági jellegét*. Hogy Franz Wernzet a *Ius decretalium* utolsó legnagyobb ismerőjét idézzem: „...a primások pusztán címmé váltak joghatóság nélkül és csupán néhány tiszteletbeli előjoguk van. Kivételt képez az esztergomi érsek, aki némely valóban joghatósági joggal rendelkezik...”

**Irodalom:** — A primácia alakulása (pápai vikáriusok, primások) Hinschius, Paul: *System des katholischen Kirchenrechts* I. Berlin 1869. 581–629, igen gazdag forrásanyag idézésével: „primas et patriarcha penitus idem sonant...” 594. f. j. „patriarcharum ad instar...” 593. 3. j.; Esztergomról minden lényeges adattal: 622–623; „Primas... gleich Patriarch”; Feine, H. E.: *Kirchliche Rechtsgeschichte*. Die kath. Kirche, Köln-Graz 1964. 231, 364. „Obermetropolitan, Primaten”; Plöchl, W.: *Geschichte des Kirchenrechts* I., Wien-München 1960. 159–164. — Az esztergomi primáciára vonatkozó forrásokat egészen a XIX. századig összegyűjtötte és kiadta Török János, Magyarország primása. Közjogi és történeti vázlat, Pest 1859. Okmánytár. Az első oklevelek jobb kiadása Knauz F.: *Monu-*

menta Eccl. Strigon. I. Strigoni 1874. A királyi egyházak fölötti közvetlen joghatóságról, Török, 53. sz., e jogintézmény természetéről és bizánci eredetéről, Mezey L.: L'autenticità di due bolle di Alessandro III. e di Lucio III, Annali della scuola speciale per archiv. e bibliot. dell'univ. di Roma XI. (1971) 64–74. — Esztergom ma is különleges jogállásáról: Wernz, Fr.: Ius decretalium II. Roma 1899, 850. Teljesen azonos Feine felfogása: i. m. 364, nicht viel mehr als Titel, nur vereinzelt, z. B. für Gran, eine gewisse verbandsbildende Jurisdiktion... „Plöchl (im) Esztergomot meg sem említi, viszont Hinschius, (im. 632) „Eine praktische Bedeutung hat der Primat und die Legation nur noch für Ungarn...”

BELLÉR BÉLA

## A KORAKÖZÉPKORI EGYHÁZ KÉPE ÚJABB IFJÚSÁGI TÖRTÉNELMI REGÉNYEINKBEN

A történelmi tudatot nem csupán a történelemtankönyvek, szakmunkák, s újabban a tömegkommunikációs eszközök formálják, hanem — kevésbé látványosan és ellenőrizhetően, de nem kevésbé hatásosan, sőt talán gyökeresebben — a történelmi regények is. Bizonyos, hogy az 1848–49-es magyar szabadságharcról a köztudatban élő képet nem csupán a marxista történetírás józan, az eredmények mellett a hibákat is számbavevő ténymegállapításai, értéktételei alakították ki, hanem Jókai történelmi regényeinek, elbeszéléseinek legendateremtő, önbírálat helyett csupán fenséges igazolást kínáló fantáziája is. Még inkább ki van téve a történelmi regények, elsősorban az ifjúsági történelmi regények tudatformáló hatásának — az életkorát jellemző friss benyomások, élénk reagálások, ösztönös emocionalitás és dús fantázia révén — az ifjúság. Semmiképpen sem lesz tehát érdektelen az ifjúsági történelmi regények tudatformáló hatásának vizsgálata, még akkor sem, ha ez a vizsgálat egy leszűkített, de világnézetileg annál fontosabb témakörben, a koraközépkori egyház és vallás történeti képe körül forog, és csupán az 1959 óta írt újabb ifjúsági történeti regényekre terjed ki.

Témaválasztásunkat az indokolja, hogy az egyház- és vallásképi történelemtankönyveink legrégibb, még az 1950-es években lerakódott és azóta megkövesedett rétegéhez tartozik. Az időközben az egyház történettudományi, sőt politikai megítélésében bekövetkezett változások tartalmilag egyáltalában nem, fogalmazásban is alig érintették a történelemtankönyveket. Érdekes lesz tehát meg tudni, hogy újabb ifjúsági történelmi regényeink egyház- és vallásképe ehhez a merev és egyoldalú felfogáshoz kötődik-e, vagy pedig ettől elszakadva, a történettudomány, ezen belül különösen az egyháztörténet és ideológia-történet eredményeitől nyer hiteles tartalmat és meggyőző formát. Az 1959-es kiindulópontot pedig az ajánlja, hogy ezen időpont, vagyis ifjúsági történelmi regényíródalmunk nagy fellendülése előtt történelmi regényíróink téma-, illetve korválasztása meglehetősen szűk körű és egyoldalú volt. Az írók lehetőleg kerülte a „sötét” középkort, és szívesen kitért az egyház, a vallás szerepének elmélyültebb ábrázolása elől. Kivételt jóformán csak Hegedűs Géza regényei jelentenek, különösen ennek az időszaknak legsikerültebb középkori tárgyú és egyházi vonatkozású regénye, *Az erdőntúli veszedelem* (1950), amelyet többé-kevésbé hiteles korrajza, kerek kompozíciója, ügyes cselekménybonyolítása, erőteljes stílusa és nagy nevelő ereje kétségkívül időtálló irodalmi alkotássá emel. Ezekről a szórványos kezdeményezésektől eltekintve azonban csupán 1959-ben indult el a történelmi regényeknek az az új hulláma, amely jelentős mértékben kiszélesítette az eddigi egyoldalú tematikát, és olyan korokat, történelmi személyeket is bevont az ábrázolásba, amelyek, illetve akik eddig tabunak számítottak. Ezek az 59 után gyorsuló ütemben megjelenő regények alkalmasak olyanfajta vizsgálatra, amilyenre mi vállalkoztunk.



**Pogány magyarság — keresztény Európa.** Az ifjúsági történelmi regények új hullámát Fehér Tibor *Aranykakas* című 1959-ben a Móra Ferenc Könyvkiadónál\* megjelent regénye indítja el. A regény a kalandozások korából meríti témáját. Történeti magja a híres 926. évi Sankt Gallen-i kaland, amelyet át- meg átsző „Aranykakasnak”, vagyis Csát fia Csátnak a Megyer törzstől a Nyék törzsig, majd onnan Sváboországig és onnan ismét haza kanyargó kalandos-szerelmes, több vonásában Zétára, illetve János vitézre emlékeztető története.

A kalandozások kora kiváló alkalmat ad a regényírónak a már hanyatló pogányság és az éppen felemelkedőben levő kereszténység magyar környezetben való konfrontálására. A pogány vallást a regény úgy mutatja be, mint a hanyatlóban levő nemzeti-törzsi társadalom dekoratív keretét és ideológiai megfelelőjét. Nem valami sajátos és kifejezett hitrendszer, önálló szervezet élteti, hanem maga a nemzeti-törzsi szokásrend. A hozzá való viszony merőben érzelmi jellegű; értelmi meggyőzésnek, erkölcsi motivációnak sem helye, sem szükség.

Egészen más képet rajzol az író a kereszténységről. A kereszténységet első-sorban mint az ősközösséginél fejlettebb feudális társadalom önálló szervezettel és funkcióval bíró részét mutatja be, nem mint hitrendszert. Ez utóbbi bemutatását az teszi lehetetlenné az író számára, hogy az érzelmi alapon pogány Csát egyszerűen elutasítja a kereszténységgel mint hitrendszerrel való megismerkedés lehetőségét: „...én nem tudok hinni a haragos istenben — mondja az őt tértitgató Gerhard orvosfráternek-, mert ő nem az én istenem. Az én istenem fénylő orcája ott ragyog a roppant pusztá felett. Ha lehunyom a szememet, látom a nyargaló méneseket, a folyók szöke hullámain, a partokon könnyező fűzfákat, a zöldülő mezőket, nádasokat, és érzem az otthoni tűzhely kanyargó füstjének csípős szagát” (224. l.).

Viszont annál többen megismer Csát a kereszténység mint szervezet, vagyis mint egyház szerepéből a feudális gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életben. A kolostorok — így a regénybeli Sankt Gallen-i kolostor is — a korszerű mezőgazdasági termelés mintagazdaságai. Az elavult rabszolgarendszerrel szemben az egyház a kibontakozó jobbágyrendszer híve. A rabságból kiváltott Csát ezeket a fontos felismeréseket hozza haza magával. A gazdasági, társadalmi szerepen kívül Csát az egyház világpolitikai szerepét is megismeri, amely az itáliai királyságról vívott harc egyszerű sakkfiguráivá teszi a félelmetes kalandozó magyarokat. Végül láttatja a regény az egyház kulturális funkcióját is a Sankt Gallen-i kolostor orvostudománnyal, krónikaírással, kódexmásolással, neveléssel stb.-vel foglalkozó frátereknek tevékenységében. A kissé idegenszerű, de haladó feudális egyház képviselőit realiztikusan mutatja be a regény. Bár ők nemzetiségük szerint idegenek, németek és olaszok, ábrázolásukban nyoma sincs semmiféle idegengyűlöletnek. Az író nemcsak a liberális polgári, de még a feudális nacionalizmus kőszá megnyilvánulásainak sem enged teret ábrázolásában.

**Pogány fejedelem vagy keresztény király?** A magyar történelem napjainkig legnagyobb fordulatának, az államalapításnak, a kereszténység felvételének bemutatására, Szent István király történelmi alakjának megmintázására ifjúsági történelmi regényíró, sajnos, mindmáig nem vállalkozott. István király történelmi művének nagysága azonban mintegy visszafelé forduló megvilágításban mégiscsak megjelenik előttünk Karczag György 1974-ben kiadott *A trónon a harmadik* című regényében. A regény hőse, Aba Sámuel, István király sógora és nádorispánja a nagy király halála után megoldhatatlan feladatokkal kerül szembe. Az utód, a velencei Péter gyenge, befolyásolható és szeszélyes ember. A kialakuló feudális társadalom csúcsain a pogánysághoz szító nemzeti- és törzsfők és a kereszténységnek elkötelezett hazai és külföldi feudális urak hatalmi harca dúl, míg a mélyben a szabad nemzeti tagok és az alávetésükre törő feudális urak osztályharca morajlik. És, hogy teljes legyen a veszély, a határon támadásra készen áll III. Henrik német-római császár.

Aba Sámuel — akinek alakja a regényben érdekesebb, mint története — nem István királynak kegyetlen, de kikerülhetetlen alternatíváit, hanem a kompromisszumokat választja. Az idegen, elsősorban német feudális elemekre támasz-

\*Valamennyi itt tárgyalandó regényt ifjúsági irodalmunknak 1951 óta gondozója, a Móra Ferenc Könyvkiadó adta ki.

kodó Pétert ugyan a magyar nemzetségek és törzsek mozgósításával töri meg, de a továbbiakban aztán e két elem erőegyensúlyának megteremtésére törekszik. Ez az igyekezete azonban szembeállítja vele új híveit anélkül, hogy a régi-eket meg tudná nyerni. Mikor az uralkodó osztály mindkét részével szembe-került király a nemzeti szabadság kíván támaszkodni, és velük összefogva vérezen leszámol feudális ellenfeivel, ez a gyengeségből fakadt terror végképp aláássa helyzetét. Teljessé teszi a katasztrófát a német támadás. Laa városa alatt és Traismauernél Sámuel még győz az ostmarkiakon és a morvákon, de a császár szálra szemben a hadnagyk arulása miatt már alulmarad. Egész életének tragédiáját maga ismeri el még a végkifejlet előtt a nagy vetélytárs, István király szarkofágjánál. „Annak a hamvai fölött állok — mondja —, akinek a művét életében elvettem, az övénél jobb országot akartam építeni. Most, esztendő elmúltával, alázatos fővel kényszerülök a nyomdokába lépni. Nem lehet ez másképp: neki volt igazsága! Fáj, itt belül rágja mellem a családás, de mégsem én, ő mivelte jól az Árpád nemzetség őrsgát!” (382—383. l.)

Aki István király örökségéhez, a kikerülhetetlen döntésekhez tűzőn-vízen keresztül ragaszkodik, és nem tűr semmiféle kompromisszumot, az az egyház. A trónváltozás, az új király mögött felremlő pogány lázadás veszélye csak ideig-óráig állítja az egyházat Aba oldalára. Mikor azonban megtapasztalja az új hatalom gyöngéit, kompromisszumos szellemét, zárt csatasorban vonul fel az új király ellen. István király nagyhatalmú főpapjai, Adalbert esztergomi érsek, Asztrik székesfehérvári „érsek” (?), Gellért csanádi püspök mind Aba ellen foglal állást. Georgian kalocsai „püspök” az egyetlen híve a püspöki karon belül, de ő sem bírja sokáig a harcot.

Mi az oka az egyház emez engesztelhetetlen szembenállásának az új uralkodóval? Korántsem a pogányság gyanúja. Aba Sámuel nem pogány, hanem keresztény nagyr, aki törzsét megkereszteltette, sőt nemzeti monostort is épített Feldebrőn. Ezt a pogány Vata tanúsítja róla (170—171. l.). Mint keresztény nem egyházellenes, márcsak azért sem, mert nagyon is tisztában van az egyháznak, a feudalizmus akkor legerősebb, legszervezettebb rendjének hatalmával. Világosan kiderül ez a felismerése a papokat akasztó hű emberéhez intézett keserű korholásából: „Olyan haragost nyertél nekem (ti. az egyházban B. B.), aki minden nemzetséggel együtt eltiporhat” (145—146. l.). A király és az egyház szembenállása tehát a regény szerint nem a pogányság és a kereszténység szembenállása, hanem két különböző társadalmi és politikai koncepció harca. Az egyház a feudális rend fejlődését félti Abának a feudális uralkodó osztály helyett a tőlük szolgassággal fenyegetett nemzeti szabadsággal való összefogásától, aminthogy ez valóban gátolja is a feudális rend kiterjesztését. Ez az értelme Adalbert érsek királyhoz intézett szemrehányásának is: „A pelyva nép máris szabadítóként imád! Az egyházat és az engedetlen nemzeti főfőket akarod így szorongatni? Inkább a szolgák atyja lettél, hogy nekünk az urunk lehess?” (329. l.).

Az egyház a regény lapjain mindvégig ebben az egy szerepben lép fel, vagyis a társadalmi rend védőjének, a politikai küzdőfélnek a szerepében. Anélkül, hogy ezt a szerepet tagadnók, mégis egyoldalúnak és leszűkítettnek, éppen a XI. század speciális vonásait nélkülözőnek érezzük ezt az ábrázolást. Nemcsak az egyház eléggé nem hangsúlyozható pozitív gazdasági és kulturális szerepe hiányzik a képből, hanem vallási szerepe is. Ez annál kevésbé érthető, hiszen ez a korszak nem csupán az egyház politikai felemelkedésének, de lelki elmélyülésének, a cluny-i szellemnek ideje is. Ha tudjuk, hogy a regényben az Aba-ellenes egyházi ellenzék egyik vezéréként szereplő Gellért püspök egyben az első magyarországi latin író, s mint ilyen a hazai misztikus irodalom úttörője, akkor méltán hiányolhatjuk a püspök szellemi-lelki arculatáról ezt a jellemző vonást. Hiányzik a regényből — néhány külsőségtől eltekintve — a vallási élet rajza, a vallásos hit és az egyházi szervezet erejének ábrázolása. Különösen nehezen lehet megérteni, hogyan mondhat le a szerző teljesen a hanyatló pogány és a felemelkedő keresztény ideológia valóban drámai küzdelmének közvetlen bemutatásáról. Aba Sámuel király azt mondja az Adalbert érsekkel folytatott vitában, hogy az egy igaz Istent alig érti: „Az írás bölcsessége sok. Amit meg töletek látok, az kevés” (329. l.). Számunkra az egyház politikai szerepe sok, vallásos szerepe kevés a regényben. Mintha nem is a XI., hanem a XIII. században járnánk (ahová egyébként az író el is kalauzol bennünket egy korábban megjelent, a tatárjárásról szóló — itt is tárgyalásra kerülő — regényében).

A feudális rend megszilárdulásának időszakával, a XI–XII. század fordulójával, László és Kálmán uralkodásával két történeti regény is foglalkozik. Majtényi Zoltán *Királyi földönfutó* című, 1963-ban megjelent regénye címében egy képzelt történelmi alakra, a lázadó Koppány dédunokájára, Turdára utal, akinek romantikusan bonyolított, tragikusan festett élete fogja össze a regény düskötégű cselekményét.

Turda két korszak határán álló tragikus, hasadt lelkű ember. Származása, gyermekkori emlékei a szabad pogány nemzetségi-törzsi társadalom, élettapasztalatai viszont a keresztény feudális osztálytársadalom felé vonzzák. A két ellentétes irányú vonzás közt végül is szétszakad a lelke, s összefoltozni a Vardamenti bogumil magyarok közé indul „...harcosnak, egyenlőnek, testvérnek a szegénységbe...” (449. l.).

A regény eseményekben és szereplőkben kavargóan gazdag, egyéni és közösségi konfliktusokban kirobbanó, vérből drámai ábrázolását nyújtja annak a társadalmi folyamatnak, amely a szabadok tömegének felbomlasztásával, kisebb részüket várjobbágyá emelésével, nagyobb részüket jobbágyá süllyesztésével a XII. század elejére általánossá teszi és ezzel végleg megszilárdítja hazánkban a feudális osztályrendet. Az osztályellenes erőszakot elsősorban az idegen, német eredetű egyháziak, Fuldarik veszprémi poroszló-apát és utóda, Walter von Fanberg képviselik a regényben. Ez a körülmény — összefüggésben Fuldarik brutálisan, Walter rafináltan kegyetlen szörnyetegként való ábrázolásával — önmagában tápot adhatna a magyar feudalizmus idegen eredetét valló, az osztályellentétet „nemzeti” ellentétre átváltó feudális nacionalista szemléletnek, ha az író nem gondoskodnék némi ellensúlyról azokban a magyar szereplőkben, akik vagy kezdetül fogva a feudális kizsákmányolóknak ezt a „német” típusát testesítik meg, mint a hatalomvágyó Álmos herceg, vagy a feudális pártharcok könyörtelen logikájánál fogva lesznek ilyenné, mint a kezdeti magyar patriarchális típust fokozatosan levetkőző Márton kanonok, Erney ispán fia.

A regény nem csupán a koraközépkori egyház bel-, hanem külpolitikai szerepét is bemutatja annak a küzdelemnek a tükrében, amelyet Magyarország a két világhatalom, a pápaság és császárság egymás elleni harcát kihasználva, a szomszéd országokkal karöltve folytat függetlenségének megszilárdításáért. A regény külpolitikai horizontja — ha nem is mentes teljesen a romantikus túlfeszítettségtől — mentes minden provinciális, hungarocentrikus leszűkítettségtől: kelet-európai, európai, sőt világpolitikai horizont ez! Ugyanilyen tágas gazdagság jellemzi a regény művelődéstörténeti anyagát. Nem csupán a halódó, de szép pogány és az izmosodó, bár még nyers keresztény kultúrát konfrontálja egymással vallásban, ideológiában, irodalomban, népszokásban, hanem mindezt beilleszti az európai — ezen belül különösen az olasz, francia és a délszláv — kultúra színes összképébe. A szerző tökéletesen ura ennek a szokatlanul gazdag és sokrétű, olykor bizony a regény cselekményét és szereplőit is megterhelő művelődéstörténeti anyagnak akár a legaprólékosabb tényekről, akár a legfinomabb értékelésekről van is szó; legfőképpen a vallásos meggyőződés és ideológia, a legendák kissé racionalista értelmezését róhatnók fel neki.

Fehér Tibor *Könyves király* című, 1971-ben megjelent regénye nagyjából ugyanabból a korból veszi témáját, mint Majtényi regénye, azzal a különbséggel, hogy Kálmán és fia, II. István uralkodásának végéig tolja ki az időhatárt. A cselekményvezetésben is szembevetendő egyezések vannak. A történetnek a király mellett második főszereplője, a király barátja és bizalmasa, a vidéki nemesi sorból királyi hadvezérré és diplomatává emelkedett Jutas fia Zoltán azonkívül, hogy a normann Dél-Itáliában harcol, bejárja szinte ugyanazokat a színhelyeket, végigszenvedi ugyanazokat a kalandokat Székesfehérvártól Bizáncon át Jeruzsálemig és vissza, mint a „királyi földönfutó”, Turda. Végül ő sem találja helyét a korai feudális társadalomban, és menekül belőle. Míg azonban Turda számára a bogumilek konok igazsága, tehát egy társadalmi utópia jelenti a kiutat, a romantikus „*entfliehen*”-t, Zoltán számára az érzelmekbe való menekülés, a szép brindisi normann artisztokrata lány iránti szerelem.

Bár a regény történeti kora majdnem azonos *A királyi földönfutó*-éval, az egyház ábrázolásában mégis bizonyos változás figyelhető meg. A kereszténység a regény időszakára már mint hitrendszer is megszilárdult; a pogányság immár nem jelent alternatívát vele szemben. Képviselői is hiányoznak a regényből, illetve ha mégis felöltik közülük valaki, az már a babona szintjére süllyedt va-

rázsló, jövődömondó különc. A konszolidálódás jele az is, hogy a kereszténység saját babonáiból is kezd kiemelkedni; a felvilágosult király eltiltja a boszorkányüldözést. Az egyház ebben a regényben is hatalmas, az egész világra kiterjedő hatalmi, politikai és ideológiai gépezetként mutatkozik; ereje nem csupán diplomáciai művészetében rejlik, hanem tudományában is. De mind a kettőt el lehet tőle tanulni, s e tanulság révén fölébe lehet kerekedni. Ennek felismerése és valóra váltása adja a regény szerint Kálmán történelmi érdemét, aki úgy csinál pápabarát politikát, hogy ez lényegében magyarbarát politikát jelent. Világos bizonyítéka ennek Horvátország és Dalmácia királyává koronáztatása, a pápai hűbér elismerése nélkül.

Azzal, hogy a koraközépkori egyház konszolidálódott, egyben a mindennapi élethez is közelebb került, s kénytelen engedni ideológiai monopóliumából. Turda-Sorinus még klerikus, diplomata, hadvezér, tudós egy személyben. Jutas fia Zoltán már teljesen világi ember, aki tudatosan választja a szerzetesi élettel szemben a világi életet, amelynek sajátos immanens értékeit is felismeri. A francia származású Benedictus kertész-fráter szavaiban pedig már az egyházi ideológián és a szerzetesi életeszményen lassan-lassan áttörő új világi életfelfogás is megnyilatkozik. Az egyház által jelképnek, látomásnak, csodának nevezett világot, a Huizinga által olyan remekül jellemzett szimbolikus világfelfogást kezdi felbomlasztani az immanens törvények felismerése: „Nem látomás és nem csoda a létük” (119. l.). Benedictus fráter egy elrontott élet végső keserves tanulságaként ki meri mondani a hivatás nélkül elviselhetetlen szerzetesi élet verdiktjét is: „Vénkoromra megtanultam, mindent elmulasztottam. A szerzetes nem él igazi életet, fiam” (119. l.). A világ, az élet Zoltán számára sem kevésbé problematikus, mint Turda számára; de az ő problémái már más természetűek, és megoldási módjuk is más.

**Az első nagy tragédia.** A magyar nép első nagy tragikus megpróbáltatásának, a tatárjárásnak kora két regényíró képzelőerejét is megragadta. Geréb László 1961-ben megjelent *Égő világ* című regénye három, a nagy vihar kitörése előtt Párizsból hazavetődött polgári származású magyar diák, Máté, János és Pál előbb összefonódó, majd szétváló sorsának tükrében mutatja be a tatárdúlás, majd az újjáépítés Magyarországot, ezen belül az egyházat. Az írónak köszönhetjük az Árpád-kori egyház első átfogó és differenciált ábrázolását, amely nem csupán az egyházi rend különböző rétegeire, intézményeire, de az ideológiára is kiterjed.

Az egyházi befolyás, az egyházi nagybirtok fénykora ez Magyarországon. A hatalom, a gazdagság, a jólét csúcsein az egyháznagyok, érsekek, püspökök, rendfőnökök fényeskednek; jellemükben, céljaikban, módszereikben nem jobbak, de nem is rosszabbak a világi nagyuraknál. De: a korszerű műveltség birtokosai, az államapparátus nélkülözhetetlen tényezői, és tudományuk, diplomáciai iskolázottságuk sem oltotta még ki belőlük a vitéz virtust: tudnak harcolni, sőt meghalni is a hazáért!

Az író nem esik régebbi történeti regényeinknek, sőt történetírásunknak abba a hibájába, hogy a főpapságot egyszerűen azonosítja az egyházzal, az egyház lelki hatását a főpapok lelki hatásával. Kiterjeszti figyelmét a papságnak — a hívekre gyakorolt befolyás szempontjából sokkal fontosabb — alsóbb rétegeire, a világi papságra, de főképpen a szerzetességre is. Amilyen mértékben kénytelen lassan engedni a szűk körű, önellátó természeti gazdálkodás az árutermelés és a pénzgazdálkodás egyesítő erőinek, a falu a városnak, olyan mértékben szorulnak háttérbe a világtól való elzárkózásra építő régi, vidékies szerzetesrendek, bencések, ciszterciek és társaik a világgal való együttélésre berendezkedő városias szerzetesrendek, a ferencesek és a domonkosok mögött. Jellemző e tekintetben, hogy a regénybeli három párizsi diák közül kettő az egyházi pályát választja — egyik esztergomi kanonok (Máté), a másik pesti ferences (János) lesz — de egyik sem lesz bencés, bármennyire igyekszik is harmadikuk (Pál) meggyerésére Uriás, a hatalmas, gazdag, gátlástalan, bár vitéz pannonhalmi apát.

A papság és a szerzetesség regénybeli szerepének bemutatása átvetet benünket az ideológiai kérdések ábrázolásához, amely szintén értékes újdonsága a regénynek. Az egyházi ideológia uralma ugyan korunkban még fennáll, de már korántsem töretlenül. Nem csupán az egyháznak, elsősorban a pápaságnak lelki hivatásával összeegyeztethetetlen és Magyarországra külön is sérelmes világi hatalmi politikája kap a regényben éles kritikát, s éppen az őshaza-kutató Juliá-

nus barát szavaiban; hanem az egész egyházi ideológiát, illetve annak központi részét alkotó teológiát is kezdi megkérdőjelezni a rossz világ ellen egyelőre még anarchisztikusan lázadó manicheizmus és a filozófia által felszabadított racionalizmus. Ennek a kétoldali offenzívának egyelőre még győnge, következetlen és megalkuvó képviselője a regénybeli eretnek pannonhalmi bencés teológiadoktor, aki a maga teremtetette vallási szabadság birtokbavételére elindul — nem biztos, hogy el is jut! — a vallásokról, vallástalanságról szabadon vitatkozó, a három nagy vallásalapítóról, Mózesről, Krisztusról és Mohamedről „A három imposztorról” címmel gúnyiratot író trubadúr-császár, II. Frigyes szicíliai udvarába. Az eretnek teológia-doktor vállalkozása nagyszabású, de irreális; hétköznapi, de reális vállalkozás a három egykori párizsi diáké, akik közül az egyik kanonok, a másik ferences, a harmadik kalmár lesz. Nyilvánvaló, hogy társadalmilag az utóbbi vállalkozása a legprogresszívabb, mert végső következményeiben túlmutat nem csupán az aszketikus szerzetesi életeszményen, hanem magán a feudális társadalmon is. Ez az új, a feudalizmuson túlmutató, a reneszánsz felé hajló életideál bontja ki szírmát a regény főszereplőjének vallomásaiban: „...tűzvések — (a tatárjárás megismétlődésére gondol B. B.) — elmúlnak, és a világon végül is a szépség lesz úrrá. Szívjuk fel ezért a világ minden szépségét a jelenből, a múltból, és őrizzük a jövőnek”. (352. l.).

Ugyancsak a tatárjárás korából veszi témáját Karczag György *Zúgó nyílak* című, 1970-ben megjelent regénye. Főhőse, Ákos nembeli Ákos fia Ernye bán történeti személy. Előbb II. Endre, majd IV. Béla odaadó híve, a király megmentője a muhi csatában, majd egy ideig pogány királyjelölt, hogy aztán újból megtérjen hite és királya hűségére. Önmagában is érdekes, izgalmas, olykor egyenesen megrázó történetét romantikus motívumok teszik érdekfeszítővé.

A regénynek az egyházábrázolás szempontjából két újdonsága van: az egyház világrajlmi törekvéseinek leleplezése és a középkori magyar kereszténység első nagy hitbéli válságának, a pogányság újjáéledésének bemutatása. A világuralomra törő egyház Magyarországot is hatalma egyik bázisának tekintie egyrészt a pápai befolyás, másrészt az egyházi nagybirtok monopólihelyzete révén. Mikor II. Endre hívei, Ákos Ernye és társai a világi nagybirtok képviselőiként szembeszállnak ezzel a kétirányú egyházi nyomással, szűk osztályérdekeiken túl egyetemes országos érdekeket is szolgálnak. A hatalmi harc az egyházi és a világi nagybirtok között még jobban kiéleződik a IV. Béla trónfoglalását követő rezsimváltozással. Az új király már uralkodása kezdetén áldozata lesz az Ugrin kalocsai érsektől és a hazai templomos lovagrendtől szőtt — kissé anakronisztikusan ábrázolt — „nemzetközi egyházi összeesküvésnek”, ha Ákos Ernyének és lovagtársainak ébersége meg nem menti. A harc még az országba szakadt halálveszedelem, a tatárjárás küszöbén is folyik, és csupán a csatatéren, a közös ellenség elleni közös helytállásban csitul el. A muhi csata nagyszabású gyász-pompás freskóján Ákos Ernye és társai királymentő önfeláldozó vitézsége, Kálmán herceg bátorsága mellett a legragyogóbb színeket a kétezer templomos és Ugrin érsek mindhalálig tartó helytállása kapja. Ugrin érsek utolsó pillanata, amely hőssé avatja őt, már nem is Istenéé, hanem „csak” hazájáé.

A regény a koraközépkori egyháznak a szakadék szélén táncoló hatalmi politikája mellett a középkori kereszténység első nagy válságáról is hitelesen tudósít. Az olyannyira várt nyugati segítség elmaradása, a megvetett pogány ellenség meglepetésszerű és megsemmisítő erejű győzelme, a befogadott kunok pogányságának a hamu alatt szunnyadó ősi hitet felszító hatása mind, mind hozzájárult a hazai kereszténység válságához, a pogányság újjáéledéséhez. Ezt a folyamatot lényegében híven, bár arányaiban romantikusan eltúlozva ábrázolja a regény. A muhi csatából menekülő Ákos Ernye Kurszán kündü leszármazottainak pogány népe közé kerül. Ők eléje vetítik egy, a keresztény világtól elszakadt pogány magyar-jász-kun-besenyő birodalom látomását. Ez a lehetőség egy időre megszédíti Ernyét, de csak azért, mert a tatár elleni harc új fegyverét látja benne. Amint azonban megszületnek a tatárok elleni első győzelmek, Ernye egyre közelebb kerül a tatárok elleni harc lelkének számító királyhoz. A fordulatot Ernyének a királyhoz intézett üzenete pecsételi meg: „Menj Béla úrhoz, és mondd: Ákos fia Ernye él, és hű maradt királyához. Mondd el: a Tiszához megyen hűségére téríteni a kunokat. Mondd el: mellette lesz minden harcain, mint volt régen is” (448. l.). És Ernye összeroppantja kezében a Béla-ellenes hatalmat jelképező díszes kende-botot, és beledobja azt a sebesen sodró, pá-

rázó patakba. A pogány intermezzo egyelőre, bár nem örökre, véget ér. IV. Béla unokájánál, IV. vagy Kun Lászlónál újból feltámad ez az öngyilkos alternatíva.

Szombathy Viktornak *Holló Csete, a besenyő* című, 1971-ben kiadott, a *Zúgó nyílak* korát folytató regénye az ügyes, becsületes, vitéz és emellett körültekintően okos besenyő gyerekek palotás apróddá, majd balogi várnaggyá, gömöri ispánná való emelkedését, vitézi karrierjét mutatja be a feudális kiskirálynak, Csák Máténak az oldalán.

A regényben a koraközépkori egyház, illetve vallás ábrázolása a viszonylag szűk keretek ellenére is intenzív és erőteljes. A feudális főpapság éppen úgy világi hatalmi célokért küzd, éppen úgy szítója és hasznélvezője a feudális anarchiának, mint a feudális főnemesség. Ez a merőben hatalmi ellentét ölt testet Csák Máté és a nyitrai püspök ellenséges viszonyában. Ugyancsak érdekes a korabeli hitélet regénybeli ábrázolása. A keresztény hit átmeneti megrendülése és a pogányság feléledése — amiről a *Zúgó nyílak* kapcsolatban már volt szó — a regény lapjain is jelentkezik nemcsak Holló Csetének, a besenyő gyerekeknek a besenyő táltos és a szalkai barátok közt ingadozó hitében, hanem az udvari káplánt és az udvari táltost tartó Csák Máténak vallásilag ugyancsak kevert felfogásában is.

A regénynek témánk szempontjából páratlan értéke a népi hitéletnek eleven, színes, néprajzilag, történelmileg egyaránt hiteles ábrázolása a nyitrai búcsú színpompás keretében. A regény írójától mi sem áll távolabb, mint hogy tagadja a XIII. század végén — minden válságtűnet ellenére is — még mindig életerős népi vallásosság tényét; ugyanakkor nem mulasztja el azoknak a népi jellemvonásoknak, helyi hagyományoknak, nemegyszer előítéleteknek, rossz beidéződéseknek bemutatását sem, amelyek ezt a népi vallásosságot nemcsak hogy át- meg átszövik, de egyben fokozatosan laicizálják is, és amelyek fő erői, de egyben gyengeségei is a középkori népi vallásosságnak. Micsoda színesen kavargó és egyben telivér humorú leírását adja az író ennek a különös búcsúvilágnak: „Aki tehette, viaszgyertyát vásárolt. Egymás lángján gyújtották meg, s énekelve vonultak a templom elé. Ahogy alászállt az alkony, rőt fényben lóbogott a váralja, a búcsúsok a nyirkos rétre telepedtek, aki tudott, sátrat hevenyészett, emitt húst sütöttek, amott bort mértek — csak a püspökét —, az áhítatos ének borízú dallamokkal keveredett, a gimesiek összecsaptak a csitáriakkal, régi elszámolásukat elintézték újból, a püspök lándzsáit teremtettek gyors és dühös rendet; a táltosok titokban varázsoltak, s jövődőt mondtak, mert hitték a népek bennök is...” (200—201. l.). Akárcsak Juhász Gyula *Haviboldogasszonyának* alföldi búcsújáróiról olvasnánk, akiknek Fekete Mária palástjával takaródzó álma mélyén a költő megérzi „Emese álmát”, a zsolozsmák alatt a sámán-igéket, kereszténységükben a lappangó pogányságot.

Szombathy Viktornak eredeti felfogású, közvetlen hangú és a *couleur locale*-okat, a helyi színeket mesterien vegyítő kisregénye egy helyen azt mondja Csák Mátéről, a Szabolcs nagyfejedelemtől való leszármazás révén magát az Árpádokkal egyenrangúnak tartó kiskirályról, hogy jó magyar király, az Árpád-ház méltó utóda is lehetett volna belőle. Személyi képességei valóban nem hiányoztak hozzá. Hiányzott azonban a megfelelő gazdasági, társadalmi alap és politikai felépítmény. A kiskirályság már indulásakor felemás és idővel — az áru-termelés és pénzgazdálkodás fejlődésével — egyre szűkülő gazdasági alapja, ingatag és porló társadalmi bázisa, az osztályállam funkciójának ellátására képtelen államszervezete a rendszer életképtelenségének világos bizonyítékai voltak. A kiskirályok szükségképpen maradtak egyre inkább magukra. Csák Mátét és általában a csákmátékat le kellett győzniök a központosítás erőinek.

Ez azonban már nem a korai, hanem a virágzó középkor, nem is az Árpádok, hanem az Anjouk Magyarországa. Megjelenik Rónaszegi Miklós vérbeli romantikus regényhőse, a „rettenetes Kartal”, aki lovagi kardjával nyit utat Carobertónak, a magyar Károly Róbertnak a királyi trón felé.

# A KORAI MAGYAR EGYHÁZSZERVEZÉS TÖRTÉNETÉRŐL

## A SOMOGYVÁRI APÁTSÁG SZENT PÉTER TITULUSA

A magyar egyházszerzés korai történetének vizsgálatát a régészet, a művészettörténet, a nyelv- és a történettudomány kiemelt kutatási területként kezelte egészen napjainkig.

A történeti forrásanyag feldolgozása és újjáértékelése mellett a régészeti feltárások voltak ezen a téren a legeredményesebbek. Ugyanakkor kevesen használták az egyházi névadások és a titulusok szinte elfeledett anyagát. A titulusokkal kapcsolatban jelentkező publikációk, valamint a többnyire közöletlen tanulmányok sorából már hosszabb ideje hiányzott egy kiemelkedő jelentőségű régészeti központ fontos egyházi titulusának elemzése.

Szinte kapóra jött, hogy 1970–1972 között a somogyvári (Somogy megye) apátság régészeti munkáinak előkészítését, terepbejárását, illetőleg forrásanyagának összegyűjtését végeztük. Ekkor figyeltünk fel a bencés apátságnak a korai magyar egyháztörténet szempontjából játszott fontos szerepére.

Az összegyűjtött forrásanyag birtokában kezdtük értékelni az 1091-ben Szent László király által Szent Péter és Pál apostolok, valamint Szent Egyed tiszteletére alapított monostort.<sup>1</sup> Kiderült az is, hogy az apátság Péter titulusán kívül Somogyváron 1210-ből említik a *capella B. Petrit*. Ez a kápolna — főképpen a XV–XVI. században — plébánia egyházként szerepel. Ugyanakkor egy XIX. század eleji összeírásban az *abbatium S. Aegidii de Simighis ordinis Benedictorum* mellett történik Somogyvárra vonatkoztatva egy feljegyzés: item *monasterium S. Petri in Simighio anno 1501 a comite Ladislas de Kanisa fundatum*. Az adat szerint Kanizsai László 1501-ben Somogyváron (Somogyban) Szent Péter titulusú monostort alapított.<sup>2</sup> A fentiekén kívül a megyében — tudomásunk szerint — csupán Tab, Szenyér, az Attalahoz tartozó Pulya, valamint Balatonkeresztúr Szent Péter (és Pál) tiszteletére szentelt egyháza szerepel. Ugyancsak a Kanizsaiak alapítják a XIV. században a strengeni (Pogányszentpéter) Péter apostoltól elnevezett pálos kolostort.

Természetesen a felsorolt egyházakon kívül ismerünk több Péter hely- és dűlőnevet, melyek szintén ma már elpusztult egyházakhoz kapcsolódnak. Ezek tárgyalására most nem térhetünk ki.<sup>3</sup> Hiszen a közöltekből is kiderül, hogy a somogyvári megyeközpont a középkorban — feltűnően nagyszámú Szent Péter titulusú egyháza alapján a kultusz Somogy megyei reprezentánsa volt.

A somogyi helynevek és titulusok szélesebb körű vizsgálatával megállapíthattuk, hogy a szenyéri, a tabi, s talán a balatonkeresztúri egyházak kultusza is a somogyvárival egyidős, vagyis a XI. századból származtatható. S minden kétséget kizáróan bizonyítható az is, hogy a XIV. században jelentkező pálosok — a Kanizsai és a Szerdahelyi család révén — Szent Péter, illetőleg Szent László kultuszának további somogyi terjesztője és őrzője.<sup>4</sup>

### A somogyvári Szent Péter ábrázolások kódombormű történeti és művészettörténeti szerepe

A Somogyváron 1971-ben előkerült és általunk a kaposvári múzeumba szállított téglalap alakú kőven háromnegyed alakban, törött arccrészsel, a fej körül gloriolával látható a szent. Gyöngydiszes nyakú, derékban átkötött köntösére hátul szélesen lecsüngő köpeny simul. Jobb kezében két hosszú, felül kis lyukkal átfúrt, szögletes fejű, széles nyelvű kulcsot tart, míg balját enyhén hajlítva felemeli. A letörött arc és részben fejrész helyén — a nyugati stílus szerint — tonzúrával és rövid szakállal ábrázolt emberfő faragása lehett. Ez az ábrázolás inkább a pápai, mint az apostoli megjelenítéshez hasonlítható.

A gloriolával, palliummal és kettős kulccsal ábrázolt Apostolfejedelem, a Prince des Apôtres az ábrázolásokon a X. század után jelentkezik. Relikviái kö-

zött elsődlegesen szereplő kulcsok a Péter ikonográfiák állandó és megszokott jelképei, attribútumai. Az arany és ezüst kulcs ugyanis szimbolizálja az eget és a földet: a „le pouvoir de lier et de délier”-t, vagy a „feloldozást és a kiátkozást”. A kulcsok kettős ábrázolása „a nyitás és a zárás lehetőségének egységét” jelenti.<sup>5</sup>

A somogyvári kódombormű mindenképpen egy többalakos kompozíciós egység részének is felfogható. Ezt bizonyítaná talán az a néhány ábrázolás, ahol Szent Péter Pállal, illetőleg a két apostol a Megváltóval szerepel. Péter és Pál már a II. századtól szerepel az ábrázolásokon közösen. A fogadalmi érmeken is Pétert mindig bal oldalon, míg Pált jobb oldalon jelenítik meg. A IV. századi gyűrűk kövén is ebben a kompozícióban vannak.

A korai kettős ábrázoláshoz hasonlóan gyakori, illetőleg már a IV. századból a római Szent Kelemen bazilika apszisáról ismert az a kép, ahol középen Krisztus áll. A főalak bal oldalán Pál és jobboldalt Péter apostol jelenik meg. A számtalan X. század előtti ábrázolásokon, hímezéseken, elefántcsont tárgyakon a *Chasse d'argent du Sancta Sanctorum* jelenete van: a Megváltó egy-egy oldalán a főpapostolokkal.<sup>6</sup>

A francia bencésrend legfontosabb XI. századi központjának, Cluny-nek hatására jött létre Somogyvár alapító anyaapátsága, a saint-gilles-i apátság kapuzata. Az ugyancsak Szent Péter és Pál tiszteletére dedikált apátság kapudíszzei erős hatással vannak a szomszédos arles-i szobordíszekre. Az egymást át- meg- átszövő kapcsolatok nyomai figyelhetők meg a ragyogó szépségű Vézelay, illetőleg Chartres kőfaragványain és Szent Péter domborművén. A román kori szobrászat szinte legkifejezőbb apostol-ábrázolását az ugyancsak franciaországi moissac-i Szent Péter templom kapudíszítései adja. A somogyvári domborműhöz hasonlóan gyöngydíszes nyakú köntösben és széles, lecsüngő köpennyel jelentkezik Péter. Bal kezében kettős kulcsát tartja, míg jobbát felemeli.<sup>7</sup>

Az igen nagyszámú ábrázolás közül feltétlenül említést érdemel az elzászi Andlau, valamint a neuwilleri templom kapudíszze. S fontos számunkra, hogy 1185 után a bázeli Münster kapuzatának díszei között, hármas egységben, baloldalt kulccsal és mutatóra emelt kézzel ugyancsak Péter apostol szerepel.

A többnyire itt alig tárgyalt építészeti (kapu) ábrázolásokon kívül természetesen még számtalan művészeti emléken jelenik meg a somogyvári típus, így a reiningeni XIII. századi relikvián, a tahulli (Katalonia) San Clemente festményén vagy az urgeli festett oltárantependiumon.

Végso soron számunkra a középkori európai ábrázolások egységes Maiestas és Péter-Pál motívumaiból legjobban a délfraancia díszítőszobrászat műhelyeinek hatása követhető nyomon. Somogyvár anyaapátságának, a saint-gilles-i Szent Péter egyháznak, valamint arles-i, moissac-i, vézelay-i XII. századi kapudomborművek jellegzetes díszítő és Péter motívuma valószínűsítik számunkra a somogyvári Szent Péter kő beépítési rendszerét és elhelyezését. Ez a kompozíciós rendszer a magyarországi Péter ábrázolásoknál is felfedezhető.

Magyarországon az összehasonlításra igazán alkalmas magyar emlék ritka. A falfestészetben — a bizánci gyökerű — Gizella kápolna freskói Péter és Pált egymás mellett álló alakként ábrázolták.<sup>8</sup> A hidegségi templom félkupolájában a trónoló Krisztus alakját arkádívekben álló apostolok sora kíséri.

Kapu-építészetünk legszebb XII. századi emléken — az esztergomi elpusztult Porta Speciózán — délfraancia és olasz hatások fedezhetők fel. Ugyanakkor a jáki kapu díszítését készítő kőfaragó is hasonló eredetű motívumokat használ fel. Az elkészült jáki apostol a gyulafehérvári — XIII. század elejéről származó — Péter és Pál domborművel rokon. Ez a francia eredetű gyulafehérvári Péter dombormű adja a somogyvári Szent Péter ábrázolás magyarázatát. A gloriolával ábrázolt, balját áldásra emelő és jobbában kulcsot tartó apostol a somogyvárival mutat közeli megegyezést.

A művészettörténeti irodalom szerint<sup>9</sup> a Somogyvárral közeli stílushatásban levő gyulafehérvári dombormű a már tárgyalt saint-gilles-i kapcsolatokat tükrözi. Ennek alapján Péter domborművünk az ugyancsak Saint-Gilles-re visszavezethető Maiestas kísérő alakja lehetett.<sup>10</sup>

A somogyvári Szent Péter kódombormű a somogyvári apátság XII. századi faragványaival együtt egy francia hatású átépítéshez kapcsolódik. Végso soron a saint-gilles-i, arles-i, moissac-i, vézelay-i, andlau-i és egyéb XII. századi domborművek közvetlen hatásával is számolnunk kell kapudomborművünk létrejöttékor.<sup>11</sup>



## A somogyvári Szent Péter ábrázolás, titulus és kultusz forrásai

A kultusz és hagyomány kialakulásának és elterjedésének lényegesen korai magyarországi és talán somogyi gyökerei vannak. Hiszen már a magyarországi állam- és egyházszervezést megelőző karoling időből van pannóniai Szent Péter egyházzal tudomásunk. A regensburgi, a passauai egyház szentjeinek pannóniai hatásával egyidőben a salzburgi püspöki egyház Péter-titulusának befolyása is jelentkezik.<sup>12</sup> Biztosabb adataink a magyar államszervezés idejéből vannak. Ebben az időben a királyi birtokközpontokban létesülnek az első kereszttelő egyházak: kápolnák, mint a székesfehérvári Szent Péter, vagy a veszprémi Szent György.

A fejedelmi udvar első számú egyházi központja Székesfehérvár, ahol a Szent Péternek szentelt kereszttelő egyház, kápolna állt. Ugyanakkor Péter apostol a fejedelmi udvar védőszentjeként szerepelt. A szent hasonló tiszteletét mutatta a pécsváradai monostorhoz csatlakozó Szent Péter kápolna is.

A Péter-titulus további korai jelentkezéseként könyvelhetjük el a kalocsai érseki székhely káptalanjáról fennmaradt újabb kori feljegyzést. A kalocsaival egyesülő bácsi káptalant Szent Pálról, míg egy másik bácsi templomot Szent Péterről neveznek el. Az ugyancsak érseki székhelyen, Esztergomban — a vár tövében — szerepel a vízivárosi Szent Péter egyház. Nagyon lényeges, hogy szinte a legkorábban szervezett pécsi egyházat is Szent Péter tiszteletére dedikálták. A királyi temetkezőhelyként is szereplő egri püspöki székhely Szent István prépostságát pedig Szent Péter néven is említik.<sup>13</sup> A bihari hercegi (dukátusi) székhely egyházát ugyancsak Péter tiszteletére szentelik. Fontos adat az is, hogy ebben a templomban őrizték a tízezer vértanú katona relikviáját.<sup>14</sup> A másik hercegi központban, Nyitrán — a város falain kívül levő közeli hegyen — ugyancsak Szent Péter és Pál tiszteletére építettek a kora középkorban kolostort. Véleményünk szerint hasonló fekvésben a földvárban, vagy inkább annak közelében, kiemelkedő helyen lehetett a somogyvári ispánsági székhelyen a XI. századi kápolna (Szent Péter). Hasonlóan korai alapításra, illetőleg elhelyezésre utal a váradai „ecclesia sancti Petri de monte”. A fentieket erősíti a bodrogi, a pozsegi ispánsági központ Péter-titulusú apátsága, illetőleg társas káptalanja. S az is valószínű, hogy a borzovai várispánság központjában, Kisvárdán levő Szent Péter egyház a XI. század első felében épülhetett. Erre az időre keltezhető a szegedi és az aradi hasonló titulusú templom is.<sup>15</sup>

Adataink alapján arra következtethetünk, hogy a legfontosabb királyi, egyházi és ispánsági központokban Szent Péterről elnevezett egyházak álltak az egyházszervezés kezdetén, a XI. század elején.

Mi bizonyítja ennek a ténynek egyházpolitikai és történeti hátterét? A magyarországi Szent Péter titulusok korai jelentkezésével feltétlenül összefüggésbe hozható Szent István 1007-ben történt római látogatása. István király ezután a Péter templom mögött — védőszentjének tiszteletére — egyházat és zárándokházat is épített. Ugyanakkor az államalapító — a másik igen fontos itáliai, egyházi központban — Ravennában Vasas Szent Péter tiszteletére alapít nagy-hírű monostort.

A régebbi adatok szerint a római orientáció mellett Szent István a pápától különleges jogokat: „apostoli” képviseletet is nyert. A legújabb történeti irodalom már cáfolta István király „apostoli” legátusi voltát.<sup>16</sup> Ennek ellenére a Szent Péterhez kapcsolódó korai egyházalapítások részben a Rómával meglevő valóságos, illetőleg szimbolikus kapcsolatra mutatnak. Hiszen jól ismert, hogy I. István Rómától kérte 1000-ban a koronát. S az sem véletlen, hogy a magyar egyházszervezet 1001 körüli írásos megerősítése Ravennában történik.<sup>17</sup>

Később írja VII. Gergely Salamonnak, hogy István király minden joggal és hatalommal Szent Péternek ajánlotta fel az országot. Itt szerepel az is, hogy „Henrik császár pedig, amikor az országot Szent Péter tiszteletére meghódította és a királyt (Aba Sámuel) legyőzte”, ugyanakkor lándzsát és koronát küldött Szent Péter sírjához azzal, hogy „győzedelmének dicsőségére oda irányozván az ország jelvényeit, ahonnan méltósága ered.” Ez teljesen érthető, mivel III. Henrik — az 1044. évi hadjárat előtt — IX. Benedek pápától, illetőleg Szent Péter sírjáról kért zászlót.<sup>18</sup>

Mégis mivel magyarázható a Péter patrocínium és a névadás korai jelentkezése? A válaszadáshoz hozzátartozik a székesfehérvári Szent Péter egyház ala-

posabb vizsgálata. A régészeti kutatás megállapította, hogy a város legmagasabb pontján volt a régi templom. Sokkal magasabban, mint az igen jelentős Boldogasszony monostor. Ez, valamint más szempont arra mutat, hogy a korai Szent Péter templom építése feltétlenül megelőzhette a Boldogasszony templom istvánkori építését. Ugyanakkor a korai Péter-titulusú egyház jelentőségét az is emeli, hogy a bazilikában megkoronázott király itt kezdte meg jelképesen uralkodását azzal, hogy ítéletet hozott és lovagi avatást végzett.<sup>19</sup>

Ezek alapján bizonyosnak mondható, hogy a székesfehérvári XIII. században újjáalapított — Szent Péter és Pál egyház a legkorábbi királyi (fejedelmi) udvarháznál, majd a későbbi királyi székhelyen épült keresztelő kápolna volt. A korabeli, a pécsváradai (esetleg óbudai, esztergomi) korai keresztelő kápolnáknál jelentősebb volt, mivel közvetlenül Szent István vallási és temetkezési központjához tartozott. Alapvető fontosságát az a tény is mutatja, hogy ez az egyház a várispánság népének tulajdonába kerül, vagyis a katonáskodó elemek és a várnepek egyháza lesz. Az adat alapján érthető, hogy királyaink itt folytatták az ún. lovagi avatást. Ez az avatás a korai időben a királyi lovagok (testőrség) megalakulásával függött össze.

A Szent Péter egyháznak és általában a hasonló titulusú egyháznak a katonáskodó elemekkel meglevő fontos kapcsolatára alapvető adat, hogy a trónörökös hercegnek, a királyi hadsereg parancsnokának központjában, Bihar ispánsági székhelyen a Szent Péter tiszteletére szentelt plébániatemplomban őrizték a tízezer vértanú katona relikviáját.

A korai Péter-titulus és a helynévadás a várispánság megalakulásával, illetőleg a várkatonasággal is szorosan egybefüggött. Ugyancsak ezt igazolja az esztergomi vár tövében, a vízvárosban álló Szent Péter egyház is, valamint a nyitrai, váradi és végső soron a somogyvári templom.

A fenti adatok, de legalább a székesfehérvári Szent Péter egyházban történő lovaggá avatás alapján a Szent Péter és Pál védőszent korai jelentkezése a királyi katonasággal, esetleg a testőrséggel hozható összefüggésbe.

Az alapvető kapcsolatok és tények világosan utalnak a korai egyházszervezés folyamatára. Igazolják azt, hogy a térítés az ispán fegyvereseinek védelme alatt a vár keresztelő egyházából, (Szent Péter) kápolnijából elsősorban a vár megyéjében történt. Ez Székesfehérvár esetében a legvilágosabb, ugyanis a király saját Szent Péter titulusú kápolniját adja a térítő katonaságnak.<sup>20</sup> Tulajdonképpen ezzel alakul ki az Árpád-ház ideológiája, amely szerint a keresztény uralkodók elsőrendű funkciója éppen az egyház védelme, a pogányság leküzdése lesz. S ezt a felfogást szimbolizálja a koronázási jelvények közül az új királynak elsőként átnyújtott kard. A szimbolikus védelem pedig legelőször a székesfehérvári Szent Péter és Pál egyházban történő lovaggá avatási szertartás után — a déli külvárosban levő dombon — a négy égtáj felé végzett kardvágásban nyilvánul meg.<sup>21</sup>

A fentiek alapján az államalapító Szent István király idejében Magyarországon kialakuló Péter (és Pál) kultuszának alapvető forrásai jól követhetők. Az uralkodó a középkori szimbolika alapján az államalapításkor a magyar egyházat „kösziklára — Péterre” építi és elsősorban „Pál fegyverével”, a szakrális karddal védelmezi és terjeszti. Ez a térítő ideológia követhető Székesfehérváron, valamint a többi ispánsági és püspöki, sőt talán a nemzeti központokban is. Az elmondottakra további bizonyíték, hogy a Szent Péter kultusz Szent István halála után is továbbterjed. Péter, a királyi testőrség volt parancsnoka az egyik királyi székhelyen, Óbudán az István által alapított és Szent Péter és Pál tiszteletére emelt bazilika építését folytatta. Ugyancsak a királyi hadsereg, a testőrség egykori parancsnoka: Aba Sámuel király alapítja Sáron (Abasáron) Péter és Pál tiszteletére nemzeti, kegyúri monostorát. Péter és később talán Salamon idejében a testőrség vezetésével megbízott Gutkeledek nemzeti ágainál: a Dobi Dorogoknál Bihar megyében, míg a sárvári-ágnál Sárváron (Sztarmár m.) stb. épül Szent Péter tiszteletére kegyúri egyház. Ugyanakkor az Aba nemzetséggel szomszédos, s talán velük rokon nagyobb Őrsúr és a Bors nemzetségek központjában is hasonló titulusú egyházak keletkeznek a XI. században.<sup>22</sup>

A felsoroltakat több példával lehetne szaporítani. Hiszen az I. István egyházszervezésekor kialakuló Szent Péter kultusz továbbgyűrűzik, s ennek eredményeként találunk a király közvetlen környezetének, testőrségének vezetői, illetőleg a bihari dukátus (hercegség) több nemzetségének központjában is Péter-titulusú egyházakat.

A Szent István-i állam- és egyházpolitika, s vele a Szent Péter kultusz legnagyobb koncepciójú folytatója és szinte bevégezője Szent László király lesz. 1083-ban, VII. Gergely pápa római zsinatjával közel egyidőben alapítja, illetőleg összevonja a Szent Péter és Pálnak szentelt Bács-kalocsai érsekséget.

A gyakorlati politika szerint Szent László a nagy állami, illetőleg fegyveres hatalommal rendelkező német-római császár helyett az annak hatalmát gyengítő pápaságot és közvetlen szövetségeseit támogatta. Szent István egyházszervezésének folytatásaként alapítja Szent István tiszteletére a zágrábi püspökséget 1091-ben. S az általa kanonizált (1083) Szent István példáját követi, amikor „követségekkel, levelekkel és ajándékokkal fordul a nagy hírű latin főpátpokhoz, ereiklyéket és szellemi segítséget kérve tőlük”.<sup>23</sup>

Ezek között a nagy hírű latin főpátpok között éppen a reformpápák (VII. Gergely, III. Viktor és II. Orbán) fő támasza: a cluny-i főhatóság alá tartozó saint-gilles-i priorok szerepeltek. Ezért látszott a főként francia, a cluny-i reformhoz tartozó Saint-Gilles apátság a legalkalmasabbnak közvetlen francia, illetőleg a római, pápai kapcsolat kiépítésére.<sup>24</sup> Szent László Somogyvár alapításakor Cluny és a főhatósága alá tartozó Saint-Gilles titulusát: Szent Péter és Pál, illetőleg Szent Egyed dedikációját követte. S mivel Saint Gilles pápai birtok volt, így szimbolikusan Róma, vagyis a pápa birtokába került Somogyvár. Maga a somogyvári háromhajós bazilika „Cluny temploma”, illetőleg annak előképe: a római Szent Péter bazilika mintájára épülhetett.

A fentiekben összegezett, s a dombormű kapcsán is tárgyalt cluny-i hatások igen döntő szerepet játszhattak a somogyvári és a magyarországi Szent Péter kultusz XI. századi továbbterjedésében. S ugyanakkor az is megállapítható, hogy Szent László király egyházpolitikai irányvonala igen racionális alapot képviselt, mivel az ország érdekeit is szolgálta. Megállapíthattuk azt is, hogy főleg a somogyvári, de a magyarországi Szent Péter kultusz alapvető forrásai Saint-Gilles-en, Cluny-n át Rómához vezetnek. Legfontosabb magyarországi forrásai viszont szervesen a Szent István-i állam- és egyházszervezéshez köthetők.<sup>25</sup>

#### Jegyzetek:

- 1) **Magyar Kálmán:** Adatok a középkori Szent György névadás somogyi forrásaihoz. Somogy megye múltjából, Levéltári Évkönyv 2. (szerk. Kanyar József) Kaposvár, 1971. 3. (Továbbiakban: Magyar 1971) — 2) **Csánki Dezső:** Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában II. Bp., 1894. 582. (Továbbiakban: Csánki II. 1894) Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban Bp. 1907. 110. (Továbbiakban: Békefi 1907) Descriptio Geographico Statistico Topographica J. Comitus Simighiensis 1812. (Széchenyi Ferenc-Rumy Károly György, Fotómásolat (Somogy megyei Levéltár 5/1. Továbbiakban: Széchenyi-Rumy 1812) — 3) **Magyar Kálmán:** A somogyvári apátság Péter titulusának forrásairól Somogy megye múltjából, Levéltári Évkönyv 6. 1975. Nyomdában (Továbbiakban: Magyar 1975) — 4) **Magyar 1975,5.** — 5) *Iconographie de l'art chrétien par Louis Réau.* Tome III. Paris, 1959. 1083. (Továbbiakban: Iconographie 1959) — 6) *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie. Le Rme dom Fernand Cabrol et Le Rme dom Henri Leclercq* III. t. 1. 1124—1125. — 7) **Paul Deschamps:** La sculpture française époque romane Paris 1947. p. 28,19. és 32 p. 23., valamint Réau 1958. 1081. — 8) **Dercsényi Dezső:** A román stílus művészet fénykora 2. Franciás ízlésű emlékek. A magyarországi művészet története I. Bp. 1956. 68. (Továbbiakban: Dercsényi 1956.) — 9) **Levárdy Ferenc:** A somogyvári apátság román maradványai. Mű 1968. XVII. 3—4. Bp. 1969. 18e. (Továbbiakban: Levárdy 1969), **Géza Entz:** La cathédrale de Gyulafehérvár (Alba Julia) Acta Historiae Artium 1958. t. V. 1—2. 11—22. (Továbbiakban: G. Entz 1958) — 10) **G. Entz 1958, 20.** — 11) **Magyar 1975, 11.** — 12) **Kozák Károly:** Adatok Kács történetéhez Herman Ottó Múzeum Évkönyv VII. 1968. (Továbbiakban: Kozák 1968.) 264. 34. jegyz. **Tóth Endre:** Adatok Savaria-Szombathely és környéke történeti földrajzához. Vasí Szemle 1972. II. 257. 114. jegyz. és 246—247 p. (Továbbiakban: Tóth 1972) **Mezey László:** Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. Székesfehérvár évszázadai 2. (Szerk. Kralovánszky Alán) Székesfehérvár 1972. (Továbbiakban: Mezey 1972/23.) — 13) **Rupp Jakab:** Magyarország helyrajzi története I—III. Pest, a II. 4—5. — 14) **Jakó Zsigmond:** Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940. 214. (Továbbiakban: Jakó 1940) — 15) **Rupp III. 60.** és Szabolcs Vármegye Múv. Bp. én. (Szerk. Borovszky Samu) 337. (Továbbiakban: Borovszky Múv. Bp. én.) **Bálint Sándor:** Újabb adatok Szeged középkori történetéhez Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1970—I. 202—203. — 16) **Györffy György:** A magyar egyházszervezés kezdeteiről. Újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. MTA Közleményei XVIII. k. 2—3. 1969. 214. (To-

vábbaikban: Györffy 1969.) **Szücs Jenő:** István király intelmei — István király állama. Valóság 1970, 10. 3—6. (Továbbiakban: Szücs 1970) — 17) **Györffy 1969**, 216. A kettőskereszt küldésének magyarázatára ld. **Timkó Imre:** Keleti kereszténység keleti egyházak. Szent István Társulat 1971. 397.) — 18) **Fraknói Vilmos:** Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal. I. Bp. 1901. 23—24., **Kovács László:** A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlata. FA XXI. Bp. 1970. 142. és Uő: Die Budapester Wikingerlanze (Geschichtsabriss der Ungarischen Königslanze) Acta Arch. 22/1970. Bp. 1970. 335—337. — 19) **Fügedi Erik:** Székesfehérvár korai története a város alaprajzában. Székesfehérvár évszázadal 1. 1967. (szerk. Kralovánszky Alán) Székesfehérvár 1967, 20. — 20) **Kralovánszky Alán:** Székesfehérvár X—XI. századi településtörténeti kérdései. SZÉ. 1. Székesfehérvár, 1967, 42. — 21) **Fitz Jenő:** A középkori Szent Márton-templom Székesfehérvárott. MÉ. 1956. 1. 29. A négy vágás, amely a különböző égtájak felé történt a liturgiát követi. (Az észak pl. a sötétséget, a sátán birodalmát jelenti.) **(Petkó József:** A szent mise története Bp. 1931, 83. és Szücs 1970, 6.) — 22) **Karácsonyi János:** Péter király és az óbudai prépostság. Századok 1897, 291—297. Rupp II. 160. Jakó 1940, 77, 234, 353. A sárvári monostort a szerző Dr. Németh Péterrel kezdi kutatni 1975 nyarán. és Kozák 1968, 241—243. — 23) **Györffy 1971**, 69. — 24) Uo. 70. — 25) A Szent István-i egyházszervezést a Szent György, a Szent Péter-Pál, a Szent Mihály, a Szent Miklós és Mária titulusok további vizsgálatával kívánjuk kutatni.

RÓNAY GYÖRGY

## Szerápcion legendák

Két férfi lépkedett a tengeren. Az egyik lassan, biztosan; mellette — fél lépéssel elmaradva, és mintha nem bíznék magában, kapkodóbban, néha bokáig lemerülve, el-elfúló lélegzettel — a másik (vagy a mása).

Mögöttük végtelen víz, előttük végtelen homok.

Talpak alá a föveny úgy simult akár a víz, puhán és selymesen.

Két kő volt ott — csak két kő, semmi más — mélyen beásva a homokba; kerek, tömzsi kövek, amikhez hajók kötelét hurkolták valaha, mikor még hajók jártak erre.

Leültek a kövekre; előttük végtelen víz, mögöttük végtelen homok, mindkettő enyhén fodorzódva, éppen csak annyi különbséggel, hogy a tenger mozgékonyan, a homok mereven.

Ültek és hallgattak. Nézték a tengert.

Aztán — órák vagy napok múlva, mindegy — aki a térsége volt (vagy mása volt) annak, ki elsőül lépett a partra, kezét egy kissé megemelte, olyképp, mint aki tévován nemlétező madár után mutat a messzeségbe.

Ki elsőül lépett a partra, lehunyta a szemét, mintha látna a madarat.

— Szólhatsz, Szerápcion.

*Mit ér, hogy itt vagyunk, ha nem tudjuk, hogy hol vagyunk?*

— Annyit, hogy végül mégis itt vagyunk.

A célnál? Nem tudom. A cél, Szerápcion, sokszor maga az út, de csak ha nem céltalan; s minden célból, ha valóban cél volt, mindig új út vezet tovább.

Úton vagyunk. Azt hiszem, épp elég, ha ennyit tudsz. A többi csak lidérc és délibáb, Szerápcion.

### *Megállás soha nincs?*

— Megállás? Nem tudom, mit értesz megálláson, Szerápcion. Aki úton van, áll. Csak az áll igazán, aki úton van. Aki egyszer eltökélte, hogy útnak indul, attól fogva áll. Magában, mélyre gyökerezve, s minden lépéssel még mélyebbre. Úgy halad, hogy haladtában, valahol, mozdulatlan. Hogy nőttön nő valami titkos központ felé, míg lép, előre mindig, a titkos Cél felé. S a kettő végül, valahol összeér. Saját magába ér, ha célhoz ér, Szerápcion.

#### *S amíg*

ülünk s nézzük a tengert, a mozgót és a mozdulatlant (bár a mozgó is mozdulatlan, s a mozdulatlan is mozog) — míg ülünk, mondom, egyben megyünk is, ha a csöndet halljuk, s látni tudunk, ott, ahol semmi sincs mások szerint, világokat, Szerápcion. Mit tudhatod, a szem, mely mint a szobroké, üresen néz a végtelenbe, kömhereven és mozdulatlanul (úgyhogy hiába löksz felé öklöt, követ vagy bármi mást, hogy megvakítsd vagy reflexeit próbáld: pillája meg se rezzen) — mit tudod, mit lát a szobrok élő kőszeme, s egyáltalán hová tekint: a távolba, vagy befelé? Halad, és figyel a belső lépteket.

#### *Mindig a belső lépteket*

figyeid, míg álltoddan haladsz, s haladva állsz, Szerápcion.

### *Magányosan?*

— Talán. Ha úgy tetszik, magányosan. De mielőtt felelnél, tudnod kell, mi a magány, Szerápcion. Nézheted börtönnék, s rácsain nem fog semmi ráspoly, s nézheted úgy, hogy végtelen szabadság. Nézheted sivatagnak, amelyben körbejársz a szomjan pusztulásig, s erdőnek, melyben egyetlen zöld tengerré simítja a sok külön lombot a szél. S ha akarod, Szerápcion, veheted Szélnék is, mely egy tegerré simítja a sok külön lombot, vagy fölkaparja tengerét s tombolva zúg, nem tudhatod, a lombot tépi, vagy saját magát, míg végül el nem ül, s egy mozdulatlan levélen el nem szunnyad, oly lágy álommal mint a csecsemők. Ez az álom, ez volna a magány? Vagy az a sokszögű Szem, mely a levél alól, egy zöld testből figyel, oly áthatóan, hogy merevvé igéz; ha megmoccansz, hártvás pillája rácsukódik, és mire durva kézzel érte nyúlsz, már csak egy surranás emléke rezdül az iménti Figyelem helyén, vagy az se tán?

#### *Sosem voltam magányos.*

Magányom tele volt Szemekkel, tele volt surranásra kész Figyelemmel, olyan magány volt mint a lomboké, s benne madár is énekelt, mozdulatlan csőrrel a titkos belső hallásnak néma dalokat. Sosem voltam magányos.

Vagy beszéljünk, Szerápion, a Szélről? Mi sodor magvakat sziklára, s borzol évek múlva friss füvet vagy gyöngéd virágbibét a sziklán?  
Mi hajt felhőt, s a szikkadt föld esőben ázik, s mi hozza vissza a Napot, szárítja föl a lucskot, bontogatja a rügyeket, s viszi egyik hegyről a másikra a szirmok mülékony mámorát, mikor kinyílnak?

De láttál már szelet, Szerápion? Fogtad már kézbe, mint napos csibét, hunyásztattad már szarvánál csavarva, mint őrzöngő bikát? A Szél, Szerápion, az, ami van, de nincs; a mindenütt jelen levő, sehol sem látható — mert a tájtétkző víz, a jajgató lomb, ódon házak kéményében huhogó Iszonyat pusztá jel, de nem a Szél, Szerápion, a titkos Nemlétező, Megfoghatatlan.

Szerettem a szelet, Szerápion. Szerettem a Magányt. Hallod a habmorajt a mélyben, a kettős tenger mozdulatlan tükre alatt? Mindig magányban éltem, és soha nem voltam magányos. Valami világszél fújt mindig a tenger alatt. Aki a tengeralji világszél énekére hallgat, sosem lehet magányos.

Nem ismertem a keserű magányt, a fortyogó levekben forgatót, a szakálltépő, káromló magányt. Nem ismertem? Kilábaltam belőle, leszáritottam lábamról sarát, levertem sarkamról porát.

Szabad voltam. Ablakom mindig nyitva volt a Szélnek.

Ma már azt is tudom, hogy bármi volt és bárhogy is volt, s akármit vettek el, minden hiánnyal én lettem gazdagabb. Ma már azt is tudom, hogy boldog voltam. Boldog vagyok.

Elég.

Hallgassuk a tengert, Szerápion.

§ mit hallgassunk, ha nincs?

— A tenger mindenütt van és mindig van, Szerápion. Ahol te vagy, ott van a tenger. Két tenger közt egy hullámsáv, félig még fodrozó, félig merev már, ez vagy, Szerápion. Ezek vagyunk: két tenger közt az Átmenet hullámai, elporladók s mindig megújulók; a mindig éppen elmúló, a mindig éppen változó öröklét: ez vagyunk. Magunkkal visszük tengerünket.

Hajtottad már kagylóra füledet? Rózsaszín köfodrai közt hallottad már a tengert? Hallottad már a kagylóban a csöndet? Ahol a csönd van, ott a tenger. Ahol a csönd van, ott a zúgás. Hallottad már a rózsában a nyílás titkos hullámverését, a mély morajt, amint a szirmok szétváltnak? Hallottad a Nyílás mérhetetlen messziről érkező néma hullámverését?

Ahol a rózsza, ott a tenger. Ahol a Nyílás, ott a tenger.  
S a fordított nyílás, a Hervadás:  
az is a Tenger.

Bennünk él és benne élünk.  
meríts egy hullámot az árból: kagylóvá kristályosul tenyeredben.  
Egy pillanatnyi tenger, rózsaszín kőfodraival,  
a zsongó Hallgatás, a végtelenség néma ajka,  
mielőtt visszaolvad elemébe.

Ez vagyunk.

Hallgassuk a tengert, Szerápcion.

*S az emberek? „A mások: a Pokol”?*

— Nem. A mások, Szerápcion,  
az Irgalom. S ha azt hinnéd, elméjében fogatkozó  
aggastyánként beszélek, mint aki néz, de mit se lát már,  
mert hálgyogos szemét, utolsó angyalként, az emlék  
emléke is elhagyta már — nem, nem vagyok még  
gyermekké bárgyult vén, ki rángó nyelvvel nyöszörög,  
s nem tudja mit motyog.

A mások, ismétlem, nem a Pokol. A mások  
az Irgalom. Nem mintha nem tudnám a Butaság  
s a Hatalom gaztetteit. Nézz végig testemen: bőröm bokától  
homlokig csupa sebhely. Mégisincs bennem harag már,  
csak irgalom.

Pedig láttam röhögve gyilkolót,  
gyermekbordákon táncolót, anyákat tiprót, koponyákat szürcsölőt,  
szúrtak hátamba kést, tolvaj szentek türelmet prédikáltak,  
láttam kiűzetést, prófétát mohó disznóhabzsolással  
zabálni a pusztába kergetettek  
alig hűlt ételét, s még mennyi mindent!  
Hát nem mint élelmes írástudók, kik széljárás szerint fogják a tollat:  
úgy szólhatok, mint aki tanú, s áldozat volt egyszemélyben.  
Nekem hihetsz, Szerápcion: mégsem a mások a Pokol.  
Epp eléggé megjártam poklukat, hát mondhatom:  
a Pokol nem a mások, ha bennünk nincs pokol.

Ha nincs  
mit égessen, fegyvertelen a láng. Mit lehet attól  
elvenni, aki mindent odaad? Mitől lehet  
megfosztani a semmiért sem törtetőt, a semmihez sem  
ragaszkodót?

Egy Angyal mindig készen áll, hogy  
érted jöjjön, ha szólítod. Ezért  
nincs is pokol, Szerápcion, ha magadban kioltod.  
A másokét is. Tehetetlenek.

Jegyezd meg: bármely pillanatban  
kézen foghat — már kézen is fogott  
a Szabadság, és kivezet, Szerápcion.

*Hová?*

— Hová? Igen, hová, Szerápcion?  
A kérdéshez. Minden kérdés az indulás,  
és minden indulásban ott lappang a Cél. De ehhez  
indulni kell. Kilépni. Mintha egy  
(bármilyen nagy) körbe lennél bezárva,  
s kilépsz a körből. Tüllépsz a körön,  
amerre a Sugár mutat. Minden sugár  
tűlmutat a körön, mely, bármilyen nagy,  
magába tér vissza, míg a sugár,  
tüllépve a körön, valahová a körön túlra tart.  
A Végtelenbe? Vagy egy körön kívüli  
központba?

Néztél már gyerek szemébe,  
mikor ő maga elnéz, messzire,  
játékán túlra. Semmiségbe? Végtelenbe? Láttad  
szeme tükrében saját arcodat?  
Egy szem, maga a tisztaság, s ártatlan íriszén  
egy másik szem, tétován és mohón,  
mint késhegy, cél nélkül rezegve még —  
potenciális gyilkosok vagyunk  
mindannyian, Szerápcion. De nem mindenki öl.  
Dobd el képletes késedet. Ne ölj.  
lépj ki a körből.

Indulj el, keress  
egy gyermeket, és kérd meg, hogy szemébe  
nézhess, sokáig, addig, míg a késhegy  
el nem tűnik, s eggyé nem lesz a két szem,  
hogy megláthasd a Tengert. Csak a gyermek  
járhat a tengeren: könnyű és tiszta mint a hullám,  
vagy mint a Szél.

Elindul, soha nem  
kérdi, hová? — csak tüllép a körön,  
s biztos benne, hogy nem hiába. Megpihen,  
és megy tovább, mert biztos benne: túl a tengeren  
másik tengert talál. A tengerek, Szerápcion,  
változnak halmazállapot szerint, de lényegük,  
a hullám, mozgón, mozdulatlanul, mindig a körön túlra csap.

Aki látta a tengert, aki kortyolt tengervizet  
rózsák szirmai közt vagy gyermekek szeméből,  
s érzett bőrén szelet, rugalmas tenger-horzsolását,  
nem vágyik vissza a körön belülre.  
Meguntam a piacokat, Szerápcion. A kikiáltók  
ágálását a napi árfolyamról,  
s az ájtatos tülekvők együgyűen  
átlátszó törvéteit. Hiszen tudod,  
mint bukdácsolnak más ellen vetett  
hurkaikban, vagy a hálókban rángatóznak,  
miket azért feszítenek, hogy más belé akadjon.  
Meguntam az agórákat. Ítélet  
nélkül. Csak mert meghallottam a Tengert.



Ítélet nélkül. És nem érdekel  
ítéletük. Már csak a Tenger.

Látod ott  
a madarat? A fél eget átszelte már,  
mióta itt vagyunk, nesztét se hallani,  
csak száll, hasítja egyenletes szárnycsapással  
a maga tengerét, mindig tovább. Hová?  
Míg nyarába nem ér.

Indulhatunk, Szerápion.

### *S a halhatatlanság?*

— Akik az alvilágban,  
holtuk túlélve bár, létlen árnyékélettel vándorolnak,  
előbb-utóbb, ötven, száz, kétszáz év után  
mind kijutnak a fényre.

Csakhoggy akkor  
már mit sem ér nekik, Szerápion.

Két férfi lépkedett a sivatagban. Előttük végtelen homok, mögöttük végtelen  
viz. Mögöttük a tenger hullámai, előttük a homok hullámai. S fölöttük egy  
Madár.

Fölülről minden hullám mozdulatlan. De annak, aki száll, minden hullám  
mozog. A világ egy-egy hullám-szárnycsapás, amellyel túlgördül magán.

Ha mozdulatlan, akkor is. Ha sivatagban, akkor is. A két kő, amin ültek,  
rég eltűnt már. Elnyelte a víz vagy a homok árja.

Mentek a homok tengerén, a némaságban hallgatták a tengert.

A tenger lassú szárnycsapásait, ahogy biztos Nyarába hömpölyög.

S mielőtt eltűnt volna, távol, a kéken ködlő messzeségben, a két alak eggyé  
mosódott.

---

## **L á t o g a t ó b a n**

Szilvafák alatti pletykák megszokás-mosolyában látlak.  
Bicikliülésre támasztott félkönyékekkel álltál ott az állomáson,  
Egyedül. Régóta Nemlátott Jóbarát.  
Széttaposott szandálod, pecsétetes szürke nadrágod a régi még  
(Jobban illik fejedre a feledés koszorúja).  
Homlokod még redőzetlen. Boldog vagy.  
Hernyó-gyilkolta fákön ülnek álmaikat.

A csönd, ami reggel fogadott, szétterült a tapasztott falakon  
Nagy ünnepek tétova járás-keles-iszonya kering mindenütt.  
Ímmel-ámmal evés árulkodik: Nem hívtunk. Minek jöttél?  
Így húz össze benneteket a csalódás egyrakásra.

Csúnya vihar lesz itt egyszer. Nagy szél, csontig hasító.  
— Aki megérzi a vihart, nagyon közel van a természethez.  
— Azért pusztul el hamarabb.  
— Egészségesek vagytok.  
— Hálistennek.  
— Semmi baj tehát...  
— Semmi.

GREGUSS SÁNDOR

## LELKI ÖNÉLETRAJZ\*

Először az utóirat olvasandó el.

Ez a levél borzalmasan hosszú — de minthogy nem lehet válaszolni rá — annál is inkább, mert valószínűleg elutazom —, évek állnak ön előtt, ha meg akarja ismerni. Ismerje meg mindamellett majd valamikor.

Marseille-ből, május 15-e körül

Atyám,

Mielőtt elutaznék, szeretnék önnel még egyszer beszélni, talán utoljára, mert onnan előreláthatóan csak azért adok néha hírt magamról, hogy tudomást szerezzek önről.

Szóltam már arról, hogy nagy adóssággal tartozom önnek. Szeretném pontosan és becsületesen kifejtetni, mi is ez. Úgy vélem, ha igazán megértene szellemi helyzetemet, semmiféle bosszúságot nem érezne amiatt, hogy nem vezetett be a keresztségbe. Nem tudom azonban, hogy képes-e erre.

Nem ön adta nekem az ösztönzést a keresztyénységre, sem Krisztust; mert amikor önnel találkoztam, már minden végbement, megtörtént, anélkül, hogy bármilyen emberi lény közbeavatkozott volna. Ha nem így lett volna, ha nem lettem volna már nemcsak öntudatlanul, hanem tudatosan is elragadva, ön semmit sem nyújthatott volna nekem, mert semmit sem fogadtam volna el. Számomra így az ön iránt érzett barátságom csak szavainak legyőzésére szolgált volna, óvakodván a tévedésnek és illúzióknak lehetőségétől, melyet emberi hatás előidézhet a természetfölötti dolgokban.

Elmondhatom, hogy egész életem folyamán soha, egyetlenegy percre sem ke-  
restem az Istent. Talán ennek okán, ami valószínűleg nagyon szubjektív, olyan kifejezés ez, amit nem szeretek, és ami számomra hamisnak tűnik. Ifjúságomtól fogva úgy tudtam, hogy Isten kérdése olyan probléma, melyhez itt e földön hiányoznak az adalékok, és arra, hogy ne döntsünk hibásan — ami nekem a lehető legnagyobb véteknek számított —, az az egyedüli biztos lehetőségünk, hogy nem tesszük föl a kérdést. Így hát nem tettem föl. Nem állítottam, nem is tagadtam. Fölöslegesnek tűnt, hogy eldöntsem a problémát, mert azt gondoltam, hogy ezen a világon az a dolgunk, hogy ennek a világnak a problémáit tekintve kell magunkévá tennünk a legjobb magatartást, és hogy ez a magatartás nem függ Isten problémájának megoldásától.

Mindez igaz volt, legalábbis számomra; soha nem ingadoztam ugyanis abban, hogy melyik magatartást válasszam: mint egyedül lehetségest, tettem mindig is magamévá a keresztyén magatartást. Úgy is mondhatnám, hogy ebben születtem, ez nevelt, ebben a keresztyén inspirációban maradtam meg mindvégig. Akkor, amikor maga az Isten név nem bírt semmi jelentőséggel gondolataimban, a világ és az élet problémáit tekintve már keresztyén fölfogású voltam, határozottan és szigorúan, azokkal a legspecifikusabb fogalmakkal, melyeket ez magában foglal. E fogalmak közül néhány oly régen él bennem, mint amennyire emlékeim visszanyúlnak. Másokról meg tudom, hogy mikor, miképp és milyen formában jutottak el hozzám.

Például mindig ellenálltam annak, hogy egy jövőbeli életre gondoljak, de mindig is hittem, hogy a halál pillanata mércéje és célja az életnek. Úgy képzeltem el, hogy azoknak, akik illő módon élnek, ebben a pillanatban az idő végtelenül kicsiny részén át a tiszta, mezítelen, biztos és örök igazság tölti meg a lelkét. Bevallom, soha nem kívántam önmagam számára más jót. Úgy gondoltam, az az élet, mely ehhez a jóhoz vezet, nem határozható meg pusztán az általános erkölccsel, hanem mindenki a tettek és események egymásutánjában

\*Ezt a „lelki önéletrajz” levelet, melyet a modern kor egyik legjelentősebb misztikus szövegének tekintenek, S. Weil Persin atyához intézte, közvetlenül azelőtt, hogy Franciaországból Angliába távozott volna, ahol 1943-ban tüdőbajban meghalt.

ragadhatja meg, mint ami számára névre szólóan személyes, és olyannyira kötelező, hogy ha eltér tőle, elvétí a célt. Ennyit jelentett nekem a hivatás fogalma. E hivatás sugallta cselekedeteknek az ismertetőjelét abban az impulzusban láttam, amely lényegileg, nyilvánvalóan különbözött azoktól, melyek az értekenységből és az értelemről származnak; és nem követni az ilyen impulzust, mikor fölbuzog, még ha lehetetlent parancsol is — annyi volt számomra, mint a legnagyobb szerencsétlenség. Ezzel értettem meg az engedelmességet és tettem próbára ezt a fölfogást, amikor beléptem a gyárba és ott maradtam (amit nemrég vallottam be önnek) az erős és szakadatlan fájdalom állapotában. A lehető legszebb élet mindig olybá tűnt nekem, hogy abban minden determinált, akár a körülmények kényszerétől, akár ilyen impulzusoktól, és soha nincs helye benne semmiféle választásnak.

Tizennégy évesen az ifjúkor egyik feneketlen reménytelenségébe zuhantam, s igen komolyan gondoltam arra, hogy meghalok középszerű természeti adottságaim miatt. Bátyám rendkívüli képességei, kinek gyermek- és ifjúkora hasonlatos volt Pascaléhoz, erősítették bennem ennek tudatát. Nem a külvilág sikereiért sajnálkoztam, hanem azért, mert semmi reményem sem lehetett annak a természetfölötti birodalomnak az elérésére, ahová egyedül az igazán kiváló emberek jutnak el, és ahol az igazság lakik. Inkább meghaltam volna, mint hogy enélkül éljek. Belső homályban eltelt hónapok után hirtelen és mindörökre megszereztem azt a bizonyosságot, hogy bármilyen emberi lény, akár a semmivel egyenlő természeti adottságaival is eljuthat az igazságnak abba a birodalmába, ami a zseni sajátja, ha vágyakozik az igazságra, és figyelmével fáradhatatlanul erőfeszítést tesz arra, hogy elérje. Így ő is zsenivé válik, még akkor is, ha talentumának hiányában ez külsőleg nem nyilvánul meg. Később, mikor fejfájásaim bénítólag hatottak arra a kevés képességre, amim van, s amit csakhamar véglegesnek kellett elfogadnom, ugyanez a bizonyosság szoktatott állhatatosságra figyelmemnek tíz évnyi erőfeszítésében, amiért pedig az eredmények halvány reménye sem ígérkezett.

Az igazságba beleértettem a szépséget is, az erényt, a jó minden fajtáját, olyképpen, hogy számomra nem kevesebbről volt szó, mint a kegyelem és a vágy kapcsolatának fölfogásáról. A bizonyosság, amit kaptam, az volt, hogy ha az ember kenyeret kér, nem követ fog kapni. De ekkor még nem olvastam az Evangéliumot.

Amennyire biztos voltam abban, hogy a kívánság önmagában is eredményes a lelki jó minden formájának területén, olyannyira hittem, hogy nem hathatós semmi más téren.

Ami a szegénység igényét illeti, nem emlékezem olyan percre, amikor ne lett volna meg bennem, sajnos gyengén, amennyire megférhetett tökéletlenségemmel. Szerelmes lettem Szent Ferencbe, mihelyt tudomást szereztem róla. Mindig reméltem és hittem, hogy egy napon a sors erőszakkal vet a csavargásnak és koldulásnak abba az állapotába, ahová ő szabadon lépett be. Nem hittem, hogy elérek mostani koromba anélkül, hogy ezen átmentem volna. Egyébként ugyanígy voltam a börtönnel is.

Kora gyermekkoromtól ismertem a felebarát szeretetének keresztény fogalmát; ennek az igazságosság nevet adtam, amivel az Evangélium több helyén is nevezi, s ami oly szép. Ön tudja, hogy azóta ebben sokszorosan meginogtam.

Az elfogadás kötelessége Isten akarata iránt, bármi legyen, s amit nem hagyhatunk el anélkül, hogy le ne aljasodnánk, első és legszükségesebb kötelességként vetődött föl elmémben, mióta Marcus Auréliusnál a sztoikus *amor fati* eszméjében kifejtve megtaláltam.

A tisztaság, mindazzal, amit ez a szó egy keresztény számára jelenthet, tizenhat éves koromban ragadott meg, azután, hogy néhány hónapig átéltem azokat az érzelmi nyugtalanságokat, melyek a serdülőkorban fakadnak föl. Akkor jelent meg előttem, amikor egy hegyvidék látványába merültem, és lassankint ellenállhatatlan erővel vett hatalmába.

Természetesen nagyon jól tudtam, hogy világnézetem keresztény. Ezért nem jutott soha eszembe, hogy a kereszténységbe léphetnék. Úgy éreztem, hogy már benne születtem. A becsületesség hiányának véltem volna, hogy ehhez az élet-fölfogáshoz, az evidencia kényszere nélkül, magát a dogmát is hozzáilleszem. Ugyanígy a becsületesség hiányának vettem volna, ha problémaként vetem föl a dogma igazságának kérdését, vagy egyszerűen, ha valamiféle meggyőződéshez

akartam volna eljutni e tárgyban. A szellemi becsületességet végtelenül szigorúan vettem, annyira, hogy soha senkit nem ismertem, aki valamelyest ne lett volna hiájával; és mindig félek attól, hogy a magamé se teljes.

A dogmától való tartózkodásomat illetőleg bizonyos szemérem megakadályozott abban, hogy betérjek a templomokba, amelyekbe mégis nagyon kíváncsi voltam. Mindazonáltal három valóban fontos találkozásom volt a katolicizmussal.

Az üzemben töltött évem után, mielőtt elkezdtem volna újra tanítani, szüleim elvittek magukkal Portugáliába, és ott elváltam tőlük, hogy egyedül induljak egy kis falu felé. Testben és lélekben egyaránt összetört voltam. A szerencsétlenséggel való kapcsolat megőlte fiatalságomat. Addig nem tapasztaltam nyomorúságot, hacsak a magamét nem; ez meg, mivel az enyém, kevésbé volt fontos számomra; különben is amolyan fél-rossz volt, biológiai és nem szociális. Addig is tudtam, hogy sok szerencsétlenség van a világon, gyöttrődtem is emiatt, de huzamos kapcsolat révén még csak nem tapasztaltam. Az üzemben, a magam és mindenki szemében a névtelen tömegbe olvadva, mások szerencsétlensége megszálta testemet és lelkemet. Semmi sem választott el tőle, mert múltamról egészen lemondtam, s nem vártam semmit a jövőtől, mivel nehezen képzelhettem el annak lehetőségét, hogy túléljem e fáradalmakat. Ma még oly erősen süti rám bélyegét, amit ott átéltem, hogy ha bárki, bármely helyzetben durvaság nélkül beszélne velem, nem tudnék megszabadulni attól az érzéstől, hogy bizonyára téved, és hogy tévedése minden valószínűség szerint sajnos mindjárt szertefoszlik. A rabszolgaság bélyegét kaptam meg ott örökre, ahogy a rómaiak égették legmegvetettebb rabszolgáik homlokára a tüzes vas jelét. Azóta mindörökre rabszolgának tekintem magam.

Ilyen lelkiállapotban és testileg is nyomorúságosan értem ebbe a kis portugál faluba, mely sajnos, szintén százalmas képet nyújtott, elhagyottan, a teliholdfényű éjszakában, sőt védőszentje ünnepének napján. A tengerparton terült el. Halászok feleségei járták körül a bárkákat, körmenetben, templomi gyertyákat víve, és bizonyosan nagyon régi hálaénekeket énekeltek, szívet tépő szomorúsággal. Semmi nem adhat erről képet. Sohase hallottam ilyen szívszorító éneket, kivéve tán a volgai hajóvontatók dalát. Itt bizonyosodtam meg hirtelen, hogy a kereszténység voltaképp az elnyomottak vallása, és az elnyomottak nem tudnak nem hozzátartozni, és én közöttük.

1937-ben Assisiban töltöttem két csodálatos napot. Egyedül voltam a Santa Maria degli Angeli XII. századi, kicsike román kápolnájában, mely a tisztaság hasonlíthatatlan csodája, ahol Szent Ferenc gyakran imádkozott, s ahol valami nálam erősebb erő arra kényszerített, hogy először az életemben térdre boruljak.

1938-ban tíz napig Solesmes-ban tartózkodtam, Virágvasárnap és a Húsvét utáni kedd között, végigkövetve minden szertartást. Erős fejfájásaim voltak; a hangok ütősszerűen sértették fületem; és figyelmem mérhetetlen erőfeszítése kiszabadított százalmas testemből, amit otthagytam szenvedni, magába rogyva, egyedül, és így valami tiszta és tökéletes örömet lelhettem az ének és beszéd hallatlan szépségében. E megtapasztalás példáján értettem meg, hogy a nyomorúságon át is szerethetjük az isteni jószágot. Magától értetődik, hogy e szertartások alatt Krisztus kínszenvedésének valósága egyszer, s mindenkorra enyém lett.

Volt ott egy fiatal angol katolikus, aki először keltette föl bennem a szentségek természetfölötti erejének gondolatát, azzal a szinte angyali ragyogással az arcán, melyet a szentáldozás után öltött föl. A véletlen — mert mindig szívesebben mondok véletlent Gondviselés helyett — őt valóban hírnökké tette számomra. Megismertetett a XVII. századi angol költőkkel, akiket metafizikusoknak neveznek. Később, mikor végigolvastam őket, fölfedeztem azt a verset, amit önnek is fölolvastam, sajnos, elég gyöngye fordításban: a *Szeretet* címűt. Kívülről megtanultam. Gyakran, ha egyre kegyetlenebbé váló fejfájásaim fölerősödtek, meg-megpróbáltam fölédzni figyelmem pattanásig feszítésével, és belesimítani lelkem egészét abba a szelídségbe, amit ez a vers magába zár. Azt hittem, pusztán mint szép verset mondogatom, de elmondása, tudtom nélkül, az ima erejéből lelkedezett. Mint ahogy megírtam önnek, az egyik ilyen elmondás közben maga Jézus ereszkedett le hozzám, s ragadt el.

Nem sejtettem ennek lehetőségét azokban az okoskodásokban, melyekben az Isten-probléma megoldhatatlansága kísértett; azt, hogy két személy, Isten és ember között itt e földön reális kapcsolat létesül. Régebben, homályosan ugyan hallottam ilyen dolgokról, de sohasem hittem bennük. A *Fioretti*ban a jelenések

történeteit jobban visszariasztottak, mint bármilyen más, mint az Evangélium csodái. Egyébként Krisztusnak ebben a magamon érzett hirtelen hatalmában sem az érzékek, sem a képzelőerő nem játszott semmiféle szerepet; egyszerűen annak a szeretetnek a jelenlétét éreztem a szenvedésen át, ami hasonló ahhoz, amit egy szeretett arc mosolyából kiolvasunk.

Ez idáig nem olvastam a misztikusok közül senkit, mert soha semmi nem készített megismerésükre. Az olvasmányokban is mindig az engedelmesség gyakorlására törekszem. Nincs ennél hasznosabb a szellemi fejlődés számára; mert ha lehetséges, csak azt olvasom, amire éhezem, és csak akkor, amikor éhezem rá; és ekkor már nem olvasok, hanem szinte falok. Isten végtelen kegyessége tartott távol a misztikusok olvasásától, hogy világossá váljék előttem: nem magam eszeltem ki ezt a teljesen váratlan találkozást.

Énem egyik fele azonban még ellenállt; nem a szeretetem, hanem az értelmem. Mert bizonyosnak láttam, és még ma is ezt vallom, hogy sohasem állhattunk túlságosan ellen Isten hívásának, ha azt az igazság makulátlan meggondolásából tesszük. Jézus szereti, ha jobban szeretjük nála az igazságot, mert mielőtt Krisztus lett volna, már volt az igazság. És ha valaki elfordul Jézustól, hogy elmenjen az igazság irányába, nem fog hosszú utat megtenni anélkül, hogy karjaiba ne szaladjon.

Ez azután történt, hogy Platón misztikusnak éreztem, és úgy véltem, hogy az egész Iliász keresztény fényben fürdik, és hogy Dionizosz és Oszirisz bizonyos tekintetben maga Krisztus; és ettől szeretetem megkétszereződött.

Soha nem kérdeztem magamtól, hogy Jézus valóban Isten megtestesülése-e; valójában azonban képtelen voltam rágondolni anélkül, hogy ne mint Istenre gondoljak.

1940 tavaszán olvastam a Bhagavad-Gitát. Különös élmény volt, mert egyre erősebben éreztem — olvasva ezeket a gyönyörű szavakat, az olyannyira keresztényi hangzást, mely szétárad az isteni megtestesülésben —, hogy a vallás igazságának egészen mással tartozunk, mint egy szép költeményhez fűződő ragaszkodással: a ragaszkodásnak határozottabb közvetlenségű módjával.

Mégsem hittem, hogy föltehetem magamnak akár a kereszttség kérdését is. Úgy éreztem, hogy nem mondhatok le becsületesen a nem keresztény és zsidó vallások iránti érzelmeimről — és valóban, az idő meg az elmélkedés csak megerősítettek ebben —, és ezt végleges akadállynak tartottam. El sem tudtam volna képzelni, hogy egy papnak eszébe juthatna, hogy a kereszttségbe bevezessen. Ha nem találkozom önnel, soha nem vetem föl a kereszttség problémáját mint gyakorlati kérdést.

Ez idáig tartó szellemi fejlődésem időszakában soha nem imádkoztam. Félttem az imádság szugeráló hatásától, attól a hatalmától, amiért Pascal ajánlotta. Pascal módszer a hitbe való eljutás lehető legrosszabbjának tűnt nekem.

Az önnel való kapcsolat nem bírhatott rá az imádkozásra. Ellenkezőleg, annál nagyobb veszélybe sodródhattam volna, minél inkább kezdek gyanakodni ön iránt érzett barátságom szugeráló hatásában. Ugyanakkor igen feszélyezett, hogy nem imádkozom, és hogy erről önnek nem szólok. Tudtam, hogy ezt nem közhelhetném önnel anélkül, hogy magamat illetően teljesen hamis irányba ne vezessem. Akkor nem tudtam volna ezt önnel megértetni.

A legutóbbi szeptemberig soha nem fordult elő az életemben, hogy imádkozzam, akár csak egyetlenegyszer, legalábbis a szó betű szerinti értelmében. Fennhangon vagy lélekben addig soha nem intéztem szavaimat Istenhez. Soha liturgikus imát nem ejtettem ki a számon. Megtörtént ugyan néha, hogy elmondtam a Salve Reginát, de csak mint szép költeményt.

Múlt nyáron görögöt tanultam T...-vel, és szóról szóra megismertettem a Miatyánkkal, görögül. Megígértük egymásnak, hogy könyv nélkül megtanuljuk. Azt hiszem, nem tette meg. Én sem abban a percben. De néhány héttel később, az Evangélium lapozgatása közben azt mondtam magamnak, hogy mivel megígérttem, és mivel jó volt, kötelességem megtanulni. Megtettem. A görög szöveg végtelen szelidsége annyira megkapott akkor, hogy néhány hétig nem bírtam ellenállni szakadatlan elmondásának. Egy hét múlva megkezdtem szüreti munkámat. Görögül idézgettem a Miatyánkot minden nap munka előtt, és gyakran ismételtettem a szöveget.

Azóta megkülönböztetett teendőként vezettem be, hogy minden reggel elmondom egyszer, figyelmem teljességével. Ha eközben figyelmem elbolyong vagy

ellankad, történjék az bármilyen parányi módon, újrakezdem, míg egyszer csak el nem érem figyelmem végtelen tisztaságát. Megesik, hogy ekkor még egyszer újrakezdem a tiszta öröm sugallatára, de csak akkor, ha a vágy erre ösztönöz.

E gyakorlat hatóereje egészen kivételes, és mindannyiszor meglep, hogy, bár minden nap kipróbálom, mindannyiszor túlszárnyalja várakozásomat.

Néha már az első szavak kitépik testemből lelkemet, és olyan téren kívüli helyre viszik, ahonnan nem nyílik perspektíva, nincs látószög. A tér kitárul. Az érzékelés hagyományos terének végtelenségét fölváltja egy másodfokú vagy néha harmadfokú végtelenség. Ugyanakkor ez a végtelen végtelenség fokozatosan megtelik csennel, s ez a csönd nem a hang hiánya, valami pozitív érzet váltja ki, pozitívabb, mint a hangé. Ha zaj van, másképp nem érhet el, csak ha áthatol ezen a csenden.

Néhányszor, míg a Miatyánkot mondom, vagy más pillanatokban, Jézus személyesen van jelen, de végtelenül valószínűbb, megkapóbb, tisztább és szeretettel teltebb jelenlétben, mint mikor először elragadott.

Soha nem vállalkoztam volna arra, hogy mindezt elmondjam önnek, ha nem utaznám el. És mivel a valószínű halál többé-kevésbé biztos tudatával indulok el, nincs jogom magamban tartani ezeket a dolgokat. Mert végre is mindebben szó sincs rólam. Egyedül Istenről van szó. Én valóban semmi sem vagyok az egészben. Ha föltételezhetnénk Istenben tévedéseket, azt gondolnám, mindez tévedésből zuhant rám. De talán Istennek kedve telik abban, hogy hasznosítsa a törmeléket, a félrevetett darabokat, a selejtes tárgyakat. Végre is a szentostya akár kissé penészes is lehet, mégis Krisztus Testévé változik a pap följánlása után. Csakhogy ő nem utasíthatja vissza, ott, ahol mi magunk engedetlenség lehetünk. Néha úgy tűnik, hogy minden általam elkövetett bűnnek halálosnak kell lennie, ha ilyen végtelen könyörületességgel tartják számon őket. És szüntelenül vétkezem.

Azt mondtam, ön számomra valamiképpen egyszerre atya és testvér. E szavak azonban csak bizonyos hasonlóságot fejeznek ki. Talán csak a mélyben kapcsolódnak a szeretet, hála és csodálat érzésébe. Mert lelkem legbenső irányulását, úgy vélem, Isten maga vette kezébe és őrizte kezdettől fogva.

Függetlenül ettől, az ön iránti adósságom a legnagyobb, amivel embernek tartozhatom. Íme, pontosan, mi is ez.

Először is kapcsolatunk legelején egy ízben olyasmit mondott nekem, mely lényem legmélyéig hatolt. Azt mondta: „Figyeljen jól, mert ha saját hibájából szalaszt el valami nagy dolgot, nagy kárát látná.”

E szavai új oldaláról vetették észre velem a szellem becsületességének föladatát. Addig csak a hit ellen értelmeztem. Ez szörnyűnek látszik, de nem az, éppen ellenkezőleg. Onnan származott, hogy minden szeretetemet a hit oldalán éreztem. Szavai ráébresztettek arra, hogy talán tudtom nélkül, megvannak bennem a hit tisztátalan akadályai, előítéletek, szokások. Éreztem, midőn oly sok év alatt magamnak mondtott szavaimat — „Talán mindebből semmi sem igaz” — nem kell ezután sem elfelejtenem (még ma is ügyelek arra, hogy gyakran mondogassam magamban), hanem az ellenkezőjét is hozzá kellett még fűznöm — „Talán mindez igaz” — és a kettőt váltogatnom.

S azzal, hogy ön a keresztség fölvételét mindennapos problémámmá tette, arra bírta rá, hogy szemtől szembe, egészen közel és hosszú ideig szemléljem figyelmem teljességével a hitet, a dogmákat és a szentségeket, melyeknek a megértés és a teljesítés kötelességével tartozom. Sohasem tettem volna másképp, s ez számomra elengedhetetlen volt.

Legnagyobb jótette azonban másféle természetű volt. Szeretetének köszönhettem, melyhez foghatóval soha nem találkoztam, hogy barátságomat önre sugározhattam, s ezzel a leghathatósabb és legtisztább ösztönző forrást fedte föl előttem, amellyel emberi kapcsolatokban találkozhatunk. Mert semmi sem olyan hatékony emberi dolgainkban, mint Isten szeretettjei iránt való barátságunk, melyvel fölélezztjük az Istenre vetett egyre lángolóbb tekintetet.

Semmi nem példázhatja jobban szeretetének kiterjedését, mint az, hogy oly hosszú ideig türelmes és gyengéd volt velem. Ez tréfának tetszhet, pedig nem az. Az is igaz, hogy önnek nem azonosak az indítékai az enyéimmal, hogy tudniillik gyűlöletet és megvetést érezzen saját maga iránt (amikről már írtam önnek egy másik alkalommal). Mégis, irántam való türelmét nem származtathatom másból, mint természetfölötti nagylelkűségből.

Nem tudok erőt venni magamon, hogy meg ne tegyem a legnagyobb csalódást, amit önnek okozhatok. Mert jöllehet a kérdést mind ez idáig gyakran föl tettem magamnak, imádság közben, mise alatt vagy a mise után lelkemben maradt sugárzás fényében, soha, egyetlenegyszer, egyetlen pillanatig sem éreztem, hogy Isten az Egyházban akar látni engem. És soha, semmikor sem vált bizonytalanná bennem ez az érzés. Úgy hiszem, ezek után arra következtethetek, hogy Isten valóban nem vár rám az Egyházban. Ne sajnáljon tehát ezért.

Idáig, legalábbis, nem akart ott látni. S ha nem tévedek, akarata az, hogy a jövőben is kívül maradjak, talán a halál percében is. Mégis, minden pillanatban készen állok, hogy bármilyen parancsnak engedelmeskedjem. Örömmel engedelmeskedném annak az utasításnak is, hogy menjek a pokol legaljára és maradjak ott örökké. Természetesen nem azt akarom mondani, hogy ilyen utasításoknak örülnék. Nincs meg bennem ez a romlottság.

A kereszténységnek minden küldetést magában kell foglalnia, kivétel nélkül mindent, mivel egyetemes (katolikus). Következőleg az Egyháznak is. Számomra azonban a kereszténység ebben az elvében egyetemes, a valóságban azonban nem. Annyi minden reked határain kívül, amit szeretek, s amiről nem tudnék lemondani, sok minden, amit Isten szeret, mert másképp nem léteznének. Elmúlt századok hatalmas kiterjedtségükben, a húsz legutóbbi kivételével; színesbőrűek lakta országok; a fehérek országainak profán élete; ez országok történelmében az eretnekséggel vádolt hagyományok, mint a manicheus és az albigens; a reneszánszból származó, a kelleténél többször alábecsült hagyomány, mely mégsem érték nélküli.

Mivel a kereszténység csak elvileg egyetemes (katolikus), de valóságosan nem, részemről azt tartom méltányosnak, ha elvileg vagyok az Egyház tagja és nem ténylegesen; nem pusztán egy időre, hanem ha kell, egész életemre. Nemcsak méltányosnak tartom; amíg Isten nem adja meg ellenkező parancsának bizonyosságát, számomra ez kötelesség.

Azt gondolom — és úgy hiszem, ön is —, hogy az elkövetkezendő két-három év kötelessége (olyan szigorú kötelesség, hogy elhanyagolása fölér az árulással) hihetővé tennünk az embereknek a maradéktalanul megtestesített kereszténység lehetőségét. A jelenlegi ismereteink szerinti történelemben soha nem létezett korszak, melyben a lelkek olyan nagy veszélyben lettek volna, mint a miénkben, szinte az egész földkerekségen. Újra föl kellene emelni az ércikgyót, hogy mindenkit megváltson, aki ráveti a szemét.

Oly szorosan kapcsolódik minden mindenbe, hogy a kereszténység csak akkor testesíthetné meg igazán önmagát, ha egyetemes, abban az értelemben, ahogy az előbb meghatároztam. Hogyan áramolhatnék másképp Európa valamennyi országának testébe, ha nem foglал magában mindent, teljesen mindent? Kivéve a hazugságot, természetesen. De mindenben, ami létezik, legtöbbször az igazságé a fölény, nem a hazugságé.

Olyan erősen és fájdalmasan serkent ez a sietős föladat, hogy elárulnám az igazságot is, pontosabban azt az igazságot, melyet figyelek, ha elhagyhatnám azt a pontot, ahol születésem óta vesztglek: a kereszténység és minden rajta kívüli metszéspontját.

Mindig ugyanezen a ponton maradtam, az Egyház kapujában, rezzenés nélkül, mozdulatlanul. *En hūpomoné* (mennyivel szebb szó, mint a *patientia*!); csak szívemet helyeztem most, örökre, remélem, az oltáron kitett Szent-ségbe.

Most már láthatja, hogy messze állnak tőlem azok a gondolatok, melyeket H... jószándékúan nekem tulajdonított. Távól vagyok attól is, hogy valamiféle gyötrelmet érezzek.

Ha szomorú vagyok, ennek először is az a folytonos szomorúság az oka, amit a sors örökre érzékenyséembe vésett, amit csak a legnagyobb és a legtisztább örömek győzhetnek le, figyelmem erőfeszítésének jutalmaként; másodszor szálnalmas és fogyhatatlan bűneim; továbbá e kor, s az elmúlt korok minden szerencsétlensége.

Úgy hiszem, megéri abbeli igyekezetemet, mellyel örökösen ellentmondok önnek; ha ugyan, pap létére mégis elfogadhatja hivatásom valódiságát, ami Egyházba lépésemet megakadályozza.

Másként a meg nem értés válaszfala maradna közöttünk, akár a magam, akár az ön hibájából. Ez pedig ön iránti barátságom szempontjából bánattal

töltene el, mert csalódást okozna önnek, azoknak az erőfeszítéseinek és reményeinek arányában, amelyek irántam való szeretetéből fakadnak. És bár nem az én hibámból történne, hálátlansággal vádolnám magam. Mert az ön iránti adósságom, ismétlem, meghalad minden mértéket.

Szeretném fölhívni a figyelmét egyetlen tényezőre. Arra, hogy szerintem van egy szinte áthághatatlan akadály a kereszténység megvalósulásának. Ez az *anathema sit* két kis szavának használata. Nem megléte, hanem használata, amivel eddig visszaéltek. Íme, ez is meggátol abban, hogy belépjek az Egyház kapuján. Én ott vagyok amellett, ami e két kis szó miatt nem léphet be az Egyházba, ebbe az egyetemes gyülekezőhelybe. Annál is inkább velük maradok, mert tulajdon értelmem is köztük van.

A kereszténység megtestesülése az egyén és a közösség kapcsolatának harmonikus megoldását foglalja magában. Harmóniát püthagorikus értelemben: az ellentétek igazságos egyensúlyhelyzetét. Erre a megoldásra éppen ma szomszárunk legjobban az emberek.

Az értelem helyzete sarokköve ennek a harmóniának, mivel az értelem sajátosan, a legpontosabban individuális. Ez a harmónia létezik mindenütt, ahol az értelem saját helyén maradván megkötöttségek nélkül tevékenykedik és maradéktalanul tesz eleget földadatának. Ez az, amit csodálatosan mutat be Szent Tamás Krisztus lelkének minden részéről, érzékenységgel kapcsolatban, a keresztthalál alatti fájdalmában.

Az értelem tulajdonképpeni tevékenysége teljes szabadságot kíván, mely egyaránt tartalmazza a mindent tagadás jogát és a hatalomról való lemondást. Ahol parancsokat osztogat, túlburjánzik az individualizmus; de ahol kedvezőtlen körülmények között él, elnyomó közösség vagy közösségek léteznek.

Ha olyan cselekvésformákat javall, melyeket az Egyház és az Állam helytelenít, mindkettőnek a maga eszközeivel kell megbüntetnie. Ha pusztán elméleti okoskodásban rekedne meg, mindkettőnek földadata, hogy alkalomadtán a közvéleményt állítsa csatasorba, hogy minden eredményes eszközzel megakadályozza egynemely spekulációnak azt a veszélyét, mellyel a gyakorlatot fenyegeti az élet irányításában. De bármifélek legyenek is ezek az elméleti okoskodások, az Egyháznak és az Államnak nincs joga sem ezeket elfojtani, sem szerzőikre bármifajta anyagi vagy morális hátrányt kényszeríteni. Nevezetesen, nem vonhatják meg tőlük a szentségeket, ha élni akarnak velük. Mert bármit is mondtak, még ha nyilvánosan tagadták is Isten létezését, talán semmiféle bünt nem követtek el. Ilyen esetben az Egyháznak ki kellene nyilatkoztatnia, hogy tévednek, nem pedig olyasvalamire kényszeríteni őket, ami fölfogásuk visszavonására hasonlít, sem pedig arra, hogy az élet Kenyerét nélkülözzék.

A közösség őrzi a dogmát; és a dogma elmélkedésünknek három szigorúan individuális hatóerőre való irányulása: a szeretetre, a hitre és az értelemre. Ebből ered a kereszténységben élő egyén kínos, csaknem öröktől fogva létező érzése, és különösképpen az értelemé. Ez tagadhatatlan.

Krisztus, aki maga az Igazság, ha gyülekezet előtt (például egy zsinat) beszélt volna, nem azon a hangon szólt volna hozzájuk, ahogyan szeretett barátjának négy szemközt; és ha összevetnénk ezt a kétféle beszédet, minden valószínűség szerint ellentmondással és hazugsággal lehetne vádolni. Mert a természet egyik törvénye — és ezt maga Isten is tiszteletben tartja, mert öröktől fogva akarta — az, hogy két, egymástól különböző beszéd létezik, bárha szavaik ugyanazok is: a közösség nyelve és az egyén nyelve. A Vigasztaló, akit Krisztus küld nekünk, az Igazság lelke, szükségenként más-más nyelvet használ, és természetük végzéséből nincs köztük egyezés.

Ha Isten igaz barátai — mint amilyen érzésem szerint Eckhart mester volt — olyan szavakat hangoztatnak, amiket titokban hallottak, a csönd közegében, a misztikus egyesülés alatt, és ezek ellenkeznek az Egyház tanításával, ez pusztán azért van, mert a köztér beszéde és a menyegzős szobáé nem azonos.

Mindenki tudja, hogy csak két-három ember társalgása igazán bensőséges. Ha ötven vagy hatvan vannak együtt, a közösség nyelve kezd dominálni. Ezért, ha az Egyházra alkalmaznánk a „Bárhol, ahol ketten vagy hárman összegyűltek az én nevemben, köztetek leszek” szavait, értelmetlenséget követnénk el. Krisztus nem kétszázat, vagy tízet, vagy ötvenet mondott. Kettőről vagy háromról szólt. Pontosan azt mondta, hogy harmadikként van jelen a keresztény bárátság intimitásában, a négy szemközt meghittségben.



Krisztus ígéreteket tett az Egyháznak, de közülük egy sem olyan kinyilatkoztató erejű, mint: „Az Atya titokban rejtezik”. Isten szava titkos beszéd. Aki nem hallotta ezt a nyelvet, nincs kapcsolatban az igazsággal, még ha vallja is mindazokat a dogmákat, melyeket az Egyház tanít.

Az Egyház nélkülözhetetlen, amennyiben földadata a dogmák közösségbeli fönntartása. Joga és kötelessége a szentségek megvonásával büntetni azt, aki kifejezetten ennek a földadatnak sajátos gyakorlásában támadja.

És így, bár jószérivel semmit sem tudok az esetről, egyelőre afelé hajlok, hogy igaza volt, mikor megbüntette Luthert. De visszaél hatalma gyakorlásával, ha a szeretetet és az értelmet arra akarja kényszeríteni, hogy normaként az ő nyelvét használják. A hatalomnak ez a jogtalan kinyilvánítása nem Istentől ered. Minden közösségnek, kivétel nélkül, természetes irányultsága ez, a hatalom bitórlására.

Krisztus misztikus Testének képe elragadó. De fontosnak vélem megjegyezni, hogy ma erre a képre mint bukásunk legsúlyosabb bizonyítékára tekintenek. Igazi méltóságunk nem az, hogy valamely test részei legyünk, mégha misztikus is, mégha Krisztusé is; hanem az, hogy eljutva a tökéletességbe, melyre mindannyiunknak hivatása van, többé már nem mi élünk mimagunkban, hanem Krisztus él bennünk. Olyképpen, hogy Krisztus sértetlenül, oszthatatlan egységben bizonyos értelemben mindegyikünkkel válik, mint minden ostyában, ahol teljes egészen van jelen. Az ostyák pedig nem részei az ő testének.

A misztikus Test képének e jelenlegi túlhangsúlyozása azt mutatja, hogy a keresztények mennyire engednek a külső hatásoknak. Bizonyára valóságos mámor Krisztus misztikus Testének tagja lenni. De ma számtalan misztikus test, mely nem Krisztust vallja fejének, szerez tagjainak, véleményem szerint, ugyanilyen elragadtatást.

Jó érzés, amíg engedelmességből teszem, hogy meg vagyok fosztva attól az örömtől, hogy Krisztus misztikus Testének része legyek. Mert, ha Isten megsegít, tanúsítani fogom, ilyen öröm nélkül is halálunkig hűek maradhatunk Krisztushoz. A szociális érzelmek ma annyira hatalmukban tartják az embereket, s oly gyorsan emelik őket a szenvedés és a halál heroikus magasztára, hogy jobbnak vélem, ha néhány juh aklon kívül marad, tanúsítva, hogy Krisztus szeretete egészen mást jelent.

Ma az Egyház az egyén íratlan jogainak ügyét védi a kollektív elnyomás ellen, a gondolkodás szabadságát a türannizmussal szemben. Ezeket az ügyeket azonban készségesen fölkarolják azok, akik pillanatnyilag nem állnak a legerősebbek között. Egyetlen lehetőségük ez arra, hogy egyszer talán újra a legerősebbekké váljanak; ez közismert dolog.

Ez a gondolat talán sérteni fogja; de tévedne. Ön nem egyenlő az Egyházzal. Azokban a korokban, amikor az Egyház a legkegyetlenebb hatalombitorlásait követte el, lekipásztorai sorában önhöz hasonlók is voltak. Az ön jóhiszeműsége nem biztosíték, legyen bár ön szerint egész Rendjével azonos. Nem láthatja előre, mit hoz majd a jövő.

Ahhoz, hogy az Egyház jelenlegi küldetésében hatékonyá váljék, és valóban behatoljon, mint egy ék, a társadalom életébe, nyíltan meg kell mondania, hogy megváltozott, vagy hogy meg akar változni. Másként ki venné komolyan, miközben az inkvizíció jutna az eszébe? Bocssáson meg, hogy az inkvizícióról beszéljek; ön iránti barátságom, ami önön keresztül Rendjét is illeti, olyasvalamit idéz föl ezzel, ami nekem rendkívül fájdalmas. Mert létezett. A korlátlan hatalmú Római Birodalom bukása után az Egyház volt az első, mely a XIII. században az albigensek leverésével kiépítette Európában a totalitarizmus rendszerét. És ez a fa sok gyümölcsöt termelt. És ennek a totalitarizmusnak az eszközeként használták az *anathema sit* két kis szavát.

Egyébként e módszernek sikeres átszarmaztatásával kovácsolódtak össze mindazok a pártok, melyek napjainkban alapját vetették korlátlan uralmuknak. Ezt a folyamatot különösen szemügyre vettem a történelemben.

Bizonyára az ellentmondás gögjét olvassa majd ki soraimból; túlságosan fölöttem áll, amiről így beszélek, és nincs jogom, hogy értetlenül menjek el mellette. Ez nem az én hibám. Gondolatok ötlenek föl bennem, tévedésből, s azután, belátva tévedésüket, egészen eltávoznak. Nem tudom, honnan származnak, sem azt, mennyit érnek, de semmiképp sincs jogom megakadályozni jelenlétüket.

Isten áldja. Kívánom önnek a lehető legjobbakat, kivéve a keresztet; nem szeretem felebarátomat, mint önmagam, önt azonban különösen kedvelem, mint maga is észrevehette. Krisztus azonban megajándékozta szeretett barátait és valószínűleg mindazokat, akik szellemének sarjadékai, hogy ne lealjasodáson, tisztátalanságon és szorongáson át jussanak el hozzá, hanem örömben, tisztán, folytonos szelidségben. Ezért azt kívánhatom önnek: ha egy napon az a dicsőség érné, hogy az Urért haljon meg, mégha erőszakos halállal is, ez örömben, bármiféle aggodás nélkül menjen végbe, és csakis e három boldogság (*mítes, mundo corde, pacifici*) illik önre.

Ez a kívánság nem pusztán az emberi barátság gyöngesége. Bármely, találmokra kiválasztott ember számára meglelem az okokat, melyek tanúsítják, hogy a balszerencse nem felel meg neki; vagy azért, mert túl középszerűnek látom ilyen nagy dologhoz, vagy mert épp ellenkezőleg, túl becses ahhoz, hogy megsemmisüljön. Nem mulaszthatjuk el súlyosabban a két főparancs közül a másodikat. És ami az első parancsot illeti, ezt még borzalmasabb módon szegem meg, mert valahányszor Krisztus keresztfeszítésére gondolok, az irigység bűnét követem el.

Fogadja, mint soha eddig, és örökre, gyermeki és gyöngéden hálás szeretetemet.

## HEGYI BÉLA VERSEI

### **Pluralitás**

*Nekem ez,  
neked az,  
kinek a tél,  
kinek tavasz,  
neked az egész,  
nekem fele kész*

*Neked így,  
nekem úgy,  
kinek a víz,  
kinek a kút,  
neked a szabály,  
nekem az arány*

### **Egy intrikushoz**

*Meddő a törvény: te áthághatod  
ahányszor, s amikor akarod.  
Minden jóság talmi eszköz neked,  
tugadd vélt és valódi érdeked*

*Meddő a lelked: semmit meg nem ért,  
nem küzd tulajdon emberségedért,  
crszény dagad degeszre szíved helyett,  
nem tart, nem vonz a fölös emlékezet*

*Meddő a tested is: csupa könnyök,  
itt is, ott is, könnyök nőtt mindenütt,  
jobbra meg balra gyakran forgatod,  
te kétszínűségben megátalkodott*

### **Konzekvenciák**

*ki őrizheti meg mit elhagytak a mezők  
ki lophatja vissza mit elhullajt a föld  
ki várhat gyermeket terméketlen öltől  
ki vet pusztulásra daccal reménykedőt*

*ki mer szólni némák tekintete előtt  
üvegszemek mély csodálkozását ki látja  
angyali béke himes titkával érkezőt  
ki hallaná meg ha nem verdesne szárnya*

*ki szeretne többé csókok cseréje nélkül  
karok sóhajok éji gótikája mit ér  
mit áldozna fel az újrászült jövőből  
ki nem az ígétől csak a kenyértől remél*

## K r i m i

Hiába kopogtak.  
Nem nyílt ki az ajtó.  
Betolták erőszakkal.  
A zár kiszakadt.  
Perdülve-csörögve hullott  
földre a kulcs.  
— Hol van?  
Nem felelt senki.  
Ott feketéllett az asztalon  
a racsoramaradvány  
ki-tudja-mikorról.  
A házmesterné felszólt:  
— Tegnap elvitték a halottat.

Egy sereg kérdés maradt  
megválaszolatlanul:  
Hogy került kulcs a zárba,  
mikor üres volt a lakás?  
Kik vitték el a halottat?  
És egyáltalán: most miért jöttek,  
kiket éltében sohasem láttak?  
Miért nyitottak ajtót rá  
rokonok? szomszédok? barátok?

Hogy elzárják a gázcsapot?

## T e s t v é r e m v a g y

bűnöktől mentes tolvaj vétkező  
ármányokkal játszó ártatlan béke  
gondos gondolattól veritékező  
mezítelen öl szeplőtelen-sége  
téboltytól ittas kurta álmodás  
büntetést vérző suta irgalom  
valós dolgok közt surranó varázs  
sértett napoknak éber oltalom  
hatalmat vesztett szabad emberség  
hittel szédült csillagos hitetlen  
vak kételyek kínjától ferde ég  
lakatlan sziget hazug híveknek  
pagodák méla hűvösétől áldott  
maszkos lélekbe fúló rettenet  
metszett szívvel jósló Jeremiások  
poklok tüzetől vörös szekerek  
zsinagógák roppant hajóján utas  
arcok kövén száradt béna ráncok  
megalázott tenyér öklétől makacs  
jövőt nyitó múltba borulások  
átokkal megvert minden menthetetlen  
könnyek tüjétől izzadt értelem  
hamis gyöngyökkel torkig etetettek  
szomjas oázis szakadt térképeken  
bizalmat váltó csendes pihenő  
hamvas fáktól irtott árva liget  
pőre testeket vedlő temető  
holnapok árán jogos szelidek  
kozmoszá serdült gyermeki világ  
hiányzó részvét tartós türelemben  
szeretet mely segítségért kiált  
ember ki élne mindig emberebben  
okos újjal versenyző tiszta látás  
megértés ismét erőre kapott  
torlódo remény örökös megváltás  
időre várt kései Jézusok...

## A z e m m a u s z i ú t o n

Kozmikus hajnal gyűlt ki arcodon,  
idegen Napon száradt a ruhád,  
szemedben féktelen béke honolt,  
Föld nem fogadhat be soha tovább.

Kérdeztem, merre vezet ez az út,  
követni Őr mögé hogyan lehet,  
galaxisok rendjén innen vagy túl  
lakoznak mennyek, poklok, édenek?

Kértem, egy utast vigyél magaddal,  
egy kísértőt, ki csomagot cipel,  
fénysebesen szolgálatodra van  
Tejutak kanyargós öbleiben.

Megmossák lábad utazás után,  
csillaghamutól fésülik hajad,  
a lélek titkos radarjelein át  
az emberiséggel összetartanak.

Együtt költik veled a vacsorát,  
éjjel őrhelyeden felváltanak,  
pihenj te is addig, míg a világ  
más oldalára fordul ezalatt.

Néztél. Szegző tekinteted előtt  
mind mélyebbre buktattam arcomat.  
Mint kit légnyomás ért, nem volt erőm,  
hogy utasként felajánljam magam.

# A BAGÓ STORY

## Séták egy pulival

### VI.

Írta LATINOVITS ZOLTÁN

Merre menjünk? Éva Amerikából jött, én a zárt osztályról. Éva a kínból, aggodásból, én a biztos-bizonytalanból. Éva 25 éve van a Vígsházban, a változóban ez egyetlen állandó. A sok ismeretlen egyenletben a konstans állandó. Én vándorló vagyok, újat kereső, lázasan lázadt bolyongó. Míg magamat keresem, másokat is magukhoz kerítek.

Merre menjünk? A kiábrándító Amerika, a véges tévedések közül, merre menjünk? Menni kell, menni. A fiatalokhoz. Az új hullámban kell megfürödni Balaton előtt és Balaton után. Pannóniába kell menni, az ösleletekre épülő új utakon szétnézni. A fiatalok, Kaposvár, a színház megújulásának fészke. Menni kell, megújulni, körülnézni a kis országban, merre készül a jövő. Talán csatlakozni lehet, talán megropogtatjuk meszes csontjainkat, széthúzával zsugorodó idegeinket, felfrissítik megfáradt ereinket.

Kaposvárra megyünk és Veszprémbe és Kecskemétre.

Pakolunk, frissen, mint fiatal nászutasok, megmártózni a fiatal hullámokban. Hátha rosszul keressük — külön-külön a közösséget, talán bennünk van a hiba, talán ősz hajunk alatt már nem a régi szív dobog. Talán hiába maradunk, hiába keresünk Pesten, vidéken, talán meg kellene újulni. Hát megyünk szárnyverdesve a gyönyörű őszbe, mezőkön, hegyeken, erdőkön keresztül vidékre a jó szagú, jó lehelletű friss reggelben. Bagó pulink a Zsiguliban ezúttal a hátsó ülésre szorult, a hosszú utat nem jól bírja, unja az ezerszer látott elsuhanó mezőket és fákat.

Megyünk a csodálatos új úton, új rettenő kérdőjelekkel és megszenvedett örök válaszokkal. Megyünk újraálmodott ifjúságunkkal, visszük magunkkal a visszahozhatatlant, az elvarázsoltat. A múlt síkos halai a poggyásunk, de Bagó a 17 hónapos immár gyerek, frissíti, éleszti életünket.

Megyünk a Balaton felé, a Non Stopnál megállunk, mint régen egykor, Moszkvából jövet, ahol egy bizonyos film-delegációval fesztiválon vettünk részt, — itt a Non Stopnál olyan Jaffa szörpöt, olyan kispörköltet ettünk sörrel, olyan kávéval ittunk, mint még soha.

Most ebben a gyönyörű kései nyárban, a fiatal októberi őszben reggeli reményt szörpölünk, meleg, citromos teát, rántottát. És Bagó boldog, az érszűkületem is, megmozgattunk magunkból egy-két lábat, eret, koleszterint termelünk, hadd rakódjon le, fiatalok maradunk csak azért is. Hiába üzen le Hortobágyról az ősz, a pannón dombok megfiatalítanak, ha ráborulunk. Bagó labdázik, lábunk vele mozdul, csodaként megyünk, mert immár látszik, hívják a szív hatalmát.

Beszívtuk az ünnepi fenyőillatot, a távoli völgyek illatát, felszívtuk az út szép, nemes, beton-szürkéjét, a fák lankadatlan zöldjét, a füvek maradé har-matát, Bagó barnásfekete fiatalságát, az ifjú ősz minden ősi nyárszagát. Bennünk a mozdulás vágya, talán ugyanaz a kalandszomj, mely a régi sumirokat, a legerősebb élni akarást a pulival és a komondorral a nagy hegyen átmozdulni lendített. Bízunk az ifjúságban. Bízunk Kaposvárrban, a fiatalság káprázatában. Agyagos tagjaink könnyedén mozdulnak a fiatal sumir ritmusában.

Visz tovább a kocsí. Éva vezet, ez az ő kocsija, karambolom óta. Nagy árat fizettem, hogy visszaszerezsem, visszafizessem a kocsiját. Az ember nagy árat fizet a lehetetlen elleni harcában, hogy társa lehessen. Társ. Aki mozdulni és mozdítani, ugrani és ugratni tud, ugratni Isten felé, arccal a Nap felé fiúval-kutyával a lábánál.

Lassítottuk Zamárdinál, hiszen megérkeztünk, a tó beüzen, beüzennek a fák, a szabad kutyák, a vitorlások: a Balaton kitüntetései. Üzennek a halk, hosszú,

ősi szelek; csillog az út a napfényben, a vénasszonyok nyarában. És a vénasszonyok ifjabbak és okosabbak, tüzeesebbek a nyaraknál. A vénasszonyok, a nagymamák tartják bennünk az isteni lelket és melegítik teleinket.

Megmásszuk a földvári dombot, kitárul a tó, Isten tava, Badacsony felé — a benzinkúttól idetetszik Badacsony nőszeme. És a kék, a zöld, a szent pasztell, Isten rajzolata. Benzint is veszünk Kaposvárig, és rövid Bagó-játék után Őszdön át röpillünk Szemesre.

„Bagókám hol vagyunk” — gügyögöm az ablakon kitámaszkodó Bagó-ducénak, de a szemesi régi templomnál még nem sejtí, hova is jöttünk. De amikor áthaladunk az új sorompón — a régi megszaggatta ősi ruháit és miniszoknyára váltott ébresztő lámpákkal, — áthaladunk a sorompón, a régi síneken, ahol 40 éve bronz kétfillért lapítottam az öreg füstös mozdonyokkal, elsuhan előttünk az ifjú-agg móló, befordulunk a Semmelweis utcába, ahol 30 éve még agyagút vezetett a semmibe, Bagókánk nyivákolni és hüppögni kezd, ugrál Éva és az ablak között.

Ithon vagyunk Anyám utcájában, a régi homokpartnál, a hullámok elhunyt sirató-meséjén, Újszemesen. Nyárfák kísérnek, örömkönnyeiket siratják. A nyárfáknak kötelező a hivatalos nyár végeztével elhullatni leveleiket. A kocsí ropogatja a napsütötte hulló leveleket. Fékezünk. Megérkezünk.

Vár a lécből készült kerítésajtó, az újrifestett öreg kunyhó, vár Kuki, a régi tábornok kutya, vár a közel, vár a régi ifjúság.

Szemerke az eső, Bagóval ki kell sétálni náddal szegett kis fürdőöblünkbe. Nád között, nádtorzsák felett egy ácsolt pallón kell kiszüremelni a vízhez. Balra messze, ősi párában Badacsony. És Bagó már eljáta körtáncát a talpalatnyi megmaradt homokon, már a vízből jön elő. Simogatják a nádat a szőke-sápadt hullámok. Mint a siratóasszonyok, jönnek összefogózva, siratják a nyarat. Megszívjuk magunkat a simogató, életet adó levegővel.

Szemerke az eső. Lellen vagyunk, I. osztályú vendéglőben, ahol az állami vendéglátóipar miniszoknyás kisasszonyai komoran és drágán szolgálnak, nem szívesen, hiszen magyarul beszélünk. A magas árakhoz és bekönyált öntudatomhoz rossz Újházy tyúkleves, még gyengébb húsétel tartozik. A szomszéd teremben az idegenek furcsa módon nem érzik a magas árakat, csak a vörösbor ízét. Énekelnek, kurjongatnak hozzá. A fizetőkisasszony a legkomorabb. Mintha szemtelen is lenne. Balatonnál, ősszel nem kell az ilyesmit észrevenni. A Vörös Csillagban viszont kedvesek, de az étterem tere rettenetes. 1950 táján épült.

Szemerke az eső, elbúcsúzunk Anyáméktól. Elindulunk a 67-es úton délnek. Szép somogyi falvak között kanyarog az út lefelé a dombokon. Jegenyék és cseresznyefák, fenyők kísérik az utat. Jófajta út, kedvünkre való. A templomokat nem hozták még rendbe, de sok új ház épül. Ezek azok a színes házak, amelyeknek terveit stencilezik. Északon és délen, keleten, nyugaton — földszintes „sátortető” lakótelepi házak. Csiricsaré színekkel festik, háromszögekkel. Szerencsére a régi fák és a magasra nőtt ősi virágok takarják a házakat. De jó, egészséges házak, jobbak mint a vályogházak.

Somogyban kevés a tévé-antenna. A gyerekek egészségesek. Sok kutya, kevés gyerek.

Szemerke az eső, majd Kaposvár határában zuhogni kezd, kiadós nyári eső. Szomorúak vagyunk, a depresszió ködfátylai ereszkednek ránk. Bagó alszik. Keringünk a városban, az autóstér nem ad kellő eligazítást. Kérdezősködés után: a kisvárosi állomás duzzasztott raktárai között fák. A fák között egy elvarázsolt, színes kastély.

A színház.

Megállunk a színészbejáratnál. Bemegyünk a portára, megmondom, kit keresünk. Sajnos mindenki ebédelni ment, ki-ki erre-arra.

— Lesz ma premier?

— Lesz.

— Kaphatunk jegyet?

— Honnan jöttek?

— Pestről — mondom elmélázva...

— Öt órákor tessék érdeklődni, akkor jönnek be a titkárságra.

Szálloda. Dorottya szálloda.

Jó homlokzat, szecessziós betűk. Rekonstrukció.

Kétszer megkerüljük a tömböt, míg végre négy autó között parkolni tudunk. Kipakolunk, megyünk a portára, elől Bagó.

Személyi igazolványok. 205-ös. Csak mára. Cipekedünk két magas, régi emeletet a modern szállodában. Nincs, aki segítsen.

Megtelepedünk. Éva a szekrényekbe pakol, hátha otthonosabb lesz a szoba. Két ágy, egy asztal, egy szék.

Képek a falon. Ülőkád.

Levonulok az étterembe. Két máj Bagónak, 3 deci vörös nekem.

Megpróbálok írni. A szomszéd asztalnál ismerősök. Kritikusok és a színház segédrendezője. Beszélhetnékem van, átülök. Rokonlelkek. Pestiek. Legalább itt találkozunk Kaposváron az étteremben. Legalább itt találkozunk, mi, akik csinálni akarjuk, ők, akik nézik a világ színházait és utaznak, összehasonlítanak, kritizálnak. Mert már fiatal, értelmes, tisztaszemű kritikusaink is vannak itt-ott, akiknek végre nem az az álláspontjuk, hogy eladják azt, ami rossz, lélekromboló és sikertelen. Ítéleznek, és helyesen ítéleznek. Kár, hogy nem figyelnek eléggé iránymutató szavukra.

Éva is lejön, jófajta színház- és emberszagú beszélgetés alakul ki. A legvégén van a színházi élet nagy átalakításának lehetősége. Emlékeznek könyvemre, rendezéseimre, hányattatásomra, becsülnek minket és szeretnek.

Lassan következik a reményteli előadás, elbúcsúzunk. A színházban újra találkozunk. Fizetünk, felmegyünk a szobába, lelkesen készülődünk, öltözünk. Bagó otthon marad szegénykém, gyalog indulunk, meleg szóval, nagy várakozással a színházba.

Jól öltözött, elegáns emberek, jó emberek innen-onnan, Pestről és vidékről, színigazgatók és főrendezők és kritikusok gyülekeztek össze. Tehát mindenki vár valamit. Újat, magyart, fiatait. Az öreg színház megifjodott, a tanács erős támogatásával kifestettek mindent, kimázolták a régi falakat. Udvariasak vagyunk és fesztelenek, szinte érezzük, hogy szépül a város és jó a futballcsapat. A karácsonyfagyújtás fogalma az igazgatói páholyban, mikor a tanács kiküldötte megnyitja az évadot és az előadást. A színház igazgató-főrendezője áll a tanácsi küldött mellett, aki a színház fejlődéséről, a város fejlődéséről beszél, dicséri a fiatal társulatot, kitüntetést ad át az igazgatónak.

Elindul az előadás. Dermedten figyelem a meggyülő fényekben, hogy fűkoc-kákkal van tele a színpad. Középen a deszkákra homokot szórtak. Zenekar is van a színen, fűborította dombon ülnek és uralják a színpadot. A cselló meleg barnasága vezényli az előadást. Pedig ez a zenekar csak kíséri az előadást, tehát képből nem uralkodhat a színpadon. És karmester is van, aki időnként a földön lapoz, hátát mutatja a fényben a közönségnek.

Lassan gördülnek a jelenetek; tehetséges, ügyes színészeket ismerünk meg. Közben habszivacs szőnyeget terítenek a homokra és az izgatott színészek felkunkorodó végeibe belebotlanak. A homok pedig száll a fűre, közönségre. Ezúttal nem kód, hanem homok. Mert hiába a fiatalság, ha nem melegít fel, nem perzsel. Ha nem segít a mindennapok Gruséjának megszállottá válni, tigrissé, oroszlánná a rossz elleni harcban. Az előadás nem rossz, mégis, mégis sokszor jut eszembe Bagó, aki egyedül van a Dorottya szállóban. Több mint egy óra az első rész, hidegek és ünnepélyesek maradtunk, lefoszlott rólunk a várakozás boldogan remegő selyme.

Bagóhoz akarok menni, de Éva kéri, hogy nézzek még egy felvonást. Már lassan fél nyolc óra van. Eddig unatkoztunk, sajnós, a sokéves tapasztalat azt mondja, hogy ez az első felvonás már csírájában hordja a hasonló folytatást.

Fél tíz, mikor vége a második felvonásnak, és végre Bagóért megyek. Már várt. Örömmel jön velünk a drinkbarba. A kollégák elmondják, hogy egy musicalra készülnek, és hogy ki rendezi.

Ez az ember azonban valamiféle téves elképzelésből instrukcióit, rendezői utasításait kizárólag szexuális alapról indítja. Hol van itt a félreértés? Először is a szexus magánügy, a színháznak jóformán semmi köze ehhez nincs. Másodsorban, aki a szexust tartja az ember primér megnyilvánulásának, az kamasz. Mint már egyszer említettem, a színház gyermeki. Gyermeknek vagy gyereknek játszanak a színházban és nem kamaszok. Mert akkor, ha ez nem így van, az

előadás nem lehet eleven élet, lüktető boldogság és virágzás. Akkor lehet értelmes és érzéki, de ez engem hidegen hagy. Minden konvencionális és fakó előadás, minden színházi este hidegen hagy, ami nem a szívemhez folyamodik. Az előadás gondolkozzék a szívével és érezzen az agyával. Ettől a felnőtt közönségben előbújva a gyermekkor, a játék felgyújtja a szíveket, és az érzelmek megnyitják az értelmet.

Bagó a szőnyegen kecsesen, figyelmesen fekszik, jön velünk a színház pinceklubjába, lassan csak végére ért az előadás. Háromnegyed 11 volt, mire véget ért.

Miller azt írja, hogy a közönség kétszer negyvenöt percet bír a színházban is, pályán is. Ebben az előadásban tehát egy dupla előadás rejtezik. A Madách Színházban Psota Irénnel és Márkus Lászlóval 10 óra 10 percig tartott ugyanez a darab hétórás kezdéssel.

Talán a fű, talán a homok, talán a homokon kunkorodó szőnyeg az oka a hosszú estének. És ha meggondolom, a műszak mit dühöng, míg a közel 100 négyzetméter fűkockákat felrakja! És hol tárolják? És tájelőadáson vajon a helybeli tsz fogja kiásni a gyeptéglákat? Hogyan szállítják a morzsolódó fűkockát? Egy előadásban, ahol még az emberek is stilizáltak, épp a cselló, a fű és a homok reális. Hol van a szervező, átfogó gondolat ebben az előadásban?

A faburkolatú pincehelyiség már tele van. Mindenki zsi bong, a kollégák, akik szíves szurkolásra gyűltek össze és a lemosakodott, fáradt színészek, akik titoktalanok és varázsnélküliek voltak a színpadon. Ülünk és állunk és szenvedélyesen vitatkozunk, de nem a sötétség, nem is a kétségbeesés, hanem valami fáradt boldogtalanság üli meg a szemeket. Camus mondja, Camus a boldogtalan: a művésznek erősnek és boldognak kell lennie, mert ha maga is roskadozik az élet terhei alatt, nem tud segíteni. A művészet pedig a legmagasabb értékű segítség az embernek. A művészet ad erőt az élethez, a harchoz, feleszméléshez, szerelemhez és barátsághoz. A gondolathoz.

Fél négy van, mire a vizenyős ködben Bagóval hazakullogunk. Fáj ez a verezés. De azért alszunk; napfényes reggelre ébredünk és tejet, teát, tojá st eszünk a miskolciakkal, akik fiatal rendezővel szintén erre az előadásra készülnek.

A reggeli ehető, a miskolciak kedvesek, már meg is hívnak az előadásra, fogadkoznak, hogy az jó lesz.

Útunk a tisztítótűzből a mennyországba viz: a Balatonra. Mednyánszky-szép erdők, Ferenczy-szép falvak és Egri József-gyönyörű a Balaton! Szárszón eszünk bámulatos levest. Nagyapám mondta, hogy egy konyha próbája a leves, és egy jó kis levest mindig meg lehet enni. Jó az agynak, ágynak, gyomornak, szívnak. Esszük a levest és még szomorúságunk felbűtögi a tegnapi estét. De a leves aranyárságja, a répák fehére-narancsa, a tézsza olvadáékony zamata, a paprika pirosa jószándékkal locsolgatja tegnapi napunk temetővirágait. Ibolyák és rózsák nyílnak bennünk, mikor a rántott csirke és a lengyel sör elébünk mosolyodik.

A feketét Tihanyban isszuk a Regében, a teraszon, a világ legtündéribb, legfényesebb teraszán. Egyedül vagyunk víz és ég között, a vendégek, ősi magányosok fáznak és az olajkályhához vonzódnak. Megvigasztal a szépség, és ahogy a tejszínes feketét isszuk, elgondolkodom, hogy az, aki Pannóniában rendez, nem Tihannyal veti össze munkáját. Nem a fákkal, a házakkal, a szépséggel? Pestre futkározik a presszókba? A pesti előadásokhoz méri művét? A magasugrás 230-as korszakában 180-ra teszi a mércét. Pedig a fiatalok tudnak még magasat ugrani. Mi már csak a maratoni távolugrásainkat emeljük feljebb, feljebb az ég felé. A nép felé. A szocializmus fényében a magasság felé.

A Marinában szállunk meg. A szálló előtt a hatalmas, füves part, a víz, a szélvédő kosarak, a stégek. Süt a nap és fürdeni kell. Istenem, hogy simogat a selymes, anyai kéz. A párnás víz. Hogy omlik a homok a lábunk alatt. És uszom a kék tóban, hűsít, imádkozik, susog a víz, zsolozsmázik a nádas. A nem sárguló gyönyörű nád. Utána megint a nap teríti rám aranypaplanát, és boldogok vagyunk és üdén felejtünk, és már meg sem bocsájtunk. Fürdjön az a szemüveges gyerek. Mossa meg a lábát, próbálgassa Tihany felé a szárnyát. Mozogni, élni, szeretni, mozogni. És az ember boldog lesz, mint hal a vízben. A színész, a rendező, a színházi ember repülő hal. De kik tanítják a halat repülni?

Az alkonyban, arccal a tihanyi szigetnek, a Baricskában esszük gyertyafény-nél a bográcsgulyást, és locsoljuk a gyomrunkat. kiszáradt torkunkat arási selymes borral, és ma már harmadszor vagyunk Krúdy világában boldogok. Nem

győzött ma este sem az ördög, a mólón állunk a vitorlások övezte pallón vitorlások kikötőhelyén, Bagó boldog, szaladgál a fűben, az úton, a vízben. Szeretjük egymást. Ez sem akármilyen színház. A színház a szeretet szerelme. Az emberszeretet szerelme.

\*

Úttalan úton, csapdákon, küzdelmeken keresztülgázolva élünk, bízunk, hiszünk, győzünk. „Bizvást mi benn vagyunk a fősodorban — hajóink előremergy.” A Fény felé, a Szocializmus felé, a Magasság felé.

(Vége)

## ERDÉLYI JÁNOS ISTVÁN VERSEI

### A m u l e t t e k

#### A HAL

*Amikor a Himalája délnyugati havas süvegét látom, behunytt  
szemeim alatt is csillog a fehér világ, hajnal van vagy  
nagy alkonyat közeleg, kutyám a kávécsesze virágának  
távoli illatát nem érzi, a lángoló, vibráló csont körül  
csahol, beszélgetni akar, én pedig sirva dőlök a  
legszebbik szűz ágyba.*

*Fehér papírlapok illatoznak, most távolból mennydörögve  
sugároznak a régen leírt ős-szavak, betűk.*

*Főnt megint szecessziós felhők, lótuuszillatú, de dühös  
áramlás, és a végtelen csend kitérult kapujában  
találkozhatunk a hősökkel.  
Itt a körtefánk virágzik a hangyák szinte tébolyult,  
színes menetében.*

*És az óriási polinéziai Hal úszik a levegőben,  
tűzes ikrákat hullat a tájra,  
a mennyei Hal a törzsfőnök sírjánál lebeg eksztatikusan,  
eljött, fején ragyog az ékszerkorona!*

*Mi pedig imádkozunk az örökmécsesek fényében  
a bennszülöttekkel, zene szól, a zenészek láthatatlanok.  
Most távolból mennydörögve  
sugároznak a régen leírt ős-szavak, betűk. A Zöld csónakot  
felkapja a vihar, a csodálatos Hal még magasabban úszik,  
eléri a Lótuuszillatú felhőket.*

#### BADACSONY ÉS A TIHANYI FÉLSZIGET

*Egyre többet jön szívemhez a Balaton. Éhes farkascorda  
hiába közelíti meg, én védem a lovagi páncélzatban, kezemben  
a zászló, rajta a vérző hattyú-szimbólum. Fegyveremen piros  
szegfűcsokor. Tél veri ablakomat, puha inka gyermekbánattal.*

*A lány köménymagot válogat, szivárványpagodára mennyországot,  
ezer keresztet rajzol. A lány eltűnik, Sas száll, száz  
galamb turbékol, a tél szederindája megint rámhajol.*

*A Badacsony és a tihanyi félsziget ekkor felemelkedik, követi  
a Hal útját, úszik tovább a hosszú Mesével, az óriási Mesével,  
a Bahama szigetek felé.*



*A hang irányában: az üvegember örökre elment...*

kristálytiszt a kép,  
a remetebarlang mindig nyitva lesz,  
mézes vízzel oltsd keserű szomjádát,  
a háromszög két oldala misztikus,  
a tenger, óceán új halrajt küld fájdalomában,  
a kőpiramist arannyal és topázzal bevontuk,  
fáklyafény-szötteben éhes leszel a régi  
balzsamos zenére,  
a kenguru és a zsiráf megbabonázva fut,  
Noé bárkáját készítik a menekülő  
és titokzatos lépésekkel haladnak.

*A hang irányában: az üvegember örökre elment.*

#### TISZTÁNLÁTÁS

*Keresztszerűen széttárt két karommal hatalmas, nehéz  
hajókat, hegyeket vontatok, hatalmas álmot látok: az atomkort  
mint súlyos kőszobrot vontatom, az öröm új birodalmát,  
egész testem ragyog, egész testemből és lelkemből sugárzik  
a szivárvány, és szivárványrengeteg marad lépteim,  
lélegzetem után is.*

## Ezüst és arany

Amikor az ember több év írásait egyberendezi, s folyton újra elolvasa őket, egyszerre hideget érez a szívén táján: vannak szavai, melyek belső füle hallatára megsüketülnek, kifejezései, melyek belső szeme láttára esnek össze, a jónak, sőt páratlannak érzett hasonlatai sántikálnak, vannak mondatai, melyek panganak, mint a kályhacsövek. Meszes testrészek éktelenkednek a dobogó szív körül; bár az írás járóképtelen, él. Az emberen átfut a pánik. A szellem fölfogja és leleplezi önmagát; kimutatta az idő, hogy (a legjobb esetben is) tévedett. Hagyján, hogy megroppant egy-egy ízülete, hogy rés támadt a teljesség stílus-bőrén, de a sebből nem csöppent ki vér! Nem csöppent ki semmi, csak valami finom por szitált elő, mint szű nyomán az ablakkeretből.

Az embernek feszes és sápadt lesz az arca, a füle kigyullad, s döbbenően figyel a kegyetlen alakválto-

zást. Lassan forgatja a lapokat — könyv? kézirat? vázlat? oly mindegy! —, mik láng nélkül elpörkölődnek a kezében. A semmit tartja. De mit...? S hogyan...? Hosszú és üres szünet következik. Eltarthat órákig, hónapokig. Évekig. Válságnak hívják, amúgy közönségesen. Aztán valahol a lélek alagsorában, egy nyomorult matracról mocorgás hallatszik. Ing dereng ott? Valakinek a mezítlába ragyog, de a hangján kívül mindene belevész az alapozó sötétbe: *Nem igaz. Én ott voltam. Az születés volt.*

Az írás lehet rossz, zöröghet a kép, mint egy rozsdás redőny, a mű dőcöghet, s széthullhat az úton, de a gondolat, az állítás igaza, s ereje, az nem. Az újraéled. Sőt, mint ha a levelek azért hervadnának el, hogy a mag nőjön új létbe, méltóbb, növényibb csupaszságban. Hogyan van az, hogy *a mű*, ez a földre szánt sárkány olcsó papírkészít-

ményként, mindig újra fölleben, ahelyett, hogy intő dübörgéssel, súlyos farkával árkot húzna a szántáson, erdők alatt ügetne? Csak egy villanás marad meg belőle eredeti szépségben, tüzesen, láthatatlanul. Mégis mindig sárkánytalpú angyalt tervezünk a földre; azaz, embert. S hisszük, egyszer talán az a villámlás belé áll, benne szíveként kivirágzik, s így remekmű születik... Alkimisták vagyunk, aranycsinálásra vágyakozunk, de csak galvanizálunk, krómozgatunk. Az ezüstje néha sikerül.

S mit kezdjünk vele, ha olyan valakivel szembesülünk, aki anélkül készít aranyat, hogy akarná, sürgőldödni, gyűjtené? Az igazi arany a nagy pazarlóké, akiken áthatol, át-süt, akiket ez az arany csak szítának használ — és *valóban* használ —, s átözönlik rajtuk a világba, megállás nélkül, be a poros, bűzös, omladékos emberi odukbá, priccsek-re, és kolduló tenyerekbe: a kalkut-tai Teréz anyáról beszélek.

Mindenki tudja, kicsoda ő. Kár róla himnikus hangon beszélni, csak a hitelét rontanánk; korunk egyik legnagyobbja. Nem lehet már fölfedezni sem, mert — ha máskor nem is —, a sokfajta díjak neki ítélésekor megemlékezik róla a világ. Róla a világ. Róla, igen, hogy nyugtatgassa lelkiismeretét; de nem a nyomorultjairól, holott Teréz anya miattuk az, *aki!* Ez a vasba öltözött világ, amelynek antipólusaként jelent meg, akár a Krisztusa; az önmaga többszörös elpusztítására torkig gépesegett világban abszolút szegényen; az önmagát cikk-cakkban állító és cáfoló világban csak a szeretet szelídjeként; derűsen és bizakodón a félelmébe benyomódott világban, vackaikra vonszolva a haldoklókat. S így szól: „Testvérek, szeressétek egymást! Nincs más válasz, mindig, mindenkinek, s mindenre, csak Krisztus.” Fölülemelkedik a földi sán-

rendszereken, a szegények legszegényebbjeinek utolsó óráiba fészkel magát, és kijelenti az Egységet, tehát a Krisztust az Emberben.

Az ő aranya nem lök ki másfajta fémeket a lélekből, hanem átvilágít. Az ő aranya a szeretet cselekedetei, és semmi más. Menti az életet ott, ahol éppen van, mindenféle megkülönböztetés nélkül. Sebet kötöz, leprást gyógyít, haldoklót vigasztal, kukákból csecsemőket szed ki. A járda mellé bukott betegről patkányokat zavar el. Imádkozik és szervez. Testvérünk és anyánk. Tiszta élet, teljes szabadság, boldog szegény.

Képes a világot egy percre elhallgattatni. Nem vitatkozik, nem tesz szemrehányást, nem felesel. Iskolát, segélyhelyet, telepeket alapít. Nem cáfolja a szellem, az írás jogát sem. De elhallgattatja az író is: *nem a galvanizálás, hanem a szellem aranya gyógyítja a világot.* A szépség nagyon hasonlít Teréz anyára. Ő maga is nagyon szép; kicsi, okos, ügyes, erős, mosolyog, határozott, és fénye van. Virág a halál elmocarasodott kertjében.

Az igazi szépség is kiállja valamikor képpen a halál próbáját. Nem szóródik, nemcsak itt-ott villog, hanem szinte szép-ellenesen, a lét egészét magával ragadja. Nem biztos, hogy az áramlás fő irányában úszik, lehet, hogy visszafelé vagy az örvény magjához körkörös lemerül, de mindig a gyökeret keresi, s a finom háló fonadékában megül, s fölfénylik csúnysága. S ott derül csak ki, ebben a háborgó félsötétben, hogy át tud világítani mindent, *ami lét, s* óriási, mikroszkopikus metszetet mutat rajzolataival, örökké. A hullám elsimul. A fodrozat elenyézik.

Vasaszeres

**K ö z e l e d é s**

Pilinszky Jánosnak szeretettel és köszönettel verseiért  
és egyéb írásaiért

A könyv megirt lapjait fellapozni  
világnyi álmok kellenek  
a csecsemő tejszínű arcától míg  
eljutunk a feltámadás csendes napmelegéig  
a megtérés nem valamiféle  
trófealis állat sikeres elejtése  
nem rálelés a tárgyak világában  
elkallódott kába-köre  
bár sokan ezt tartják egyedüli célnak  
rideg számításokat végeznek s igazolják  
vagy elvetik hipotéziseiket a kapuk fordulón  
új hipotéziseket állítanak fel  
új törvényeket keresnek  
s az igazi értelem szavát kutatják  
a földi lim-lomban az esetlegesben  
s az összehordott zavarosképű Babel-toronyra  
tekintenek minduntalan elképedt imádó szemekkel  
és nem értik a nyelvzavart  
mit én oly igen megszenvedtem  
kutattam az emberben az emberen túl  
és innen is  
a csillagok rideg visszfényei alatt  
zuhantam úrben égtem a pokolban  
bálványok telhetetlen ölébe befeküdtem  
s az áldozatok megkínzottan nyöszörögve  
kivetettek maguk közül  
mint ki csillaggal bélyeges  
s ismét elindultam utamra  
tengerekbe merültem  
hallgattam mormolását  
szélütött malmaiknak  
tágranyílt szemem halak felszálló buboréka  
szétpattan a felszínre felmerülve  
szelekben ringtam kétségbeesve  
vadvizeket szűrcsöltem kigyóstól békástól madarastól  
köveket élesztettem az ölemben — hasztalan  
mert az életnek ára van

Sugárból font töviskoszorú fejemen  
a négy égtájjra voltam felfeszítve  
és sakálok mardosták bokámat  
minden nap sirba tettek  
aludtam önkínzó éjszakákat  
se enyhület se méregpohár  
aludtam örök éjszakákat  
s ha végre feltámadt a hajnal  
csalódtam újra csak csalódtam magamban  
árva voltam a dolgok jelenségek özönében  
árva voltam a megszenzteletlen lenyelt kenyérben  
árva voltam a déli fényözönben  
mert egy sokarcú arcot örököltem  
sajnálatraméltó konok pogány leány  
Az éjben nincs egy kézfogó kéz  
süket és vak absztrakciókban bujdokoltam  
egyre mindegyre fényt keresve  
s néha feltűnt egy kék sugár

csak egy-egy mozdulásnyi időre  
 amíg a pohárba beleisznak  
 rárepül egy madár a köre vagy  
 míg egy szó kigömbölyödik  
 A kristálynak íze-zamata nincsen — ehetetlen  
 csak fénye van és fénytörése — hihetetlen  
 és mégis kell hogy elhidd  
 a poklokban az önmaga poklán átevezettnek  
 megváltottnak  
 minden megnyilatkozását itéletét  
 bár a teljes fény nem is fér a fénybe  
 csak egy-egy villanás megtorpanás  
 Az igaz hogy a kövek feltámadnak a szerelemben  
 és sugárzik az éj a tiszta átizzadt öleléstől  
 de vajon annak ki fagyba és  
 álmatlan álmokba dermed  
 s magányában megváltást vagy halált remél  
 ki hoz kegyelmet ha nem az  
 kit szenvedései közt megtalál  
 A volt szerelmes kitérülködés  
 átkristályosodik a rideg éjszaka kárpitjára feszülve  
 valami sajátos zenévé  
 transzcendentális csillogássá  
 valamiféle istenmeglelő árulássá  
 de Isten ezért a kis árulásért nem haragszik  
 midőn a test és lélek furcsa kétfejú szerelemben dermed  
 nem haragszik mert hisz ha elárultuk  
 már szerettük őt valakiben  
 de örökre elárultatott nem akar maradni  
 visszavár az ágyakon viharokon  
 a sikátorok kanálisain át  
 visszavárja leányát fiát  
 a háza nyitva asztala terítve a találkozóra  
 és eljön az az óra

## BÚCSÚ TOLDALAGI PÁLTÓL\*

Az, akinek a koporsóját itt körülálljuk, és akitől most véglegesen búcsút  
 veszek pályatársainak, barátainak és annak a folyóiratnak a nevében, amelyhez  
 egész életében hűséggel ragaszkodott, és amely mindig kivételes kitüntetésnek  
 érezte az ő hűséges ragaszkodását, nem volt se irodalmi tekintély, se — mint  
 Kosztolányi mondaná — „közéleti kitűnőség”; költő volt, egyedül csak költő, sem-  
 mi más. De lehet-e fényesebb rang, sugárzóbb méltóság annál, mint ha valaki  
 költő, teljes szívvel és lélekkel, alkudozások nélkül, hivatása teljes tudatában,  
 sorsa teljes kockázatával, vagyis vállalva a mindennel való testvériséget, és a  
 mindennel való testvériségben a menthetetlen magányosságot? Toldalagi Pál köl-  
 tő volt. Semmi más, csak költő; tehát a legtöbb, ami egyáltalán lehetett. Sokat  
 próbált nemzedékében ő volt az az ifjú Orpheus, aki úgy indult neki az életnek,  
 majd később az alvilágnak — nem ugyan egy elveszített kedves, de egy elveszi-  
 tett édesanya után —, hogy semmi mást nem vitt magával, csak egy törekény-  
 ségében is törhetetlen lantot. Azzal röppentette szárnyra előbb az ifjúság har-  
 matos csodáit; s azzal próbálta türelmessé bűvölni utóbb az emberéletre éhes  
 szörnyeket, akikről akkor nagyon jól tudta már, hogy — mint Orpheust — előbb-  
 utóbb széttépik őt is.

Utolsó, kis híján posztumusz kötetének elején már ezt az arcot látjuk: a szí-  
 gorút és illúziótlant, aki mereven, józan döbbenettel szemléli a közeledő szörnye-

\*Elhangzott a költő temetésén, 1976. április 26-án az óbudai temetőben.

ket. Pedig milyen gyanútlan boldogsággal indult! Aki valamely könyvtárunk mélyén abból a hármaskönyvből, melyet pontosan negyven évvel ezelőtt tett irodalmunk asztalára három fiatal író és jóbarát, előkeresi az ő karcsú verseskönyvét, a tizből a legelső, a *Hajnali versenyfutást*, a költemények olvastán csordulig telik valami éppen elszármalni készülő, még ugyan a földön időző, de már arasznyival fölötté lebegő fiatalság ígézetével. Itt mindennek olyan íze van, mint harminthalom az érett szőlőszemen; olyan frissesége, mint a hamvas bőrön olvadó hópihének; olyan szikrázása, mint a kitárt zsalun becsapó kora reggeli fénynek; itt mindenütt harangok dalolnak, kutak kék vize csobog, kerti reggelik edényei csillognak, fehér terítőkön lombos ágak árnyai játszanak — és mindezt egy felejthetetlen hang idézi élénk, egy parányit patetikus, olyasfajta, mint a versek lilás hegyei közt visszhangzó harangoké, a mulékony boldogság tiszta, mozartian könnyű és fájdalmas ívelésével, hogy emlékébe negyven esztendő múltán is belesajdul a szív.

Pedig ha széttörjük a hang varázsát és elemezni kezdjük e húzamos és zsongító *bel canto* szövegét, egy realista ifjú mester áll előttünk, aki a holland életkép- és tájfestők biztosságával kezeli ecsetjét és rögzíti vásznára az élet túlcsoorduló, és néha a fájdalomig heves bőséget, egyszerre „minden való s valótlan részt”, mint egyik versében mondja; mégpedig olyan élethűséggel a „valótlan” és olyan emlékké oldódni készen a „valót”, hogy ettől utánozhatatlan nosztalgiával telítődik költői világa, saját szavaival szólva ez a „koravén ifjúság”, vagy mint másutt mondja, „tejszagú vénség”.

Mintha kísérletezések, mesteriskolákban töltött inasévek, próbák és útkeresések nélkül egyszeriben megtalálta volna, vagy mintha készen kapta volna, és aztán mintha többé nem is változtatta volna a hangját. Nincs látványos „fejlődése”, költői pályáján nincsenek váratlan, vagy előre gyanítható kanyarulatok, melyek után új utak és új kilátók következtek volna. Körülötte változott a kor, változott az ízlés, változott a vers; ő azonban, úgy látszott, nem változik; mert és tudott negyven esztendőn át, mit sem törődve az ének devalválódásával, sőt megcsúfoltatásával, írni és énekelni ugyanazon a hangon, alig rebbenésnyi változással itt-ott a kezdetől kész formában, és makacsul megőrizve minden formabontások és új formaépítések között a maga mindig kecses, mindig szerény, váltat határain soha túl nem lépő mértékét és arányait. Fölületesebb, tetszetős mutatványokért lelkesülő olvasók, kritikusok is megrótták olykor ezért; a nagyzenekarok és a lármás hangszerek menthetetlenül elnyomták ezeket a filigrán alkatú etűdöket, prelűdöket és szonátákat. Toldalagi Pált mindez nem zavarta; imponáló következetességgel írta tovább a *maga* verseit, s építette tovább a *maga* költői világát, egészen az utolsó, tragikus akkorig, amely után — mint szívsvorító utolsó versében írja — „a színpadról öregesen lelépett”, hogy immár végleg átadja művét a szórakozott jelennél többnyire méltányosabb és irtalmasabb jövőnek, s álljon szemünk előtt — Mallarmé szavai szerint — „tel qu'en Lui-même enfin l'éternité le change”, „ahogy az öröklét Önmagává avatja” (Weöres Sándor fordításában).

Vagyis igazi valójában. Mert nem pusztán csak fázó öreg gyermek volt egy lombjait vesztett idill közepén; nem pusztán csak dalnok, aki régi dallamait ismétli egy dallamoktól megcsömörlött világban; és az élettől sem úgy volt idegen, ahogyan fölületes bírálói mondani szerették. A kehely, itt-ott kicsorbulva, s néhány fájdalmas repedéssel kristály-rajzai közt, lehet, ugyanaz maradt; de milyen más lett benne az ital! Ami a kezdet kezdetén hűvös méz és must volt, az idővel megkeseredett, ecetté és epévé változott, a szenvedés mindennapi italává. Ez az ifjúságban oly elbűvölően éneklő költő egyre inkább *regisztráló* költővé lett, kegyetlen pontossággal rögzítve magában és maga körül a menthetetlenül közelgő pusztulást. És ha a *Hajnali versenyfutás* vagy az *Im üdvözöllek* szárnyaló dallamairól olykor Mozarthoz gondolt az ember, úgy most, az utolsó kótetek olvastán egyre inkább kellett Bosch félelmes festői látomásaira gondolnia. „A felizgatott képzelet / elem hoz ártó képeket, / torzszülötteket és varangyot, / kérdőjeleket író hangok / kíséretében nevetgélő / csontvázakat...” — és folytathatnám az idézeteket, melyek mind arra figyelmeztetnének, hogy ez a költő, akinek „virág kellett és tiszta ének, hogy el ne égjen, ne legyen még sajátmagának hamuja”, sokkal inkább volt a gyötrelmek és pokoljárások, mint a játékok és boldogságok költője. S ha játékos volt, „komoran labdázott minden-nél”, és egyre inkább „könyörtelen magányban”.

De az igazi költőnek a legvégső magány, a síré, igazában föloldoztatás a magánytól. Számára egy kiszámíthatatlan esélyekben gazdag út kezdődik a sírral: az olvasók élményében való sorozatos életre támadások határtalan útja. Hiszem, tudom, nála is így lesz. A „non omnis moriar” órá is érvényes: az ő műve is tovább fog élni. Vele is megtörténik a költészet közismert csodája, amiről mindkettőnk egyik kedves költője, Dsida Jenő írt egyik nagyszerű versében: ahányszor olvassák, annyszor teljeseedik be majd vele is „a költő feltámadása” — az utolsó szó, amivel búcsúzni szeretnék tőle: „És akkor / lám, fölemelkedik / Ő. / Ajtóhoz tántorog / és kimegy Ő. / A tártólú fenyves alatt / mellébe özönlik / a hús levegő, / meghajlik a szirti fenyő, / a sok suhogó / fa-titán. / S Ő / elrohan alkonyi fényben / egy lángszínű lepke után.”

RÓNAY GYÖRGY



A somogyvári Szent Péter dombormű. Magyar Kálmán „A korai magyar egyházszervezés történetéről” c. cikke a 381. oldalon.

# NAPLÓ

## VERSEK — PÁLYÁK

Olvasom a *Szép versek 1975*<sup>1</sup> antológiát. Ilyen szürke volna mai költészetünk? Nézegetem a *Költészetünk ma* című összeállítást az Új Írás áprilisi számában. Ilyen gazdag mégis mai költészetünk? Ilyen meghatározó, nagy versek születnek, mint Zelk Zoltán *Szivroham utánja*, Jékely Zoltán *Apavárója* vagy Rónay György *A nagy stafétája*? Nézzük még egyszer a „Szép versek”-et! Talán csak az első benyomás volt a rossz. Lehet, hogy az olvasó téved. Nézem az arcképeket. Hiányérzetem támad. Hol van Rába Györgyé? Tóth Judité? Pálos Rozitáé? Kartal Zsuzsáé? Káldi Jánosé? A kecskeméti Goór Imréé? Dudás Kálmáné?...

Nem, nézzük inkább, akik jelen vannak. Ezt az öreg arcot itt például, ezt az ősz haj koszorúzta magas homlokot. Ezt a képet — *Toldalagi Pálét* — úgy sem látjuk többé hasonló antológiában. Mert Toldalagi Pál, aki olyan rezzenéstelen tekintettel nyitotta meg a „végítélet ablakát”, életének 63. évében „hosszú szenvedés után elhunyt”, s itt hagyta nekünk emlékeztetőül talányos utolsó kötetét<sup>2</sup>, s egész — valljuk meg, még a hozzáértők számára sem túlságosan ismert — költészetét.

Toldalagi alapjában véve változatlan költő volt. A nemzedéktársak emlékezete szerint ifjúságától kezdve ősz volt és elegáns. Sokszor láttam kis virágcsokorral a kezében. Szeretett meditálni; szigetről nézte az életet, de ez a sziget nem a boldogok birodalma volt, hanem a boldogtalan számkivetetteké, itt még a játék is „zord” volt, s „temetés minden óra”.

De furcsa módon egyik legkedvesebb szava mégis a „zászló”. Talán Kosztolányi zászlaja lenne ez? Amely „úszva, lassan repül” a *Szeptemberi áhítat* felülmúlhatatlan „ünnepi magasában”? Vagy egyik visszatérő kedves jelképe volna ez is — költészelete telve van ilyen változatos formában visszatérő szimbólumokkal —, mely arra figyelmeztet, mily sok szállal kötődik lírája Füst Milánéhoz? (Azt hiszem, életének, művének szép igazolása volt, hogy legalább a Füst Milán-díjat a magáénak

mondhatta.) Ki tudja. Mint ahogy azt is majd csak a leggondosabb filológiai elemzés mutathatja ki, nem az ő költészelete volt-e az a híd, amelyen járva Pilinszky lett Pilinszkyból.

Hagyjuk azonban az irodalomtörténeteskedést. Olvassuk inkább a verseket, ezeket a síron túli üzeneteket, melyekből újra és újra kihallhatjuk a szívszorító aggodalom, az emberiség perspektívájában gondolkodni és szólni tudás hangjait:

Hiénákat hízlal a korszak,  
bárányt csak néha látni már,  
a határozott képtelenség  
jelképes határainál.

pedig van ima és zsolozsma,  
gyónás, áldozás és mise,  
de nem vagyunk jók, nem vagyunk jók  
voltaképpen már semmire.

„Nem vagyunk elég jók”, „Nem vagyok méltó”, „Áldozat vagyok” — ezek lírájának kulcsfogalmai. És épp e mélyen keresztényi fogalmak jelzik mozdulatlanak hitt költészelete folytonos belső feszültségét, drámai izzását. A magányos ember drámája ez, de mindnyájunkért hordta a keresztet, s talán azt várta folyvást, hogy legyen legalább egy Veronika, aki letörli véres verejtékét.

Hadd idézzem kötetének utolsó versét, a végrendeletének szánt *Utószót*, melyben megjósolja közeli halálát, és olyan kérlelhetetlenül, olyan magányosan lép le a színről, ahogy szerepének tiszta szép szavait mondta ott végig:

Es most, hogy részben feltörtük a  
kripták  
ajtait és megoldottuk a titkát  
a részleteknek, s félig az egésznek,  
a színpadról öregesen lelépek.  
Ez volna hát a vége a szerepnek?  
Kik jóval előbb engem eltemettek,  
örüljete; nem bántam és most se bánom  
túljutva az utolsó felvonáson.

Voltaképpen *Keresztury Dezső* költészelete is azzal ragadja meg olvasóját, hogy változatlan hittel, szilárdsággal őrzi azokat az erkölcsi eszményeket, melyeket Arany János fejezett ki a legmagasabb művészi fokon. Keresztury ugyan „Öszikéi”-nek nevezi utolsó kö-

1. *Szép versek 1975.* (Magvető. 1976)

2. Toldalagi Pál: *Zord labdajáték* (Szépirodalmi. 1976)

tete<sup>3</sup> verseit, szerencsére azonban — a versek tanúsága szerint — sosem volt még ilyen fiatal. Annyi idilli szépség után most merészkedett a mélyebb szakadékok fölé, hogy a maga, de a mi számunkra is meghódítsa az ellentétekben rejlő feszültséget, s hogy ennek iszonyú erejét is az ember szolgálatába állítsa.

Nem abban az értelemben használja az „ember” szót, ahogy azt a közéleti költészet közhelyeként teszik szürke poéták. Keresztury embere a madáchi, a töprengő, a „világ énekével” azonosulni vágyó, és azért oly sok szenvedést vállalal ember. A magányos Ádám, aki miután rádöbbsen a világ „céltalan célok felé sodródó” kiszolgáltatottságára, így vall magáról:

A kánikulában minden  
lángtalan ég, verejték fürdet az ágyon,  
őn-álomból alighogy ocsúdva, úgy érzem:  
vonítva kellene sírni a szürke, puszta  
hajnal  
hideglelős derengésében.

Egyik legizgalmasabb, felelős világ-szemléletéről, lírájának felelős elkötelezettségéről, ihletének forrásvidékéről legtöbbet eláruló verse a *Szavaink*, melyben a mindenkori költő legsúlyosabb problémájára keresi a választ. Vajon mit ér a kimondott és leírt szó? Megy-e előbbre a világ általa? „Kötelen táncolva”, „hálók hurkaiban” is van ereje vállalni a prófétálás keserű kegyelmét, hogy kimondhassa, világgá kiálthassa „tüzes nyelvek ígését”. Kiáltani szeretne, felmutatni a múlt ezernyi rettenetét, embertelenségét, hogy figyelmeztessen. Mert a világ kérlelhetetlen közönye eldologiasította azt is, amit pedig őriznie kéne örök mementóul. Kirándulásra indul Mauthausenba, „virágot vinni az ott pusztultaknak”. És döbbsen látja a közönyös kirándulók csapatát:

S máris befut egy autóbusznyai kamasz:  
úgy járnak-kelnek — kiránduláson! —  
ahogy mi ifjan  
Csobánc, Aquincum, Paestum romjai  
közt.  
Idegenforgalmi látvány lett a múlttá távolított  
táborhely is. Jönnek az ügyes idegenvezetők.

Ez a „múlttá távolított” jelző Keresztury Dezső költészetének gyűjtőpontjába

vezet. Ahogy irodalomtudósként, költőként is azt a gondolatot tartja vezérszavának, hogy ne szakadjunk el a múlttól, hanem munkálkodjunk erőnk és tehetségünk, legjobb adottságaink szerint azon a szintézisen, mely múlt és jelen között megvalósítható. Ezért őrzi oly szívósan a romantika nagyratörő eszményeit, ezért idézi Arany János hangját, ezért vállalja még nyelvünk ezer és ezer szépségét, mely hovatovább kihal a praktikumra törekvő lírából. És mindezt tisztán adja tovább, mert a legszerényebbek egyszerűségével, s a cél biztos tudatával hajóz a tengeren:

Őrizd a tiszta érzést, magadról mindazt  
vesd le,  
mit rádfont indulat, hatalom, téves eszme.  
A virradat visz: tisztuló vizen lebegő  
csónak.  
Bölcsöd lehet, mit hittél koporsódnak.

A folytonos megújulás boldogsága csak az igazán hivatottaknak adatik meg. Keresztury Dezső közülük való.

Volt egyszer egy költő, aki vállán „a történelmi tapasztalások duzzadt tarisznyájával” elindult, számárháton, hogy megtalálja azt a célt, mit „beleámodott” „a céltalanul hömpölygő időbe”. *Vihar Béla* kötetről kötetre közelebb jut ehhez az eszményi végponthoz, ehhez „a kéktornyú és magasán lebegő ismeretlen” városhoz, s most, új gyűjteményében<sup>4</sup> már teljes bizonyossággal kivehetők kontúrjai a látóhatár peremén. Hogy mennyire a „nagy költészet” közvetlen közelségébe került, annak bizonyosságául hadd idézzem *A holtak vándorlása* című verset, mely hiánytalanul beleillik irodalmunk egzisztenciális vonulatába, a kép döbbenetes ereje és a forma egyszerűsége, evidenciája miatt:

Olykor egy hosszú asztal körül ülnek,  
és kalácsot meg halat fogyasztanak.  
Néha hétköznapi dolgokról váltanak szót.  
Aztán egyenként felállnak,  
s ki-ki megy a maga útján,  
az élők álmaiban, az emlékezés  
bársonyos ösvényein,

hogy valamit megkeressenek.  
Talán egy hajdani sóhaj,  
elmulasztott kérdést,  
soha el nem hangzott kiáltást,  
be nem fejezett mondatot.  
Az égen hideg, zöldfényű hold ragyog,  
borongó tornyok fölött elsuhanva.

3. Keresztury Dezső: *Égő türelem* (Magvető, 1975)

4. *Vihar Béla*: *Számárháton* (Szépirodalmi, 1976)



így mennek ők, a feledés ködében,  
 anyagtalannul,  
 s egy néma kertben is ők kerengenek,  
 hol nincs idő, hol szél pörög,  
 hol nincsen te, sem én,  
 s kiálszik arcuk nesztelen, mint tompa  
 lámpatény.

A mítoszokat, a múlt eseményeit, a történelmet idézi és éli újra, csak hogy megtalálja bennük azokat a jeleket, melyek a mának is szólnak. Bizonyára sok keserűséget hordoz szívében. Sok fájdalmat. A félreértések és a félreismerések tövisszúrásait. De ő is konok elszántsággal megy prófétálni, mint hajdan Babits Jónása:

Akként vagyunk, mint Jónás Ninivével:  
 prófétálunk a ránk bízott ígével,  
 és várjuk, hogy szavunkra a falak  
 negyven nap múltán majd leomlanak.  
 Így ordibálunk, míg torkunk reped,  
 de semmi, semmi nem változik meg,  
 s ki menekülne, hogy minden hiába,  
 jó a Nagy Hal, majd undorral kihányja,  
 a habos tenger kiköpi a partra,  
 s amit keresne, nincs többé nyugalma:  
 mert magát veszti, ki bölcsnek vélve  
 visszafordul, hogy nem megy Ninivébe,  
 megtagadván, amit parancsul adtak  
 szívünkbe az égi nagy Hatalmak.

A számárháton kocogó költő csak az irónia fegyverét forgatja, de azt annál serényebben, mert hite szerint csörgő-sipkában táncolva, a világ fonákját mutatva — és sokszor az igazság olyan furcsa, hogy önmaga fonákjának látszik — is megtisztíthatja, igazabbá teheti embertársait. De bizonyosak lehetünk, ha olykor álarcot vesz is, bohócruhába öltözik is, mélyen érző, nem mesze szívű, tiszta hangú költő számára: a vágyott, de immár közeli cél felé.

Goór Imre kötete<sup>5</sup> nyomdai remeklés. Szép, izléses könyv, a csontváz mezítlenségét idéző versekhez nagyszerűen illeszkednek a szerző illusztrációi, maga a szedés, a könyv tipográfiája is olyan, hogy tiszteletet ébreszt a kecskeméti Petőfi Nyomda munkája iránt.

A versek egymásutánja a szeretet nagy kalandjának naplóját tárja elénk. A magányos ember, aki szüntelen felfejti a lét burkát, hogy beljebb lásson, sokszor megrémül a maga kicsiny, esendő voltán, és kétségbeesetten nyújtja kezét valami biztos kapaszkodó felé. Ezt leli meg a szeretet eszményében. Ezért válik a „mozdulat” költőjévé. A

kagylók, csigák, meszes csontok világában is megérzi a mozgást, vagy azt az apró mozzanatot, azt a kapaszkodó gesztust, amely a végső nagy rendezettséget sejteti, mint ahogy a hullámok zúgásából is az ismeretlen partok jelenlétére következtethetünk. Hallatlanul feszes, zárt a vers világa. Mégis érezni, hogy minden tárgy, minden mozdulatlanság a megtapinthatatlan végtelen felé irányul. A *kővirágra* című vers talán a leghitelesebb bizonyossága e fojtott, mégis élő, üzenetet küldő dinamizmusnak:

se földje se tere se holdja  
 se más efféle kincse  
 nem volt  
 börtön-türege volt csak  
 s mert falát  
 csákány töri fel  
 rézoxid kénsárga májszín  
 türemlései  
 szírmal nyíladoznak  
 rücskei-gyöngyei fénybe fogatnak  
 halálon túli sugárba  
 s léssen háza határtalan  
 s hazája is határtalan

Némi elképedéssel olvasom Hatvani Dániel elegánsan, jól tájékoztató ajánlásában, hogy Goór Imrének ez az első kötete. Pedig úgy ír, olyan biztonsággal, úgy szökellve a lét meredélyei fölött, mintha évtizedek óta a versek szárnyai röptetnék.

Kartal Zsuzsa verseskötete<sup>6</sup> friss és izgalmas, mint maga az élet. Hozzászoktunk már, hogy az első kötetes költők rejtvényként kezelik a verset, hatalmas intellektuális kísérletekbe kezdenek, a lét legmélyére szállnak, s közben mintha kiszivattyúznák körülöttük a levegőt, légüres térben lebegnek, s kísérleti eredményeiket nem szentesíti az élő valóság. Ilyen közegben kell bizonyos költői bátorság, hogy egy induló lírikus leírja ezt a négy sort:

A virág vagy nyílik,  
 vagy ha nem, elhervad,  
 tücsök szól cip, cip, cip,  
 vagy ha nem, elhallgat.

„Már ez is költészet?” — hördül föl az olvasó. Pedig az igazi költészet a köznapok közhelyeinél kezdődik, s azokból épül egyre magasabbra, azokból veszi azokat a téglákat, melyek az alapzatot képezik. Végeredményben ebből a költőanyagból épült Horatius Satyráinak és Erodoszainak világa, s Catullus köl-

3. Goór Imre: Csigolyagyöngyök (Kecskemét, 1976)

6. Kartal Zsuzsa: Így döntöttem (Szépirodalmi, 1976)

tészete is. Szándékosan idézem e neveket, érzésem szerint Kartal Zsuzsa tőlük tanulta a legtöbbet — azon a természetes költőiségen felül, amit otthonról kapott —, Horatiustól a nyájas csevegő hangot, Catullustól a kifejezés póré öszinteségét. És aki manapság ebből a századokkal ezelőtt még oly bőven zuhogó forrásból merít, az ihlet ma már sajnos ismeretlen vidékét mondhatja magáénak, hisz ifjú pályatársai közül jó néhányan még nem is hallották Catullus nevét.

Kartal Zsuzsa most még a pillanat költője. Nem minden órának, hanem minden percnak leszakítja virágát. Ihlete minden pillanatban felszikkaszt, kisujjából is kirázza a verset, amely néhol salakos, túlírt. De van levegője, van erőtartáléka, s van lírájában már most is olyan költői képesség, amelyet nem lehet megtanulni: a hangütés biztonsága. Olvassuk csak el a *Válás* bevezető sorait:

— Te írtad ezt a verset a tavaszról?  
— kérdezték még a gimnázium  
folyosóján.  
— Gyere, adok egy cigarettát.  
(Megtisztelőbb honoráriumom azóta se  
volt.)

A vécében nyújtotta át,  
együtt fújtuk a füstöt  
felnöttes, közönyös arccal,  
tanárnőtől rettegve, az ajtót figyelve  
a züllés izgalmas, fanyar-édességét  
beszíva.

Született költő kezd így a verset, s igazi tehetség, aki a züllés „fanyar-édességét” megérzi. Született költő abban a vonatkozásban is, hogy természetes biztonsággal beszéli azt a lírai nyelvet, mely századunkban még mindig csiszolódott olyan nagy mesterek kezében, mint Kosztolányi (akinek egyik versére válaszol is Kartal Zsuzsa).

„Kezemet véresre faragtam” — írja

*Puhafából* című versében. Talán még nem elég mély a sebe, talán még csak cseppen a vére. De már valóban megfaragta a maga legsajátabb arcát, melyet csak mélyíteni, gazdagítani fog a múltó idő.

*Körössényi János* verseskötetét<sup>7</sup> Kálnoky László ajánlja az olvasó pártfogásába. Ez pedig rangot ad. És csak növelheti elismerésünket, hogy Kálnoky László arra is figyelmeztet, hogy ennek a lírának vannak kiemelkedő pontjai, s azok mentén érdemes elsősorban tájékozódni.

Körössényi erősen aforisztikus költő, aki nagyon pontosan rajzolja meg a gondolat körvonalait, s nem híve a lírai ellágyulásnak. Akkor alkotja a legemlékezetesebb darabokat, amikor kétségei, melyeket lefojtott, kérdései, melyeket szemérmesen rejtgetett, a felszínre törnek (*Ki veszi át?*), s áthevítik a forma sokszor játékos, néha kicsit mesterkéltné abroncsait. Ebbe az ihletkörbe tartoznak azok a versei is, amelyekben a szerelemről ír, néhol palástolatlan öszinteséggel (ezzel sem áll magában a világirodalomban), s azok is, amelyekben „magánya zsalui”-ról mond őszinte szavakat.

Szavaim fekete kövek.  
Es  
megkövez  
aki megbocsát.

— írja egyik versében. Ez az önmagával szembeni igényesség, a kérlelhetetlen öszinteség vágya a legjobb biztosítéka, hogy Körössényi János, aki a betegség szorításából tájékozódik a harmonikus, teljes élet felé, megtalálja majd azokat a lágyabb hangokat is, melyek ugyan nem hiányoznak keményre faragott lírájából, de tovább gazdagíthatnák, színezhetnék azt.

SÍKI GÉZA

**KIALLÍTÁSOK:** Nemes Lampérth József, Remsey Jenő, Patay László, Mihály Pál és Barcsay Jenő

Harminchárom éves korában fejezte be életét — a sátoraljaújhelyi kórház szkizofréniában és tüdővészben szenvedő ápoltságként — Nemes Lampérth József (1891—1924), az első világháború körüli időszak tragikus sorsú, zseniális

festője és rajzolóművésze. Eredetileg sem nagy terjedelmű életműve csonkán maradt ránk, a mester ugyanis az 1919-es ellenforradalom győzelme után egy darabig külföldön élt (Berlin, Stockholm, Bécs) s így módon sok munkája idegenben kallódik, hagyatékának mintegy egyharmadát pedig — a magyar művészet pótolhatatlan kárára — a festő bátyja semmisítette meg. (Nem lévén

7. Körössényi János: Leszakadt vitorlával (Magvető, 1975)

tudatában öccse művészi nagyságának, eltűzelte Nemes Lampérth műveinek hosszú sorát.)

A Ferencvárosi Galériában megrendezett Nemes Lampérth József ismeretlen művei című kiállítás (1976 február) tehát igen nagy figyelmet érdemel: tizenhat — 1916/17-ből való a Gellérthegy környékét ábrázoló — olajfestményt és öt nagyméretű, 1919/20-ból való tusfestményt mutatott be e tárlaton Mezei Ottó művészettörténész, aki a közelmúltban a Művészet és az Acta Historiae Artium című folyóiratokban tartalmaz cikkeket publikált a mesteréről. A gellérthegy festmények dr. Gegesi Kiss Pál orvosprofesszor gyűjteményében vannak huzamosabb idő óta (kivánatos lenne e művek provenienciájának alaposabb tisztázása...), az öt tusfestmény pedig nemrégiben került haza Stockholmból, Nemes Lampérth egykori mecénásának örökösétől.

Kállai Ernő az „expresszív naturalizmus” képviselői között tárgyalja — Új magyar piktúra című könyvében (1925) — Nemes Lampérth Józsefet, akitől meglehetősen kevés mű — a grafikákat nem számítva mintegy 30—35 olajfestmény („A ravatal”, néhány álló női akt, csendélet, város- és tájkép, önarckép) — volt ismert a Mester utcai kiállítás megnyitásáig.

Tőmondatszerű ábrázolásmód, a formáknak, a motívumoknak a végsőig való legyszerűsítése, teli torokkal kiáltó színek, széles, vehemens ecsetvonások — ezek a legszembeütőbb jegyei a Nemes Lampérth-műveknek (közöttük a Gegesi Kiss-kollekció budai tárgyú festményeinek), amelyekről nem nehéz leolvasni a művész idegrendszerének zaklatottságát, pattanásig ajzottságát, s a felbomló tudatnak a tébollyal szembeni kemény küzdelmét.

A század eleji magyar művészet gazdag elsőrangú tehetségeiben. Ekkor alkotott Csontváry, Mednyánszky, Gulácsy, Ferenczy Károly, Rippl-Rónai és Medgyessy Ferenc, a szobrász, az utánuk következő nemzedékből pedig már megmutatta oroszlámkörmeit Egyri, Uitz és Galimberti Sándor. De talán mindegyikük közül Nemes Lampérth munkáit feszíti a legizőbb indulat, a leghevesebb szenvedély, a legtöbb erő... Még a francia „fauve”-ok is (Vlaminck, Derain, Puy) — akiket Nemes Lampérth szellemi rokonnak szoktak nevezni — jóvialis biedermeier művészek a magyar mesterhez képest.

A Gellérthegy-ciklus képeinek motívumai (egy-két épület, pár fa, a domboldalra felkúszó ösvény stb.) eléggé egyformák, mégis: a tizenhat — szinte azonos témájú — festmény egy percre sem tűnik soknak, nem kelti a monotonia érzését... Mintha olvadt láva morajlana a kitörni készülő vulkán kráterében, s a tűzhányó környékén félelmetesen inogna a talaj — úgy hatnak ránk e villamossággal telített, felejthetetlen képek.

A gellérthegy sorozat után három-négy évvel készült, Svédországból hazatért öt tusfestmény már valamivel kisebb kvalitású, azonban olyan rangú művész esetében, mint Nemes Lampérth, még a csekélyebb nivójú munkák is igen becsesek.

\*

A kilencvenegy esztendőes Remsey Jenő festőművésznak, az egykori gödöllői művésztelep és a két világháború között fennállott Spirituális Művészek Társasága törzstagjának munkáiból nyílt kiállítás a tél végén a belvárosi Csók István Galériában. Az idős művész — csakúgy, mint a gödöllői kolónia többi tagja (Körösfői-Kriesch, a Nagy Sándor-házaspár stb.) — a szecesszió és a szimbolizmus képviselője művészetünkben. Aktivitása, töretlen alkotóképessége imponáló: a tárlat anyaga az elmúlt évtizedben készült, — a bemutatott sorozat címe: „Párizsi képek”.

Remsey franciaországi tanulmányútjainak élményeit dolgozta fel e jobbra nagyméretű vásznanon, amelyeknek eleven, markáns színek, sugárzó fénykévek, romantikus fűtöttség, nemegyszer irodalmi ízű témaválasztás (hadd emlékeztessünk arra, hogy a mester drámákat is írt és verseskönyveket is közreadott...) s a nyugati polgári világ éles bírálata (egyik festményének címe: „Tőkés és proletár”, egy másiké: „Proletár-asszonyok”) a jellemzői.

Remsey Jenő leggyakoribb modelljei a párizsi bulvárok járdáit rová szép lányok, dologtalan aranyifjak, a kávéházak és kocsmák vendégei, a metró utasai, az operaház páholyban ülő elegáns dáma és gavallérja, muzsikáló fiatal nők, cirkuszi mutatványosok, balerinák, a színpad csillagai... A képek közül azok, amelyek nem társadalomkritikai célzatúak, a női szépség, az ifjúság és a zene varázsa előtt hódolnak.

A kiállítás legszebb darabja a „Nyár” (egy fiatal leány bájos, üde alakjával),

a „Két nő a Café Angletterre-ben” és egy nagyon karakterisztikus férfiportré („Chabert ezredes arcása”). Egyik-másik képen eluralkodik a tézis-szerűség, a moralizálás („Az apáca és a prostituált”), legtöbb munkáján azonban Remsey nem az erkölcsi példázat, hanem a piktúra nemes eszközeivel fejezi ki magát.

A közönség körében nagy sikert aratott tárlat képes katalógusában Kampis Antal művészettörténész méltatta Remsey Jenő Párizs-ábrázolásait és a mester jelentőségét: „E sorozat — egy hét évtizedet átfogó szorgalmas, küzdelmes művészi pályafutás koronája — egy mindig kutató, soha meg nem nyugvó művész-vérmérséklet el nem fáradó erejét tanúsítja... Remsey Jenő jó tanítvány volt, s kitűnő mester lett: a hazai földre, annak népébe kapaszkodó, de a nagyvilággal is szoros kontaktust tartó, széles látókörű, értékes művész...”

\*

A Múcsarnokban márciusban az 1932-ben született Patay László Munkácsy-díjas festő kiállítását láthattuk. Patay 1956-ban fejezte be tanulmányait a budapesti Képzőművészeti Főiskolán (Szőnyi-növendék volt), majd Barcsay Jenő tanársegédje lett a főiskolán, ahol — Barcsay mester nyugállományba vonulása után — ő vette át a művészeti anatomia és tárgyraírás oktatását. A művész számos murális megbízásban is részesült, így például ő rekonstruálta — az eredeti Székely Bertalan-kompozíciókról fennmaradt fényképfelvételek alapján — a budavári Mátyás-templom falképeit.

Patay — aki egy időben sokat dolgozott a hódmezővásárhelyi művésztelepen — főleg tájképeket és életképeket fest; stílusára — a Művészeti Kislexikon (1973) szerint — „a narratív, némileg szimbolikus hangvétel jellemző”.

Patay László munkái alapos mester-ségbeli felkészültségről-elmélyültségről, nagyfokú igényességről tanúskodnak, sajnos azonban e pedánsan előadott festményekből vigasztalan, apatikus hangulat árad. A művész dermedt világot nem járják át az élet meleg áramai, s úgy tűnik, hogy a színek zamata iránt is tökéletesen érzéketlen. Alig van ma nála szegényesebb koloritú magyar festő, pedig hát a festészettörténet atyamestereinek — Tizianónak és

Delacroix-nak, Monticellinek és Matisse-nak, Léger-nek és Mirónak, Szinyei Mersének és Csontvárnak — alkotásai azt példázzák, hogy a piktúra lelke, sine-qua-non-ja: a szín...

A fáradt és rideg összehatást keltő tárlat anyagából alig egy-két mű tudott szívünkhöz közel férközni... Ezek a következők voltak: „Mesterem, Szőnyi István”, az egészen újkeletű, a nyugat-európai hiperrealizmusra rezonáló „Anyám” és a Barcsay Jenő tiszteletére festett — jórészt kisméretű — munkák, amelyekben a derű, a humor (ez a Patayra egyébként kevésbé jellemző lelki adomány) is megcsillan.

\*

A budapesti Múcsarnokban február közepén, majd a Miskolci Galériában április elején gyűjteményes kiállítás nyílt — Marótiné Herczeg Ibolya művészettörténész rendezésében — Miháلتz Pál Munkácsy-díjas festőnek, a Magyar Népköztársaság kiváló művészeinek munkáiból. Sem a budapesti, sem a miskolci tárlat nem volt retrospektív jellegű; a hetvenhét esztendő — pályájának igen szerencsés periódusához érkezett — szentendrei mester csupán legfrissebb termését, 1972 és 1975 között festett, tojás-olajtemperával készült műveit mutatta be e két kiállításon.

Miháلتz főleg kisvárosi részleteket, tájképeket és enteriőröket fest; az emberi alak — kevés számú, de annál emlékezetesebb önárképein kívül — nem (vagy csak ritkán) jelenik meg képein, amelyek mégis telítve vannak meleg emberességgel, az elidegenedésnek, az érzelmi beszűkülésnek, a kontemplációra való képtelenségnek — technizálódott korunk e veszélyeinek — elutasításával. Miháلتz a természeti valóságból indul ki, de az alkotási folyamat során az ábrázolt épületek, ormfalak, kapuzatok, tájak és a festőműterem tárgyai erős emocionális töltést kapnak... A természetes motívumokat, a mindennapi élet apró, intim mozzanatait áthatja, átjelkesíti a művész szubjektivitása, amely a látványélményekből valódi költészetet varázsol.

Miháلتz Pál csendben, következetesen, látványos mutatványok, stíláriis vargabetűk nélkül épülő életművének legtöbb darabja borongós hangulatú („Fekete fák, fehér falak” 1973. „A gyászkocsi gyász” 1973. „Ház piros éggel, csonkolt fákkal” 1973). Székely Andrásnak — a mester egyik méltatójának —

megfigyelése találó: „A művész csend-életein, városrészletein, műteremsarkain előmlő nyugalom mögött mély feszültség és dráma rejlik...” Mihályt világa azonban — éppen újabb festményei között találunk erre több példát — olykor felderül, a melankólia köde felszakad, s a falakon élénk koloritú, életörömről tanúskodó képek tűnnek szemünkbe („Hátsódudvar” 1973, „Kont-raszatok” 1973, „Sárga ház” 1974).

Mihályt Pál művészetét szoros szálak fűzik a formaelemeket gondosan és határozottan elrendező *konstruktív* törekvésekhez, de munkássága rokonságot tart a lírai *posztimpresszionizmussal* is. A *szimbolikus-vizionárius* vonások, a sejtelmes asszociációk sem hiányoznak a művész piktúrájából, a Mihályt-kompozíciókból kimetszett részletek figyelmesebb vizsgálata pedig az *absztrakt* festészet eredményeinek értékesítését árulja el. A művész tehát mintegy ötvözi, összegezi mindazt, ami a szentendrei festészetben — amely olyan kiemelkedő egyéniségeket adott a magyar művészetnek, mint Amos Imre, Vajda Lajos, Paizs-Goebel Jenő, Czöbel Béla, Kmetty János és Barcsay Jenő — a legjellemzőbb és a legértékesebb.

Mihályt Pál boldog művész, hiszen élete nyolcadik évtizedében is olyan alkotásokkal képes megtoldani eddigi életművét, mint a „Zugutca” (1974), a „Zsámbéki katedrális” (1974), az „Esztergomi várdomb” (1974), a „Külváros” (1975) vagy a „Boltívek” (1975), amelyek egy halk szavú, szemlélődő alkotó, csupán saját belső sugallatait követő festő kései szüretének aszúra érett fűrtjei.

1974-ben. *Telepy Katalin* tollából — *Mihályt Pál művei a Nemzeti Galéria gyűjteményében* címmel — tanulmány látott napvilágot a Magyar Nemzeti Galéria Évkönyvében. Írásának utolsó passzusában Telepy Katalin a következőket állapítja meg: „Festői adottságai, lelki struktúrája Mihályt a szentendrei művészet legjelentősebb alkotóinak egyikévé teszi.”

A terjedelmesebb budapesti és a valamivel kevesebb műből összeállított miskolci kiállítási anyag alátámasztja, megerősíti ezt a véleményt.

\*

A *dunaújvárosi Uitz Béla-kiállítóteremben Barcsay Jenő* Kossuth-díjas festő munkáinak — festményeinek és rajzainak — nagyszerű sorozatát láthattuk áprilisban. A köz- és magán-

gyűjteményekből kölcsönzött hatvan mű az 1900-ban született, könyvei („Művészeti anatomia”, „Ember és draperia”, „Forma es ter”) által határainkon túl is jól ismert és magasra becsült mester oeuvre-jének csupán csekély töredéke, mégis — a körültekintő válogatás folytán — fogalmat ad Barcsay Jenő művészetének szakaszairól, festői pályájának valamennyi állomásáról, a *klasszikus hagyományok és a XX. századi irányzatok között hidat képező munkásságáról*.

A dunaújvárosi tárlaton az 1935 körüli — nagyerejű, összefogottan komponált, dinamikus ritmusú — tájképek („Dombos táj”, „Szentendrei dombok” stb.) után az 1940 körüli évek pasztózusan festett, expresszionisztikus, komor színvilágú, a kor szociális feszültségeit is megszólaltató emberábrázoló művei következtek... 1945 után a művész — a kiállított képek egyike-másika ezt illusztrálta... — rövid időre a nonfiguratív művészet érzelmesebb, kevésbé feszes ágához került közel, hogy azután — az 1950-es évekbeli realiztikusabb, tradicionálisabb nyelvezetű csendéletciklus intermezzója után — a geometrikus absztrakció határvonalára érkezzen, az utolsó években született táblaképek és mozaikvázlatok pedig — mint „A modern festészet lexikona” (Corvina, Bp., 1974) írja és az Uitz-galéria tárlata igazolja — nincsenek híjával a „szürrealis sejtetéseknek” sem.

Barcsay művészetének stílustörténeti minősítése, „betájolása”, a magyar avantgarde festészet irányzatai közötti elhelyezése körül néhány év óta érdekes polémia folynak (a korábban általános „konstruktivista” epitetont Beke László, Körner Éva és más műtörténészek újabb publikációi megkérdőjelezik), azonban e viták résztvevőinek egyike sem vonja kétségbe Barcsay piktúrájának kivételes kvalitásait, — azt, hogy a mester „nemcsak a szentendrei táj szerkezetéig jutott el, hanem általában a dolgok szerkezetéig” (Szabadi Judit), s hogy a Barcsay-festmények szemlélője „tisztá, mély forrásból meríthet és felejtethetetlen élményekkel lesz gazdagabb” (Kassák Lajos).

A kiállítást — amelyen a mester olyan fontos munkái szerepeltek, mint a „Szentendrei dombok”, a „Zöld hangulat”, a „Csendélet kenyérsóssárral”, a „Csendélet korsóval és kenyérral”, az „Ülő gondolkodó”, a „Templom keresztel”, a „Páholyban”, s a szerkezet majdnem mérnöki szigorúságának és a

finom, árnyalt, s érzékeny színeknek egységét megvalósító festőállványos kompozíciók több darabja — *Baranyi Judit* művészettörténész rendezte.

A képes katalógus nyomdai kiállítása is minden elismerést megérdemel, a

remek kis kiadvány példányszáma azonban érthetetlenül alacsony: háromszáz (!) darab... Ily módon a tárlatlátogatók többségének nem jutott be-  
lőle.

D. I.

## CALIGULA

Amikor 1938-ban a huszonöt éves Albert Camus *Caligula* címmel első drámáját írja, mintha mesterének, André Gide-nek híres mondását tartaná szem előtt. „A művészet kényszerből meríti életét, és a szabadságba hal bele”. A darabban Róma császára szerelmének halála után rádöbben, hogy romlatlan ifjúkorában elhibázott életet élt — vélt boldogságában nem ismerte fel az emberek általános boldogtalanságát. E kínzó tudattól ösztökélve elhatározza, hogy nem hagyja embertársait a kicsinyek világtalanságában vergődni, hanem megajándékozza őket a szabadsággal. Így kikényszeríti boldogságukat, mert életének ez lehet egyetlen értelme, csak ekképp valósíthatja meg önmagát. Eszközéül a zsarnok korlátlan szabadságát választja: „Megteheti, amiről álmodik, és amit megálmodik, azt mind megteszi”. Tulajdonképpen saját halálát kívánja kicsikarni alattvalóitól, hogy azok ezáltal hosszú váljanak és fölszabaduljanak, ő pedig elérhesse a lehetetlent, „megkaphassa a Holdat”. „Filozófiai öngyilkosságra” készül, szónyatosan tisztán és kíméletlen logikával, terve mégsem sikerül: nem ismeri fel, hogy sem önmagáért, sem az emberekért nem harcolhat embertelen módszerekkel. Bukása tragikus: nem a hősiesség pusztítja el, hanem az az emberi kicsiség, amely ellen egész életében küzdött.

A *Caligula* személyiség-darab, dramaturgiája személyiség-dramaturgia. *Caligula* megváltó alkat, de Krisztus tökéletes fordítottja. Ő nem hajlandó megérteni az emberek kényszerűségét, hanem lázad ellene, és bünteti, nem pedig megbocsátja. Érzelmi álláspontja a gyűlölet, etikája a megvetés. A dráma csak róla szól, az ő létét bontja ki, környezetének viszonyulása öhozza csak illusztráció. Az író az ember végső lehetőségeit keresi hőseben, azt, hogy az önmagát totálisan megvalósító egyén hasznára lehet-e a többieknek. S elengedhetetlenül zsákutcába jut: Camus szerint az emberek megváltásához hatalom kell, amely szintén emberekben

vagy egy emberben összpontosul, akiknek vagy akinek következetesen és korlátlanul kell élniük hatalmukkal, különben elveszítik személyiségüket. A hatalom következetessége és korlátlan-sága azonban a többiek számára elviselhetetlen, tehát mindent megtesznek a hatalom, s ezáltal megváltásuk lehetőségének megszüntetésére. Ördögi kör áll előtünk.

*Caligula* végig önmagáért küzd, hisz őt is sújtja az élet egyszerűségének és megismételhetetlenségének törvénye. Az író benne rajzolja meg az általa elképzelt totális személyiségmodellt. *Caligula*-ban együtt van az „arasznyi létből” kiutat találó és a halál abszurditását legyőző ember Camus szerint látott három típusa: a színész, a hódító és a művész, vagyis az élet megsokszorozói. Ők azok, akik jelenüket legalább mennyiségileg kiterjesztik: a színész önmagában, a hódító másokban (a meghódítottakban), a művész pedig alkotásaiban sokszorosítja személyiségét. *Caligula*-ban a hódító, az akarátát társaira ráerőszakoló ember attitűdje a legnyilvánvalóbb. A színész jelentkezése már nem ennyire erőteljes, a két színjáték-jelenetben és *Caligula* kegyetlen alkoskodásaiban figyelhetjük meg. A művész — akit Camus etikai megfontolásokból is elkülönít a színésztől — végig jelen van a darabban: *Caligula*-nak az élete a művészete, amelyet tökéletesen megél, így nincs szüksége jelzőrendszerre a kifejezéséhez. legfőbb alkotása pedig a halál — alattvalójá és önmagáé —, amely életének eredménye és határtalan szabadságának következménye.

A színházi előadásban színész játsza el a művész által írott darabot a rendező irányításával, aki kénytelen a hódító szerepét vállalalni, hiszen másokban (a színészekben) kell kifejeznie önmagát. Természetesen a három típus kölcsönösen hat egymásra, s kapcsolatuk ideális esetben azonos szintű. Egy jó *Caligula*-előadásnak tehát szükségképpen meg kell fogalmaznia a drámaíró-rendező-színész viszonyának értékét.

A párizsi Théâtre Hébertot 1945-ös bemutatója után mégis mindenki a filozófiai művet ünnepli vagy támadja, nem a színházi előadást, hanem olvasmányának egyaránt kiváló irodalmi alkotást. Henri Troyat támadása a leg-erőteljesebb: „...a Caligula teljes egészében Sartre tételeinek illusztrációja”. Pedig a dráma keletkezésekor Sartre filozófiai írásai még meg sem jelentek! Még a legelismerőbb véleményt adó kritikus, Pierre-Henri Simon is a filozófiai mondanivalót méltatja elsősorban: „...a Caligula az abszurdummal bizonyítja az abszurdum abszurditását”.

Amikor 1966-ban a Nagyvilág lapjain magyar nyelven is olvashatóvá válik a darab, a fordító, Illés Endre éppen irodalmi értékei mellett tesz hitet: „A Caligula... századunk nagy drámái közé tartozik, szenvedélyes, forró, torlódó jelenetekkel és jellemeikkel”. A magyar bemutató mégis újabb tíz évig várat magára, hogy aztán a Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínháza művészeinek előadásában, Paál István rendezésében az idei színházi évad egyik szenzációja legyen.

Az eddigiek során szándékosan nem említettük az egzisztencializmust, magát a szót sem, mert — úgy véljük —, hogy e fogalom használatával leszűkítenénk a mű értelmezési lehetőségeit. Camus mondanivalója olyannyira betölti az általános emberi kategóriáját, hogy bármiféle besorolás az üzenet megcsonkításához vezetne. A rendező koncepciója is — a legcsekélyebb történelmi konkretizálás elkerülésével, a cselekmény semleges közegben való kifejtésével — a dráma egyetemes érvényűségét és gondolatkísérlet-jellegét hangsúlyozza.

## A VILÁG ZENÉJE\* ÍZELÍTŐ VIVALDIBÓL

*Erre a lemezkiadványra alighanem bárhol a világon büszkeséggel tekintenek. Hiszen már maga a vállalkozás is páratlan: a zenetudós és a gyakorlati szakember avval kísérleteznek, hogy tizenkét lemezoldalon bemutassák a világ zenéjét, s feltárják azokat az ősförásokat, melyekből a zene, a zenélés fakad. És mementó is ez a kiadvány, hiszen a magyar zenekultúra egyik halhatatlan nagyságára, Szabol-*

csa Paál István avatott kézzel, egyértelmű eszközökkel emeli ki a darab számára legfontosabb vonulatát, az emberek megváltásának problémáját. Caligula — mint rendezői elképzeléseiben is kifejti — „a forradalom negatív lenyomata, kozmikus Provokátor és Inkvizitor: mindannyiunk tévedése”. A caligulai eszme, a cél teljes elismerése mellett megkérdőjelezi a megvalósítás útját, az eszközöket: az előadás végén szembeállítja Caligulával annak darabbeli ifjúkori önarcképét, Scipiót, aki részt vesz a császár elleni merényletben (a drámában nem), éppen azért, mert szerette és megértette őt. Egykori önmege is szembefordul tehát a zsarnokkal, aki értelmetlenül élt, „szabadsága nem a jó szabadság”.

A rendezés a szegény színház formanyelvén, elvont térben, csupasz színpadon, a színészek testében fogalmazza újra a darab tiszta gondolatiságát, ám nem számúzi ezzel a jelenetek létszerűségét sem. Az előadás három szférában mozog: a játék, a testi és szellemi torna valamint az áldozati szertartás szféráiban. Létrejön benne a drámaíró-rendező-színész kapcsolat teljessége is: valamennyien egyenrangú alkotótársak.

Három felejtethetlen egyéni alakítást is nyújt a darab: a Caligulát játszó Holl Istvánét, Faludy Lászlóét Senectus, ifj. Kőmíves Sándorét pedig Heli-con szerepében.

A pécsi előadás felnő az író szelleméhez, egyesíti magában a művészi alázat és hűség, valamint az alkotó eredetiség és értelmezés erőnyeit. Ha a dráma a szabadság megvalósításáról szól, úgy az előadás a megvalósítás szabadságát fogalmazza meg magas művészi szinten.

K. V.

*csi Bencére emlékeztet, aki mindig a humánus üzenetét kereste és hirdette a művészetekben, s aki talán épp ezért is oly nagy lelkesedéssel irányította a lemez munkálatait (még halála előtt egy héttel is a stúdióban volt). Egyszerre volt zeneművész és pedagógus, az utóbbi minőségében a legnagyobbak közül való. Senki nem tudott olyan kristálytiszta világossággal szólni a zenéről, mint ő, senki nem hozta oly magától értetődő szintézisbe a művészeteket és korokat. A Musica mundana épp ezért nemcsak kivételes vál-*

\*Szabolcsi Bence—Forrai Miklós: Musica mundana (Hungaroton, SLPX 11725—30)

lalkozás, hanem a pedagógiai gyakorlatnak az egyetemes valósággal való szembeállítás és fényes igazolása.

„Ritmus, dallam, érzelmek és formák összefüggései a világ zenéjében” — ezt az alcímet viseli a kiadvány: célja hát nem csupán a zenei formák fejlődésének nyomon követése, hanem az emberi érzelmek és természeti jelenségek nyomán támadt érzületek zenévé való leparlódásának rajza is. Szabolcsi Bence ugyan szerényen „töredékes panorámának” nevezi az antológiát, valójában azonban e töredékből felsejlik az a hatalmas egész, mely az ember szívdobbanásától Bachig terjed. Mert Szabolcsi Bence hű tanítványa a nagy filozófusoknak is, akik mindig — de kivált a XVIII. századtól — azt tanították, hogy „amit emberi kezdetnek gyanítunk, mindig és mindenütt kései fejlemény már; az ember roppant utat kellett, hogy megtegyen már addig is, ahol s amikor első léptei sikerültek. A történelem mögött milliónyi idő-függöny húzódik — s épp ezért ezek az idő-függönyök nevelték emberré az embert.”

A Musica mundana legelsőnek hát az ösrítmusokat mutatja be, mert „minden zene csirája: a ritmus”. A szélzúgás és a természet hangjai, a gyermeksisírás és az öntudatlan altatók már magukban rejtették a később melodikussá váló zenélés alapjait. E hangokból mutat be néhányat a kezdet kezdetén a lemez, majd a táncritmusokat követi nyomon, mintegy igazolva a vállalkozás Goethe-től merített mottóját: „...Tanzen ver herrlicht den festlichen Tag”. A táncritmusok szakralizálódásának, deszakralizálódásának, majd korállá való emelkedésének izgalmas folyamatát is részletesen megfigyelhetjük a kitűnően megválasztott zenei idézetek tükrében. Majd a mozdulatok mögül felsejlenek az emberi hang felemelkedésének csodálatos perspektívái: a nyelvrítmusok, amelyek oly drámai erővel telítik Monteverdi operáit, s német recitativ kifejező erejével oly felejthetlenné teszik a bachi passiókat.

Ezeket a folyamatokat úgy állítja eléink a Musica mundana, hogy megkülönböztetett figyelmet szentel az emberi érzelmek és formák felszabadulásának. „Az indulat robbantó ereje a természetbe való kitöréssel kezdődik” — írja Szabolcsi Bence, s máris felhangzanak a Vadászfanfár különféle megjelenési formái az ismeretlen olasz komponista Caccia-jától Vivaldi Az őszén keresztül Rossini, Weber és Wagner operáinak egy-egy részletéig, majd

mintegy betetőzésként a Cantata profana vadászfűgájának („Az erdőket járta, hej-haj!”) néhány üteme.

A Musica mundana egyik legnagyobb fölfedezése, hogy a látszólag oly különböző zenei formák szövődékében felmutatja az érzelem egységét. Különösen a sirató-zenéket bemutató részletben válik ez nyilvánvalóvá. Elsőnek egy indián siratót hallhatunk, melyet 1967-ben gyűjtött Halmos István egy venezuelai rezervátumban. Hasonlóan a zene keletkezésének pillanatáig és le a lemezen hallható egyiptomi arab sirató (Borsai Ilona gyűjtése). Szinte magától értetődő természetességgel illeszkedik a fejlődési sorba a magyar sirató, melynek legfontosabb típusát — ebbe tartozik a lemez részlete is — Kodály így jellemezte: „...nincs lépéssel mérhető ritmusa, a nyugvópontok közti részek nem egyenlők, a dallamfrázisok ismételése szabálytalan, ütemekbe nem osztható... Leggyakrabban két dallamsor szabálytalan ismétlődéséből áll...” E siratódallamokból nőtt ki a János passió csodálatos Ruht wohl... kezdetű korálja éppen úgy, mint Verdi Requiemjének Lacrymosája vagy Kodály Psalmusának egyik részlete („Gyakorta köztük gyűlések vannak...”).

Az egyik leggazdagabban dokumentált, legizgalmasabb részlet a különböző szabadság-zenéket mutatja be. „Az elmúlás fölött feldereng a halhatatlanság — jellemzi e típust költői szépséggel Szabolcsi Bence. Mert hiszen az emberi életben van valami, ami 'a koporsóból kitör és eget kér': a nagy eszmék, a nagy elkötelezések megtiltják az elmúlást, s nem azt állítják, hogy 'sohasem', hanem azt, hogy 'mindig' és 'örökké'. S teszik ezt olyan hangsúllyal, amely egyben tiltakozás, bele-nem-nyugvás, lázadás.” Rossini, Bellini, Verdi, Erkel és Meyerbeer legkarakterisztikusabb dallamai hangzanak fel ebben a részben, melyet mintegy lezárásul és összefoglalásul — a legérdekesebb vezérmotívumok után — Beethoven nagy hangszeres motívumai követnek, mert hiszen ez a zene az ember alapvető érzéseit, a reményt és a bizakodást szólaltatja meg, bizonyítva, hogy a zene maga is mindenkor az emberért, a teljesség ígézetében születik.

\*

Alig ötven esztendeje, hogy Velence nagy muzsikusa, Antonio Vivaldit fölfedezte a zenei világ. 1727-től 1927-ig jóformán egyetlen adatot ismerünk,



amely arról tájékoztatót, hogy egy ünnepség során igen szép hangszeres koncertet is előadtak, „amelynek zenéje, akárcsak a Te Deumé, a híres Vivalditól való volt”. 1927-ben aztán Gentili teljes kötetnyi egyházi zenét talált a nagy mestertől, s a torinói Nemzeti Könyvtár kincsei között Vivaldinak számos egyéb kompozíciójára is rábukkantak, de még mindig több mint tíz esztendőnek kellett eltelténie, hogy hangversenyteremben is felhangozzanak művei. 1939 szeptemberében, a sienai Chiesa dei Serviben előadták Vivaldi négy egyházzenei alkotását, egy Stabat Matert, egy motettáját, egy Credot és egy Glóriát.

Aztán a második világháború — úgy látszott — elsőpri a Vivaldi-kultuszt. Hogy mégsem így történt, abban Angelo Ephrikiané, a nagyhirű zenetudósé és karmesteré a fő érdem. A Brüsszelben működő „Circle Antonio Vivaldi” az ő irányításával különleges céljának tartotta Vivaldi egyházzenei alkotásainak előadását és terjesztését. Lassan-lassan a hanglemezpiacokon is megjelentek ezek a művek, s mind többen döbbenek rá, hogy a koncertók mestere az egyházzeneének is egyik legnagyobb alakja volt.

Kétségtelenül egészen más jellegű az az élmény, mely Vivaldi egyházi zenéjéből sugárzik, mint ami Bach vagy Hündel nagy műveinek hallatán kél bennünk. Vivaldi minden művében ott ragyog a tündöklően kék velencei égbolt, ott izzik az itáliai napfény, ott zsi bong a Szent Márk tér lármás kavargása. Ő azonban — egyedül kortársai közül — meglátta a fény mögött az árnyakat, az ünnep mögött a hétköznapiakat is. (Annak idején Szabolcsi Ben-ce A velencei félhomály muzsikusa címmel írta felfedezés számba menő tanulmányát Vivaldiról a Vigília 1947. évfolyamában.) Ez volt döntő újszerűsége, s ez teszi egyházi zenéjét egy korszak csúcspontjává és a következő nagy felívelés első híradásává.

A Magyar Hanglemezgyártó Vállalat jövőtárból most a magyar közönség is megismerheti egyházi zenéjének néhány maradáno remekét. Kalmár Magda kitűnő előadásában a Laudate pueri kezdetű zsoltárt és két motettát hallhatunk az egyik új lemezen. (Kíséretét Kovács Loránt látja el fuvalán, Frank Mária gordonkán, Som László bőgőn, Pertis Zsuzsa csembalón és Lehotka Gábor orgonán, a Liszt Ferenc Kamarazenekart Sándor Frigyes vezényli.) Az

előadó legnagyobb érdeme, hogy egy pillanattig sem érezzük jelenvalóságát, a szöveget, a szerző legszemélyesebb mondanivalóját helyezi előtérbe, ahhoz az ihleti ivhez alkalmazkodik alázatos odaadással és kivételes énektechnikával, mely Vivaldi minden egyházzenei alkotását az ég felé röpteti (SLPX 11632).

Budai Livia tolmácsolásában a csodálatosan szép és megrendítő Stabat Matert és a Longe mala umbrae terrores kezdetű, az egyházi év minden időszakában előadható motettát hallhatjuk. Talán fölösleges is visszaidéznünk, hogy a Stabat Mater (melyet újabban több kutató is Szent Bonaventúra szerzeményének tart) mily sokszor ihlette meg a legnagyobb zeneszerzőket. Vivaldi előtt Josquin des Prés, Palestrina, kortársai közül például Caldara, majd Pergolesi, a későbbi nagyok közül Rossini, majd Dvorzsák és még sokan mások igyekeztek zenében is kifejezni a kifejezhetetlent: a kereszt alatt álló Anya iszonyú fájdalmát, mely egyben minden keresztény ember önváddal telt, felemelkedni kész érzése is. Vivaldi nem az egész szöveget zenésítette meg, hanem a teljes vers három szakaszát, de az 1939-es emlékezetes sienai bemutatótól kezdve nyilvánvaló volt, hogy műve nem töredék, hanem a Stabat Mater-irodalom egyik kiemelkedő darabja. Budai Livia ragyogó előadásában e kivételes remekmű minden szépsége hiánytalanul érvényre jut. (Az énekesnőt Rolla János kíséri hegedűn, a Liszt Ferenc Kamarazenekart Sándor Frigyes vezényli; SLPX 11750).

A Szekeres Ferenc vezette Budapesti Madrigalkórus és a Liszt Ferenc Kamarazenekar (Lugosi Melinda, Szőkefalvi-Nagy Katalin, Zempléni Mária, Takács Klára énekszóloival, Rolla János, Lehotka Gábor, Pertis Zsuzsa és Frank Mária közreműködésével) a Credót, Glóriát és két zsoltárt szólaltat meg új lemezén, mely a magyar hanglemezgyártásnak újabb remeklése. Ez a négy mű Vivaldi egyházzenejének csúcspontjait vezet. Bennük egy egész korszak istenélménye fogalmazódik meg, a formakezelés merész újszerűsége — különösen a Glóriában — pedig már Bach h-moll miséje felé mutat. Nem véletlen, hogy kivált a Glóriának több lemezfelvétele, egymástól merőben eltérő karmesteri felfogása ismeretes. Néhány éve jelent meg nálunk is szovjet lemezen, meglehetősen romantikus előadásban. Mostanáig egyedülálló volt az a felvétele, melyen Stéphane Caillat fran-

cia együttesek élén vezényelte. Szekeres Ferenc lemezét méltán lehet ez utóbbi mellett emlegetni. Kitűnő tempókkal, remek elképzelésekkel, a zenei szövet minden finomságát érvényre juttatva szólaltatja meg mind a négy alkotást (SLPX 11695).

Vivaldi concertóit aligha célszerű me-reven elválasztani egyházi zenéjétől, hiszen a két műfaj nála végeredményben egyetlen, egész életét meghatározó életményének kifejezéséül szolgál. Ezért említjük meg itt a kivételes tehetségű fi-

atal oboaművész, Csánky Emilia lemezét, melyen Vivaldi egy versenymű-ve mellett Bach kettősversenyét (Rolla János közreműködésével), valamint Händel és Marcello egy-egy oboaver-senyét hallhatjuk remek előadásban. E sokszor hallott, sok felvételtől ismert művek új fényben ragyognak föl, s a hallgató örömmel nyugtázhatja, hogy a nagy magyar előadóművészeknek méltók az örökösei is (SLPX 11740).

(R. L.)

## MUSICA RINATA

A Zeneműkiadó 1963-ban indította el a Musica rinata című kiadványsorozatát. Elsődleges célja a Magyarországon őrzött, kiadatlan kéziratok életre keltése, amelyeknek elfeledése méltatlan lenne az utókor részéről. A hang-lemezeken már eddig is megjelent felvételek olyan zeneszerzőket mutatnak be (Michael Haydn, Albrechtsberger, Gregor Werner, Fuchs, Süsmayer, Dittersdorf stb.), akik a XVIII—XIX. században életük kisebb-nagyobb részét hazánkban töltötték egyházi, udvari szolgálatban.

A kéziratok jelentős (talán legjelentősebb) részét az Országos Széchényi Könyvtár őrzi, de óriási repertoárral rendelkezik a pécsi székesegyház kottatára is, aminek tüzetes átvizsgálása még tartogathat néhány meglepetést. Az OSZK-ban az ország minden területéről található kottás kéziratok anyag, s amint már erről korábban beszámoltunk, az Iglói töredéket is itt fedezték fel egy Szent Jeromos leveleit tartalmazó ősnymtatvány kötetabláján. A Könyvtár tulajdonában levő manuscritumok közül világhírű a Joseph Haydn műveit tartalmazó gyűjtemény, amelyből kiállítás keretében már többet láthattunk. Az OSZK a kéziratok gyűjtőmunkáját nem fejezte be: a mai kortárs zeneszerzők eredeti partitúráinak megszerzésére is nagy gondot fordít, s törekszik arra, hogy idővel az ország tekinthetős zenei archívumát megteremtse, ahol megtalálható lesz a magyar zeneszerzés, a hazai zenei kultúra számos ritka szép dokumentuma.

A mennyiségi gyarapodás mellett azonban figyelniünk kell arra a gyakorlatra is, amely a meglevő kéziratokat közönség elé viszi: megszólaltatja. Őt

éve működik az Országos Széchényi Könyvtár aranykorszakú énekkara. Az együttes vezetője Párkainé Eckhardt Mária, kiválóan képzett muzsikus. Ha a Musica rinata megjelent hanglemezeit zenetörténeti eseménynek nevezzük, a partitúrák bemutatását hangversenypódiumon — még inkább. Április 28-án az OSZK énekkara élőben közvetítette a kottás kéziratok üzenetét, mintegy két és félórás koncert keretében, a Könyvtár dísztermében.

Amikor néhány hónapja, a régi muzsikáról szólva, a Petőfi Irodalmi Múzeum ingyenes sorozatáról hírt adtunk, ahol a zenés délutánok szíve-lelke Kecskés András lantművész volt, most azzal folytathatjuk: az OSZK nem kevésbé veszi ki részét a magas színvonalú zenei népművelésből. A műsoron szereplő külföldi mesterek munkássága, magyarországi kapcsolata azt igazolja: hazánk részvétele az európai zenetörténetben sokkal szerteágazóbb, mint azt ez idáig hittük.

„Ölelje meg helyettem a két nagy embert: Mozartot és Albrechtsbergert („Küssen Sie statt meiner die 2 grossen Männer Mozart und Albrechtsberger”) — írta egyik levelében, 1789-ben Eyblernek Eszterházáról Joseph Haydn. Az osztrák Albrechtsberger (1736—1809), aki pályája kezdetén két esztendő Győrött töltött mint székesegyházi orgonista, azzal is „belépett” a magyar kultúrtörténetbe, hogy hagyatékát, több száz eredeti kéziratát Esterházy (Fényes) Miklós vásárolta meg. A hagyatéka később az OSZK tulajdonába került, s tudományos feldolgozása folyamatban van. A bécsi kisklasszicizmus neves képviselőjét eddig jelentéktelenebb műveiből ismertük, s a zenetudomány is ezeknek elemzésével foglalkozott. Rejtve maradt a mester fiatal-

kori kamarazenei oeuvre-je. Mivel egyéni úton járt, s kísérletező kedve ezekben a kis művekben kiapadhatatlan, újra kell értékelni művészetét.

Ami bennünket külön is érint: Albrechtsberger egyházzeneje, közte az a három igen szép motetta is, amely a koncerten felhangzott: a *Tenebrae factae sunt* nagypénteki motetta, az *Ave Regina coelorum* és a Szent István vértanú tiszteletére szerzett Himnusz. Mindhárom énekari mű Monteverdi stílusára emlékeztet, drámai felépítésű. Az előadásban sajnos nem éreztük ezt a drámai erőt, a sokféle színt, amely az egyes részeket is olyan gazdaggá teszi. Albrechtsberger alapvetően lírai alkot, tele melódiával. Kiderült ez a két hangszeres kamaraműből is, a Quintetto-ból és a Partita in C-ből. Tulajdonképpen mindkettő egy-egy szonáta bővítéséből áll, megtoldva egy menüettel és egy zárótétellel. A Partita első tétele a C-dúr hárfaverseny dallamanyagát juttatta eszünkbe, a Quintetto befejező része pedig Beethovennek, a tanítvány-nak hangszeres művészetét idézte.

Az előadók (a Zeneművészeti Főiskola hallgatói és az Állami Hangversenyzenekar tagjai) közül kiemelkedett Csik Erzsébet fuvolajátéka muzikális gazdagságával, technikai könnyedségével, fegyelmezett lírájával, tiszta intonálásaival (Partita). Ugyancsak elismerés illeti a másik fuvolajátékost, Antal Mátyást érett dallamformálásáért (Kvintett). Sajnáljuk, hogy a hárfán közreműködő tehetséges Tóth Erzsébetnek csak másodosztályú hangszer jutott. (Mennyire stílusos lett volna a Nemzeti Múzeum „aranyhárfájának” megszólaltatása, amely instrumentum, a hagyomány szerint Maria Antoinette tulajdona volt.)

Az Iglói töredékből a következő részek hangzottak el: Domine ad adiuvandum, O pastor, Nicolai solemnia, Verbum caro, Novus annus és örömünkre a Surrexit Christus, melyet a Krisztus feltámadá legősibb népénekünk követett. A blockflótekkel, triangulummal kísért középkori zene azonban még távol áll az együttes előadói stílusától.

Joseph Haydn 12 Catches and Glees (No. 16) című műve három tételnek dallamait Abingdon angol herceg szerezte, s az eszterházi mester csak kísérettel látta el: az elhangzott három részlet (VII—IX.) romantikus invenciójában, dallamának hangulatában Brahms Szerelmi dalkeringőinek „ösét” véltük felfedezni.

Kuriózum volt a nagy Mozart fiának, Xaver Amadeus Mozartnak (1791—1844) Hölty versére írt Kánonja. Xaver, Albrechtsberger tanítványa, alapította a lemergi Cecília Egyesületet, ahol ő maga is karmesterként működött. (Zongoraművész-körútjain talán hazánkban is megfordult?) A Kánon német népdalfeldolgozás, s kézirata az OSZK-ba került.

A Mozart és Haydn-hatást mutató Druschetzky György (1745—1819) udvari muzsikos volt Pozsonyban, majd József nádor budai kamaragegyüttesét vezette haláláig. A magyar verbunkos első mesterei közé tartozott, de egyházzenei műveinek kéziratait is őrzi a Könyvtár. Az elhangzott két kórusmű: *Gute nacht*, *Punschlied* frissességükkel, „dallambő vigóságukkal” hatásosak, az énekkar azonban mintha most is elfeledkezett volna a pianókról. A *Punschlied*et hallva, egyházzeneink német orientációját, még mindig előszeretettel művelt darabjait idézhettük fel, elég ha a „Jó Atyánkért esdeklünk” egyik változatára gondolunk: a puncsdal zenéjét halljuk! (Gede Éva ígéretes, csengő szopránja élményt jelentett.)

A szünet után magyar szerzők kottakéziratait szolgáltatta meg a kórus. Egressy Béni Bordala (a férfinégyesekből) a katonamuzsikus eredeti tehetségére vall: frissesség, markáns hangzás, magyaros jókedv csendül a dallamsorokban; a Klapka-induló invenciója, a Petőfi dalok hangja is megérződik. Sárosi Bálint Zenei anyanyelvünk című kötetében Egressyt méltatva többek közt ezeket írja: „Itt-ott zeneileg talán bukdácsoló, de kétségtelen tehetségtől és tiszta lelkesedéstől fűtött darabjait szeretettel, sőt élvezettel hallgatjuk.” Így voltunk a Bordal kitűnő előadása-kor is, s reméljük, kéziratosából rövidesen többet is hallhatunk.

Amint ideje lenne már Mosonyi Mihály miséit is műsorra tűzni templomainkban. Annál is inkább, mivel a szerző korának neves egyházzeneésze is volt. Három miséjén kívül említést érdemel Liszt Esztergomi miséjéhez írt Gradualéja és Offertoriuma. A bensőséges előadásban elhangzott Agnus Dei a C-dúr miséből való. A német romantika stílusjegyeit viseli, de egyszerűsége, világos szólamformálása nemes hagyományokat hordoz, s talán Liszt polifóniájának drámai erejét is.

A kórus legsikerültebb teljesítménye, úgy érezzük: Bárdos Lajos húsz évvel ezelőtt írt, eddig nyomtatásban meg

nem jelent Jeremiás könyörgésének felújítása volt magyar szöveggel. A kórusmű a gregorián ősforrásához vezet el: a zsinagógaéneklet fenséges monotóniájához, szöveg és dallam egységéhez. A mű „ősnaiivitása” a középkori latin himnuszsköltészet lélekből fakadó tisztaságát, érzelmi gazdagságát hordozza. Igényes, nehéz kompozíció, de egy-két templomi kórusunk megbirkózhatna vele. (Nagyheti cantio-repertoárunk egy gyöngyszemmel gazdagabb lenne.)

Említést érdemelnek Pászti Miklós Csángó szerelmi dalai, Liszt ritkán hallható Weimar's Volkslied-je, s külön a Rákóczi induló ősverziója, amelynek kézírata az OSZK egyik legértékesebb dokumentuma. Nemrégiben mutatta be Tusa Erzsébet a rádióban. Ezúttal hangversenypódiumon ismételte meg, alighanem Liszt pozsonyi előadása után (1840) — először. A csipkésen díszített fantáziaszerű feldolgozás (mintha improvizációt hallottunk volna) dinamikusan szárnyalt.

\*

Az idei számvetést is azzal kezdhjük: az évről évre ismétlődő ünnepi repertoár alig bővül. Örömmel vettük a Kis Magyar Uzuális domináns szerepét az esztergomi bazilikában (május első vasárnapján ennek anyagából egyházzenei áhitatot is tartottak), s ugyanitt nagypénteken a középkori Passionale dallamait. Nagy figyelmet érdemel a győri székesegyház gregorián gyakorlata, klasszikus polifóniával párosítva. Ismételten el kell mondanunk neves zenetudósunk véleményét: „A székesegyházi liturgia magasrendűsége, megalkuvás nélküli fensége nem áldozható fel vélt pasztorális célokért. Ha elveszti objektív tökéletességét, előremutató sze-

repét, ha nem tud többet adni, mint egy kisvárosi plébánia, akkor azoknak hívója is egyre lejjebb száll... a székesegyház latin nyelvű gregorián liturgiája sohasem pusztán kegyeleti (muzeális) értékmegőrzés, hanem életforrás az egyházmegye számára.”

A Mátyás-templomban Lassus Szent Márk passiója hangzott el virágvasárnap, s a nagyhéten Caldara Stabat Mater. Schütz Lukács passióját a Józsefvárosi plébániatemplom énekkara énekelte. (Tiszteletre méltó folytatása a Mátyás — templom kezdeményezésének.) Balassagyarmaton Stradella Pietà Signore-művét hallhattuk, az Országúti ferencesek pedig felújították Dvorák Stabat Materének előadását, amely itt Tamás Gergely Alajos óta nem hangzott el.

Bár rendhagyónak számít, mégis helye van a nagyheti zenei áhitaton Mozart Requiemjének. Főleg, ha az ősi hazai egyházzenei gyakorlatot figyeljük, ha arra gondolunk, halál és feltámadás dogmatikai egysége a szentmisében a legteljesebb. Vajon Mozart gondolt-e arra, hogy Requiemjének Introitusában, Communio-jában (Lux aeterna) ugyanaz a dallam könyörög, amelyik a héber bűnbánati énekben („Kino di tiso beov”), s az „In exitu Israel” gregorián cantus-ban? Szerencsések vagyunk: népünk ajkán ez a dallam az alábbi szöveget hordozza: „A mélységekből kiáltok fel tehozzád én Uram. Hallgasd meg midőn elédbe esdekelve ér szavam”. Ezt a dallamot jegyezte le Rajeczky Benjamin is egy tápié asszony ajkáról, asztali imádság-szöveggel.

Helyén volt tehát Mozart műve is a nagyhét legelején a Városmajori plébániatemplomban.

TÓTH SÁNDOR

## AZ ÉN KRISZTUSOM

(1976 áprilisi számunkban közöltük Somogyi Győző grafikáit. Azóta több olyan levél érkezett szerkesztőségünkbe, amely kritikai észrevételeket tesz, esztétikai és szemléleti kifogásokkal él a művész Jézus-képével szemben. Ezzel kapcsolatosan közöljük Somogyi Győző reflexióit.)

A művészet célja — úgy vélem — sohasem az, hogy a valóság pusztá látványát visszaadja. Erre a fényképezészet való, de még a fotoművészet is többkevesebb önkénnyel válogat. Sajátos, sokszor bizarr nézetből fényképez, a

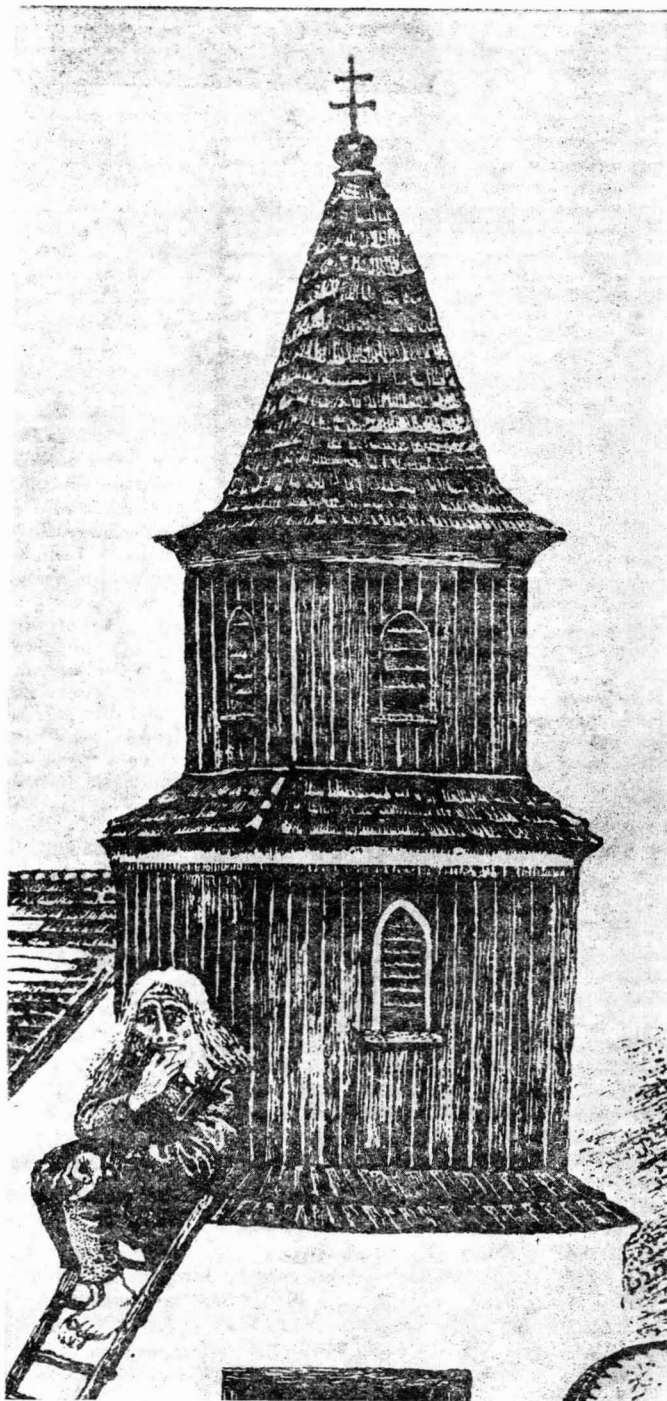
hívással és retussal kedvére módosít, levág a képből, belemontíroz, stb. Minden művészeti irány neveltségessé válik, ha a látvány egy-az-egyben való visszaadását tűzi ki céljául. Nincs élettelenebb, valóságtól távol esőbb dolog, mint a való szolgai másolása. A művész meglátja a mélyebb valóságot: azaz a valóságnak olyan oldalait és rétegeit, amelvek egyszeri pillantás vagy a fényképezőlencse számára rejtettek.

A művészettörténet valamennyi stílus, az egyiptomi éppúgy, mint a görög, a középkor éppúgy, mint a reneszánsz önkényesen, saját látásmóddal ragadta meg a valóságot, ezért volt képes an-

nak új és hihetetlen, csodálatos oldalait feltárni. Az egyiptomi reliefeken az alakok teste szemből, lába és feje profilból, szeme ismét szemből látható. Az egyik alak csak térdéig ér a mellette állónak. Távlát nincs, a jelenetek soronként, egymás feje fölött helyezkednek el. Van ilyen a valóságban? Nincs, mégis nagyszerű képet adnak a maguk világáról, és gyönyörű, amit csináltak.

Vagy az európai szemnek megszokottabb, ún. realista stílusokat tekintve: a klasszikus görög művészet izokéfaliát és kompozíciót alkalmazott, vagyis mesterségesen rendezte el alakjait, kentaurokat, nimfákat csinált, amelyek nem léteznek a valóságban. Olyan vad, torz Gorgó-fők és faunarcok egyetlen korban sem születtek, mint akkor. A középkori templomok ugyancsak tele vannak elképzelt angyalokkal, ördögökkel, sárkányokkal; valamennyi szent egyformán jámbor, egyéni vonásaik teljesen hiányoznak.

Rafael „Athéni iskolájá”-n színpadi mesterteliséggel állnak a figurák. Biztos, hogy a valóságban sosem volt ilyen jelenet. Az épületháttér és a ruhák hamisak, a valódi athéni iskolában sosem heverésztek így összevissza a lépcsőn, és így tovább. Mégis jól tette, hogy „meghamisította” a valót, mert egyrészt így szemléletesebb, az alakok például nem takarják egymást, mint egy valószínű tömegjelenetnél, másrészt meg szép,



Somogyi Győző grafikája

amit alkotott, s ami szép, annak minden meg van engedve.

A világhírű portrék — gondoljunk például Van Eyck Arnolfinijére vagy a Mona Lisára — azért jók, mert megragadják a modell karakterét, s nem csak egy, pillanatnyi arckifejezését adják vissza, mint a fénykép, hanem magát a személyiséget. Ennek érdekében rengeteget torzítanak, változtatnak a látott színeken, vonásokon, formákon, csak azt a műélvező már nemigen veszi észre.

Ami Jézus hiteles képét illeti: még ha a turini lepel valódi, akkor is csupán néhány elmosódott foltot látunk rajta, amely homályosan kiadja egy szakállas arc körvonalait. Semmivel se lettünk okosabbak: Jézus személyes vonásait, szeme állását ma is csak elképzelni tudjuk. Mindenki, aki csak ábrázolja, szépnek, istenien emberinek próbálja formázni. Legalábbis nem tudom, hogy valaha is élt volna művész, aki Jézust szánt szándékkal gúnyolni akarta volna, hisz még aki nem hisz benne, az is elismeri, hogy jó ember volt. Aki szerint meg nem élt, az általában nem is ábrázolja.

Minden kor és stílus a tökéletes, szép, értékes emberi vonásokat ruházza képzelt Jézus-képére. Csakhogy mikor mit tartanak szépnek és emberi vagy főként isteni vonásnak? Abban óriási — és objektív szabállyal el nem dönthető — különbségek vannak. A reneszánsz festők vagy az őket utánzó mai szentképek a legfelsőbb osztályok ápoltt ifjairól és úrhölgyeiről vették szépségideáljukat.

Az afrikaiak a maguk szépségeszménye szerint négernek ábrázolják és a maguk ízlése szerint stilizálják Jézust. Az európaiak szókének festik, árja vonásokkal, mert szerintük az szép és Istenhez méltó, pedig nagyon jól tudják, hogy zsidó volt. De joguk van hozzá. Számptalan látásmód, számptalan fajta szépség van a világon, mert a valóság hallatlanul gazdag. A katolikus, azaz egyetemes szemlélet sohasem mondja, hogy csak így lehet valamit és másképp nem, mert sokféle ízlés megfér benne egymás mellett.

A keleti egyház például egészen más-ként ábrázolja Jézust, mint a nyugati. Az ikonok merevek. De nem ügyetlen-ségből, hanem azért, mert nem evilági

dolgokat akarnak jelölni ilyen anyag-szerűtlenül. Számptalan híres ikont mutathatnék, amelyeken Jézus első pillantásra ijesztő, visszataszító, pedig ezek templomok belsejét díszítik és évszázadok óta vallásos tisztelet tárgyai. De nyugaton is, a román korban sok ilyen Jézus-kép készült: például az ír miniatúrák vagy a X–XII. századi katalán freskók. Ezeken Jézus már-már szörnyű, a szentek pedig — mint a gyermekrajzokon — groteszkek.

Nem beszélve Izaiásról („oly dicstelennék látszott, és alig volt emberi ábrázata”, és „sokan megborzadtak látván”, Iz. 53,14), köztudott, hogy a patrisztikus irodalom sem „ábrázolja” Jézust mindig „szépnek”, sőt ellenkezőleg, ekkor éppen „csúnya” emberi vonásait emeli ki.

Az én Krisztus-rajzaim sem könnyen emészthetők. A szegények, nyomorultak, betegek, csúnyák — úgy vélem — közelebb állnak a megfeszített Istenhez, mint az Angyal- vagy Superman-típusok. A szenvedés szépsége más, mint a diadalmas testi szépség.

Agyonkínzotti, keresztrefeszített zsidó teteme ez. A mi hitünk jelképe. Hiszen a szenvedés szörnyű dolog. Gondoljunk Grünewald feszületére: azon még a hullafoltok is felfedezhetők. Mégis gyönyörű — sőt jobban benne van a föltámadás hite, mint számos égre emelt tekintetű, „jölfésült” Jézusban.

Én szépnek tartom, amit csináltam, igaz nem a szó szépségverseny-értelmében. Valóban úgy gondolom — s ebben minden kor minden művésze egyetért —, hogy élő és képzelt személyek ábrázolása egyaránt az illető művészre van bízva és senki másra. Olyanra kell festenie, amilyenre ő akarja, és nem ahogy a modell vagy a néző szeretné. Elhunyt hozzátartozóimat is így ábrázolnám, ha keresztben végeznék ki őket.

Különben jól tudom: hogy valami szép, azt éppoly lehetetlen érveléssel bebizonyítani, mint azt, hogy csúnya. Úgy van rendjén, hogy rajzomtól egyesek megütököznek. De lássuk be: nem Jézus bántódik meg itt, hanem legföljebb a megszokott Jézus-kép, vagy egy megszokott vallásosság.

SOMOGYI GYÖZÖ

## Tájékoztató

A GONDOLAT KÖNYVKIADÓ újdonságai közül elsőként az Etikai gondolkodók sorozatban megjelent, **A francia felvilágosodás morálfilozófiája** c. gyűjteményt említjük, **Ludassy Mária** gondos válogatásában és a tárgyszerű ismereteket gazdagító jegyzeteivel. Az antológia az etika nagy kérdései köré csoportosítja cikkeit, tanulmányait: az erkölcs viszonya a valláshoz, a politikához, az értelemhez, a társadalmi és az egyéni morál, eszmény és gyakorlat stb. A szerzők sorában ott találjuk a francia enciklopédisták legnevesebbjét, valamint de Sade, Saint-Just, Rivarol és Vauvenargues írásait. — Markis Simonnak **Rotterdami Erasmusról** szóló könyve a hírneves németalföldi humanista portréját állítja elének mostanig olvasatlan művei szemelvényeinek segítségével. Kevésbé foglalkozik életrajzi adatokkal, a tudós munkásságát keretező történeti eseményekkel, inkább a műveknek szentelt teret, melyek — **A balgaság dicséretének** kivételével — mindmáig hozzáférhetetlenek. Erasmus „szövegei mellé iktatott tárgyi kommentárnak” nevezi művét a szerző, de jóval több ennél, mert sokkal átfogóbb, árnyaltabb képet alkothatunk belőle a mélysegen hithű, önmagát Krisztus tanítványának valló, de ugyanakkor antiklerikális, éppen egyház-kritikus filozófusról, mint eddig bármilyen hosszú és tekervényes életrajzból. **Markis Simon** munkája tudományos hitelességű, a maga nemében páratlan munka. — A jeles cambridge-i professzor, **A. H. M. Jones** Julius Caesar örökösét, Octavianust, a senatus által később **Augustus**nak nevezett római császár eseményes életét, uralkodását vázolja fel nagylegzetű tanulmányában. Elvezetetes stílusban megírt korrajzot ad, elemzi a római birodalom társadalmát, közjogi helyzetét, vallását, irodalmi és művészeti életét. — **Stanley Jackson** a század egyik legnagyobb énekesének, **Carus**nak pályáját mutatja be regényes hangvételű, de dokumentatív igényességgel megtervezett munkájában. A színter végén **Kertész Iván** írása a nagy tenorista budapesti vendégszereplésének sajtófogadtatását ismerteti. — Harmadik kiadásban látott napvilágot **Unger Mátás-Szabolcs Ottó** rövid áttekintése **Magyarország történetéről**, a magyar nép eredetéről, vándorlásáról, honfoglalásáról napjainkig. A szinte enciklopédikus tömörségű, de minden fontos adattal szolgáló, mindenki számára érthető „kézikönyv” hiányossága, hogy nem követi nyomon a magyar egyház és állam kapcsolatának fejlődését, változásait és korszakos jelentőségű megállapodásait. — **Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes** monográfiája, a **II. Rákóczi Ferenc** először az ötvenes években jelent

meg. A mostani második, átdolgozott és bővített kiadás a tudományos kutatómunka sok új eredményét népszerűsíti, a hazai és a nemzetközi történelem olyan összefüggéseit tárja föl, amelyek mind a kornak, mind Rákóczi és szabadságharcának teljesebb értékelését, jó néhány, eddig homályos momentum tisztázását teszik lehetővé. Hiányosnak találjuk azonban — még az első kiadáshoz képest is — Rákóczi világnézetének megvilágítását, tetteinek, gondolkodásának, magatartásának vezérszálát vivő janzenista szemléletű vallásossága ábrázolását, amely — a Zrínyiekhez hasonlóan — karakterének belső meghatározója volt. A teljes **Confessio** ismeretében Rákóczi neveltetésének, hite gyarapodásának, transzcendens mélyülésének olyan hiteles képét kaphatjuk, amely kizár ezzel kapcsolatban minden kétértelműséget vagy félreértést.

\*

Két új könyvecskével gyarapodott a Rómában megjelenő Teológiai Kiskönyvtár. Babos István: **Szentségek — keresztség, bér-málás** címmel azt a tényt boncolgatja, hogyan leszünk részeseivé a keresztényi élet dinamikájának e két szentség által. Könyvének nagyobbik felében gazdag tudományos apparátussal foglalja össze a szentségek leglényegét, s azoknak a tanításoknak is rövid, áttekinthető foglalatát adja, melyet korunk vezető teológusai fejtettek ki ezzel kapcsolatban. Külön értéke művének, hogy a legnehezebb fogalmakat is világos, áttekinthető nyelven közvetíti és a szentségtudományok legmodernebb eredményeit is alkalmazzza.

Szabó Ferenc a **Mai teológusokat** bemutató sorozat első köteteként a francia teológia két vezető nagyságát, **de Lubac**ot és **Yves Congar**ot mutatja be, az előbbi portréjában jól hasznosítva **Henri de Lubac az Egyházzal** című könyvének (1972) eredményeit is. A két francia teológusnak nagy része volt a teológia megújulásában. Mindkettő a hagyomány és a modernség szintézisére törekszik műveiben, s érdemeiket ismerte el XXIII. János pápa, amikor mindkettejüket kinevezte a Zsinatot előkészítő Teológiai Bizottság konzultoral közé. Kétségtelenül nem tartoznak a türelmetlen újitók közé, számunkra azonban talán épp az a példamutató, hogy a tradíció történeti mozgását hangsúlyozva igyekeznek érzékelteni Isten felszabadító Szeretetét. A rövid életrajzi fejezeteket gazdagon dokumentált pályaelemzés követi, melyhez a szerző kitűnően tájékoztató könyvészeti részt csatolt. Rendkívül fontosnak tartjuk könyvét azért is, mert noha hangsúlyozza, hogy „az utóbbi húsz évben a katolikus teológia súly-

pontja a francia nyelvterületről a német-holland nyelvterületre tevődött át", a francia teológiai gondolkodásmód áttetsző világossága, a problémák áttekinthető kifejtése, a teológiai nyelv tudatos közelítése a reális nyelvhez — aligha vesztette el súlyát és jelentőségét. E törekvések két nagy alakjáról hiteles és izgalmas portrét rajzol Szabó Ferenc, mindig határozott egyértelműséggel állást foglalva a kényes kérdésekben, a hagyomány és a maiság kiküzdött egyensúlyában.

A *Mérleg* 1976/1. számában jó néhány fontos, izgalmas tanulmányt olvashatunk „tíz évvel a II. vatikáni zsinat után” arról a kérdésről, milyen szerepe volt a Zsinatnak az egyházban, s hogyan érvényesülnek legfontosabb gondolatai a mában. Marty párizsi bíboros-érsek a vallásgyakorlásnak a nyugati világban tapasztalható visszaeséséről közöl adatokat tanulmányában (Célunk Párizs evangelizációja), s a városi vallási élet megújításának lehetőségeit kutatja. A Karl

Rahnerrel folytatott beszélgetés során a híres teológus egyértelműen fogalmazza meg azt a gondolatot, hogy az egyház manapság tapasztalható világiassága éppen ellenkezik a zsinati eszmével. Rendkívül gazdag a lap információs anyaga, melyben az új nyelvészeti és nyelvfilozófiai irányokról írt ismeretek jelzik a szellemi irányzatok konvergenciáját.

Második kiadásban jelent meg **A. Deeken: Öregszünk, de győzzük** című könyve Sántha Máté kitűnő átdolgozásában (Prugg Verlag, Eisenstadt). Egy pillanatig sem csodáljuk a könyv sikerét: ebben a tárgykörben kevés hasonlóan bölcs, az öregkor tragédiáját a keresztény humanizmus felismeréseinek és evidenciáinak derűjébe, megtalált egyensúlyába oldó művet ismerünk.

**Együtt imádkozni** címmel kis füzet jelent meg László Istvánnak, Eisenstadt egyházmegye püspökének ajánlásával, szép fotográfiákkal, kedvet ébresztő nyomdai kivitelben (Bécs).

## A Vigilia hírei

— A bolognai *CSEO documentazione* 1976. február (103.) száma leközli *Székelty László*nak „A vallási néprajz új útjai és feladatai”, valamint *Schram Ferenc*nek „A szentek tiszteletének népszokásai XVII. századi énekeskönyveinkben” c. tanulmányát. Mindkettő a Vigilia januári számában jelent meg.

— Az *Unitárius Élet* 1976. évi 1. száma ismerteti *Tóth Sándornak* lapunk januári számában közölt, „Krizsa János és a kortárs eszmeáramlatok” c. beszámolóját az MTA Néprajzi Kutató Csoportja és a Magyar Néprajzi Társaság elmúlt évi plenáris üléséről, melyet Krizsa János, a nagy folklorista halálának centenáriuma emlékezve rendeztek meg.

— A Magvető Kiadó gondozásában látott napvilágot *Rónay György* munkája, a *Júdás könyve*, mely az írónak

a Vigilia 1970. évi számaiban megjelent drámáját és az „Utószó a Júdáshoz, vagy a hitelesség kérdései” c. tanulmányát tartalmazza.

— *Hegyi Bélának* Király István irodalomtörténésszel, akadémikussal a Vigilia hasábjain folytatott beszélgetése (1971 április) szerepel *Király István* „Irodalom és társadalom” c. kötete anyagában, mely a szerző 1945 és 1975 között írt tanulmányainak, kritikáinak, valamint interjúinak gyűjteményes kiadása (Szépirodalmi Könyvkiadó).

— Az e számunkban, *Simone Weil* tollából közölt „Lelki önéletrajz” szövege az *Attente de Dieu* c. kötetben olvasható (1966, 35—62. l.); a fordítás Reisinger János munkája, *Simone Weil*-ről l. egyébként 1975 áprilisi számunkat (253. l.).



Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —  
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11,80 US dollar

## S O M M A I R E

Le Prof. András Szennay, Archiabbé de Pannonhalma, consacre son étude *Les Preuves de l'existence de Dieu, la foi en Dieu et l'athéisme* à l'analyse de ces questions telles qu'elles se posent à l'homme d'aujourd'hui. Dieu étant insaisissable et échappant à la perception de nos sens, précisément en raison de sa transcendance, son existence ne peut jamais faire l'objet d'une démonstration aussi péremptoire que les faits d'expérience de ce monde. Aussi la foi en Dieu n'est-elle pas une question qui concerne exclusivement notre intelligence, mais tout autant notre vie affective. L'homme qui s'interroge sur le sens et but de sa vie pleine d'angoisses et de peines, ne trouve aucune réponse qui puisse le satisfaire. Aussi recherche-t-il ce qui lui apporte sécurité et satisfaction et cette quête le pousse nécessairement à réclamer l'existence de l'Infini, l'existence de Dieu. Pour conclure — souligne le Professeur — du fait que les preuves qui en appellent à l'intelligence seule ne s'avèrent pas suffisantes pour démontrer d'une façon irréfutable l'existence de Dieu, l'athéisme aura toujours sa raison d'être et on devra se garder de porter des condamnations contre l'homme athée, lui imputant son athéisme à péché. — Le Prof. László Mezey de la Faculté des Lettres de Budapest démontre dans son étude comment le siège d'Esztergom (Gran) a accédé au Moyen Age (1000 à 1452) au rang de primatie. Comme tous les documents — qu'ils soient conservés en Hongrie ou à l'étranger — sont unanimes à attester pour la période allant du début du règne de saint Étienne au milieu du XII<sup>e</sup> siècle, seul le métropolitain d'Esztergom fut traité d'archevêque en Hongrie. Son autorité s'étendit sur tous les évêchés du pays. Vers le milieu du XII<sup>e</sup> siècle, un second archevêché fut créé: celui de Kalocsa — Bács. Par la suite, les archevêques d'Esztergom ne tardèrent pas à s'acquérir des droits de juridiction sur tous les sièges épiscopaux de Hongrie. C'est cette prééminence bien réelle que le pape reconnut et confirma en conférant en 1452 le titre de primate à l'archevêque d'Esztergom. — Dans son étude, Béla Bellér examine comment l'Eglise du haut Moyen Age se trouve représentée dans les romans historiques pour la jeunesse, parus depuis 1959 en Hongrie. „La conscience historique n'est pas formée seulement par les manuels d'histoire, les ouvrages spécialisés et depuis quelque temps, les moyens de communication — fait remarquer l'auteur — mais aussi par les romans historiques, quoique d'une façon moins spectaculaire et contrôlable, toutefois d'une façon non moins efficace, sinon plus radicale... Il n'est donc pas sans intérêt d'examiner le rôle que les romans historiques pour la jeunesse tiennent dans la formation de la conscience. L'intérêt de cet examen n'est pas diminué même si — comme dans le cas présent — l'enquête est réduite à un sujet bien délimité, mais ayant une portée d'autant plus grande sur le plan de la conception du monde: le tableau de l'Eglise et de la religion du haut Moyen Age tel qu'il se trouve dessiné dans les romans historiques pour la jeunesse parus depuis 1959. — Kálmán Magyar publie les résultats des recherches qu'il a poursuivies au sujet du culte voué à Somogyvár (comitat de Somogy) à l'apôtre saint Pierre au Moyen Age, ce saint ayant eu avec saint Paul et saint Gilles le titre de patron de l'abbaye de Bénédictins de cette même commune. — Le lecteur pourra lire l'autobiographie spirituelle de Simone Weil, pages extraites de son volume *Attente de Dieu*, dans la traduction hongroise de János Reisinger. — György Rónay rend hommage au souvenir de Pál Toldalagi, poète de renom, collaborateur de la presse catholique hongroise, décédé récemment.

Le roman à suivre de Zoltán Latinovits, les poèmes de János Erdélyi, György Rónay et Béla Hegyi, la méditation lyrique de Péter Vasadi constituent la rubrique littéraire de notre numéro de Juin.

## I N H A L T

In seinem führenden Essay analysiert Professor *András Szennay*, Erzbischof von Pannonhalma die Fragen der Gottesbeweise, des Gottesglaubens, des Atheismus und den Gottesglauben des modernen Menschen. Die Existenz des unbegreiflichen und mit unseren Sinnesorganen nicht erfahrbaren Gottes kann eben wegen seiner Transzendenz nie mit solcher Überzeugungskraft bewiesen werden wie die Dinge der erfahrbaren Welt. Der Glaube bleibt eben deswegen nicht nur ein intellektuelles Problem, sondern es wird immer eine Frage der nach Gott verlangenden Liebe sein. Der nach Sinn und Ziel suchende Mensch kann es nur schwer annehmen dass das mit Furcht und Leiden volle Leben die letzte Lösung sei: und eben deswegen in der Suche nach Beruhigung und Sicherheit sehnt er sich nach einer Unendlichkeit die alle Wünsche erfüllen kann, das heisst nach Gott. Andererseits, da intellektuelle Argumente niemanden zweifellos über die Existenz Gottes überzeugen können, bleibt Atheismus immer als reale Seinsmöglichkeit, die man unter keinen Umständen als sündhaft und verwerflich betrachten kann. — Der Historiker *László Mezey* befasst sich mit der Entwicklung des Erzbistums von Esztergom zur Primatie in der ungarischen katholischen Kirche (1000—1452). Im ersten Jahrhundert der ungarischen katholischen Kirche und Hierarchie war das einzige Erzbistum jenes von Esztergom. Alle zeitgenössischen Quellen dieser Zeit sprechen nur von diesem einen Erzbistum, so dass seine Primatstellung damals eigentlich sinnlos gewesen wäre. Später aber als weitere Erzbistümer gegründet wurden, — zunächst 1150 jenes von Kalocsa — behielt Esztergom seine Vorrangstellung die, dann im 15. Jahrhundert auch offiziell vom Papst anerkannt wurde. Seitdem gelten die Erzbischöfe von Esztergom als Primate in der ungarischen Hierarchie. — *Béla Bellér* analysiert das Bild der frühmittelalterlichen Kirche, wie sie in den neueren historischen Romanen für die Jugend geschildert wird. Das Geschichtsbewusstsein — schreibt der Autor unter anderen — wird nicht nur durch Geschichtsbücher, Facharbeiten und neuerlich durch die Massenkommunikationsmittel geformt, sondern wenn auch weniger sichtbar, doch nicht weniger wirksam und sogar radikaler durch historische Romane. Aus diesem Gesichtspunkt ausgehend analysiert der Autor das Bild der frühmittelalterlichen Kirche, wie es in den für die Jugend bestimmten historischen Romanen seit dem Jahre 1959 beschrieben ist. — *Kálmán Magyar*: Über die Geschichte der frühen Kirchenorganisation in Ungarn; der Autor befasst sich mit der namhaften mittelalterlichen Benediktiner Abtei von Somogyvár, und mit ihrer geistig kulturellen Ausstrahlung. — *Simone Weil*: Teile seines spirituellen Tagebuches *L'Attente de Dieu* in der Übersetzung von János Reisinger. — *György Rónay* nimmt Abschied von dem vor kurzem verstorbenen namhaften Dichter und Mitarbeiter katholischer Zeitungen und Zeitschriften Pál Toldalagi. —

Im Literaturteil der Kleinroman von *Zoltán Latinovits*, Gedichte von *János Erdélyi*, *György Rónay* und *Béla Hegyi*, sowie eine lyrische Meditation von *Péter Vasadi*.

---

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől.

## A Szent Mihály plébániatemplom

(XIII. Babér utca) új liturgikus térének tervei, az oltár, az ambó és a feszület tűzzománc lapjai Rácz Gábor iparművész munkái. A berendezés az 1975-ös szentévből készült el a templom plébánosának, Bucsi Józsefnek ösztönzésére, az egyházközség anyagi adományaiból.

A templom 1930-ban épült, bazilika stílusban, s a tervező-iparművész munkáját az olasz reneszánszra emlékeztető stílus négyzetes elemei döntő módon meghatározták az arányok kialakításában. A fő gondot az óriási belső tér okozta: hol helyezkedjék el az új oltár? Meg kellett keresni a legkedvezőbb látást biztosító pontot. A szentélyt és a hajót összekapcsolt építészeti egységnek kellett tekinteni, s az oltár nem a kettő találkozási pontjára került, hanem előre, aminek következtében a kialakított tér levegőssége, funkciója jobban biztosított. Az egyes darabok pontos méreteinek megállapításánál a tömegviszonyok voltak irányadók: mivel a templom igen előnyös, nagy méretekkkel rendelkezik, s nin-

csenek provizórikus megoldások, több lehetőség adódott az egyéni elgondolások megvalósítására.

Ami a méretezés technikáját illeti: a tervező alapul vette a két hátsó ajtó és a két padosor közti távolságot. Az előbbi az új márvánnyal borított emelt résznek a szélessége lett, az utóbbi az oltár szélessége. Az ambó méreteit saját funkciója határozta meg. Az oltár baloldalán elhelyezett kereszt a húsvéti körmeneti kereszt felnagyítása. Méretei szerények, egyrészt, hogy ne zárja le „falként” a szentélyt, ahol továbbra is őrzik az oltáriszentséget a régi, művészi tabernákulumban, másrészt, hogy ne törje meg a kialakított tér ritmusát.

A zománclapok színskombinációja a templom meleg színtónusát követi, s valóban olyan, mintha eredetileg is ilyennek tervezték volna. Az oltáron és a feszületen domináns színek mellett (sárga, barna, arany) jól érvényesül a kék és a fehér játéka az ambón.

Az egyes darabok diófából készültek; melynek matt-puha jellege ellensúlyozza a zománc fényes keménységét.

(T. S.)

